

SAARDANDEIXE

Sagardotegia (“sidrería”). Gaur egun *sagardoteixe* entzungo da maizago, baina, gure aurrekoek *saardandeixe* esaten zuten. *Guk ez gendun Ondarrun saardandeirik ezautu; bañe aurretik asko eon eizin* (Guk ez genuen Ondarroan sagardotegirik ezagutu; baina, aurretik ugari izan omen ziren).

Tabernarik taberna basoerdiak hartzen aritzeko ohituraren aurretik, sagardotegietara joan eta han sagardoa edaten aritzeko ohitura omen zen. Gure garaian sagardotegiak desagertuta zeuden eta sagardoa edateko ohitura ere bai. Hala ere gogoratzen naiz, *Kresala* tabernarako *Antzomendinetik* eramaten genituela sagardo botilak. Beraiek nondik ekartzen zuten? Ez dakit. Seguru asko uda garaian salduko zen apur bat.

“Ondarrun ordun taberna askoik ezeuan; saardandeixak bai ordun. Tabernak zeintzuk eongozin-be? Kalandixan: Pazeneku, Pintteneku te Gabaoneku. Beian: Patxikoneku, Matxeseneku, Gelasioneku, Aixmendineku, Seberoneku. Ementzír, Mollantzír: Txitxarroneku, Pentaneku, Torrosillaneku. Dana-pe zemat ixango zin be? Dozena bat alakoxi. Saardandeixak ostea asko. Danak ez bañe batzuk goun dakaz. Kalandixan: Zezermendiku, Karrelakaneku (Territxerren-da attaneku), Pintteneku, Tiburtzioneku, Exkote, Junbaisteneku (Txarrikineku). Iperkalín: Eulineku, Doationeku, Isasineku, Pauliñoneku (Jose Mutrikun-de atte). Zineko or tartin: Kamiñaneku, Sebero Totuneku. Gero an goxan: Antzomendineku, Pepeneku. Beian: Antzomendineku biarrena. Mollan: Sebero Totuneku (biarrena). Arutza junde: Antxiku, Itxamaneku, an txoriandixin iru baso. (Egiguren Badiola Hipolito).

(Garai hartan Ondarroan ez zegoen taberna asko; sagardotegiak berriz ugari. Tabernak zeintzuk izango ziren, ba? Kale Handian: *Pazeneku, Pintteneku, eta Gabaoneku*. Behean: *Patxikoneku, Matxeseneku, Gelasioneku, Aixmendineku, Seberoneku*. Alde honetan, Nasa Kale aldean: *Txitxarroneku, Pentaneku, Torrosillaneku*. Guztira zenbat izango ziren bada? Dozena bat baino gehiago nekez. Sagardotegiak aldiz, ugari. Denak ez ditut esango baina, batzuekin gogoratuko naiz. Kale Handian: *Zezermendiku, Karrelakaneku, (“Territxer”ren aitaren familiakoa), Pintteneku, Tiburtzioneku, Exkote, Junbaisteneku, (Txarrikineku)*. Ipar kalean: *Eulineku, Doationeku, Isasineku, Pauliñoneku* (“Jose Mutriku”ren aita). Zinemaren atzeko txoko horretan: *Kamiñaneku, Sebero Totuneku*. Gero, han goian: *Antzomendineku, Pepeneku*. Behean: *Antzomendineku* bigarrena. Nasa Kalean: *Sebero Totuneku* (bigarrena). Harantzago joanda: *Antxiku, Itxamaneku*, han txakur handian hiru basoerdi sagardo).

SAARDAU

Sagardoa (“sidra”). Gu jaio ginenerako, garai batean hain hedatua egon zen sagardoa edateko ohitura galduta zegoen; Ondarroan bai behintzat. Maiz entzun izan genuen herrian zehar zenbat sagardotegi zegoen, eta zenbat sagardo edaten zen. Izan ere sagasti ugari omen zen inguruetan. Gure osaba-izeben tabernan (*Kresala*) uda garaian behinik behin sagardo dezente saltzen zuten. *Kresalan* saldutako sagardoa (sagardo botilak) Jonek eta nik (sarri Andres lagun genuela) garraiatzen genuen *Antzomendi* tabernatik. Uda sasoian izaten zen. Eskorga (*karretilli*) eta pare bat otzara (*antxoba otzarak; otzara sakonak*) hartu eta *Antzomendi* tabernara. Soka eskorgak berak izaten zuen, beheko aldean zuen burdinazko babesari lotuta. *Antzomendiko* gizonarekin jaisten ginen tabernapean zuten satora eta hark eman ahala guk otzaretan ipini. Otzarak, sagardo botilaz bete, sokaz ongi lotu, eta astiro-astiro joaten ginen aldapa beheara *Kresalaraino*. Botilak kortxoaz ongi itxita egoten zirenez ez genuen aukerarik izaten probatzeko edo apur bat edateko. Ordea, sagardoa, Arbelaitzen edaten genuen noizetik noizera. Osaba Prudenekin *Saturrarango* frontoira pilotan egitera joan, eta ondoren, batzuetan *Arbelaitzera* jotzen genuen mokadu bat jatera (guk eramandakoa). Orduan ateratzen zigun osabak sagardo apur bat. Osterantzean guk ez genuen sagardorik hurbilean ikusten; etxean, behintzat, inoiz ere ez. *Saardau, garratz puntu eukanin, ez gazkun asko gustaten; gozo puntu eukana, ostea, gustoa eraten gendun* (Mikatz

puntua zuen sagardoa ez zitzaigun asko gustatzen; gozo puntua zeukana, berriz, gustura edaten genuen).

SAÁSTA

Gaur egun (2009) *Alai* taberna dagoen lekuan, Zubi Zaharreko eskaileren parean, *Sagasta* taberna zegoen. Jabea gure aitaren (Antonio “*Saasta*”) osaba, Iñazio “*Saasta*” zen, gure aitaren anaia. Nori jarri zioten “*Sagasta*” goitizena? Gure aitaren aitona: Domingo Arrizabalaga (1850 inguruan jaioa). Bere emaztea, Barbara (*Barbare*) Laka. Gure aitaren aitona ba omen zekien irakurtzen, eta herriko zuhaiztian, inguratzen zitzaizkion guztientzat ozenki irakurtzen omen zuen egunkaria. Garai hartan, hain zuzen, Mateo Sagasta espainiar politikariaren (1825-1903) kontuak ekartzen omen zituen egunkariak. *Sagasta* izengoitia ezarri zioten. Baina ahoskatu “*Saasta*”; eta ondorengoak horrekin geratu dira.

Beraz, gure garaian, gure aitaren osaba Iñazioz eduki zuen *Sagasta* taberna. Geroago, taberna (jaketxea) hori Lekeitio bidean egon zen.

“Gure osaba Jose, attan anaxi, maiñela zan bañe, erdi gaxoik-eta ibilttezan, da axe taberni ipiñiben; bueno, obeto esateko, taberna-dendi. A, dendi zan gexa, bañe, illuntzetan-da gixon batzuk antxe eotezin txitxarro brijiuak-eta jakipotu erun, de ardau eraten. Osaba Jose zan, Joseba, Barbare, Dolos, Kepa eta Josun atte. Iñazio baño zarraua. Aettek eukiban Sagasta taberni”. (Arrizabalaga Badiola Edurne).

(Gure osaba Jose, aitaren anaia, arrantzalea zen, baina, erdi gaixorik ibiltzen zen, eta taberna hura ipini zuten; hobeto esateko, taberna-denda. Hura denda zen gehiago, baina, iluntzeetan gizon batzuk hantxe egoten ziren txitxarro frijiuak-eta ontzitxo batean eraman eta ardau edaten. Osaba Jose zen, Joseba, Barbare, Dolos, Kepa eta Josuren aita. Iñazio baino zaharragoa. Hark eduki zuen *Sagasta* taberna).

SAASTIXE

Sagastia (“manzanal”). *Saastixe ikusten gendunin, segixan saar lapurreta* (Sagastia ikusten genuenean, berehala sagar lapurretara).

Ugari zeuden gure inguruetan. Gure gurasoek esaten ziguten, lehenago, askoz gehiago zirela. Leku askotan itsasoraino heltzen omen ziren sagastia. Sagar lapurretan egiteko aukera handiak genituen, eta bai egin ere. Batzuk bagenien norenak ziren, baina, beste batzuk ez. Batzuetan, informazio horren arabera hautatzen genuen lapurretan non egin. *Ori Pepeneko saastixera; or eztou artubir* (Hori “*Pepe*”ren sagastia da; hor ez dugu lapurretan egin behar).

SABALU

Kodaka (“sábalo”). Sardinaren antzeko eta tamainako arraina.

“Beste leku batzutan sapalu esateotze, bañe, Ondarrun sabalu. Onek eztau eskamaik eukitten. Sardiñi moruku, bañe, sardiñi berdirana, au urdiñaua. Inox karnatatako-ta bai, bañe jateko ezaban balixo. Amen Ondarrun-de urrixe ixatezan szabalu. Asko, ori, Frantziko kostan, Burdeos-en-da; an bai, an asko. Da atrapatzen bazendun karnati etteko-be, ezaban balixo; ill ettezan entsegire. Trajebaiko arrañera ori, eskamaik eztauke-ta”. (Aristondo Agirre Tomas).

(Beste leku batzuetan arrain honi *sapalu* deitzen diote, baina, Ondarroan *sabalu*. Honek ez du ezkatarik. Sardinaren antzekoa, ordea, sardina berdea den bezala, hau urdinagoa. Karnatatza erabili izan genuen inoiz, baina, jateko ez zuen balio. Hemen Ondarroa aldean urria izaten zen kolaka. Frantziako kostan, Bordel aldean ugari harrapatzen zen; han asko. Eta karnatatza harrapatzen bazenuen ere, ez zuen balio izaten; berehala hiltzen baitzen. Trajerik gabeko arraina da hori, ezkatarik ez baitauka).

SABLAZU EMÓN

Norbaiti dirua “kendu”; zerbait, behar den baino gehiago kobratu (“sablazo”, “cobrar más de lo debido”) *Betiko lekure jun giñan afaltzea. Ederto-be ederto jan gendun, bañe, sablazu-be sablazu emozkuen* (Betiko tokira joan ginen afaltzera. Zoragarri jan genuen, baina, gehiegi kobratu ziguten).

SÁBLI

1.- Sable-arraina (“sable”). Muturra ezpata-arrainaren antzekoa duen arrain luze zapala. Zilar kolore urdinxka du.

“Sablire arraiñ luze bat. Luzeran metro bat, eta batzutan bi-be eukitteottuz. Zapal-zapala, ta kolori eukitten dau urdiñ-zurixki. Eskamabaiko arrañe. Piku, lantzoi moure, punta luzi. Amen ori arrañoi gitxi ikustezan. Galizi aldin ikusten gendun ori arrañoi asko bentan saltzen. An ondo saltzezan”. (Aristondo Agirre Tomas).

(Sable-arraina oso luzea da; metro bat, eta batzuetan bi ere izaten ditu. Izatez zapal-zapala, eta kolorea, berriz, urdin zurixka. Ezkatarik gabeko arraina. Muturra botakarraren antzekoa, luzea. Hemen, arrain hori gutxi ikusten zen. Galizia aldean ikusten genuen hori asko kofradietan saltzen. Han prezio ona egiten zuen).

2.- Sablea (“sable”). *Moru sabli atatea ixun, bañe eztotzan astirik emon; tripan puñala sartutzan da moru illdde jausi zan beangañea* (Mairua sablea ateratzera zihoan, baina ez zion astirik eman; sabelean aiztoa sartu zion eta mairua lurrera erori zen hilda).

Arma automatikoez aparte, filmetan honako armak ikusten genituen: *axkori, puñala, sabli, lantzi, ezpati, arku te fletxi*. Hauek guztiak filmetan ikusten genituen, eta ondoren geu saiatu antzekoak egiten.

SAGAKU

Kalara, hots, arrantza tokira, baporeak atoian (*sagan*) hartuta eramaten zuen txalupa. *Meñaji* deituriko txalupei esaten zitzaien *sagaku*. Ikus, *meñaji*.

“Sagakuk esateotzen baforaz ibilltzezin txalopai. Gure atte-ta asizinin itxosun, sagakun asizin. Gure atte emeretzi urteaz asi zan sagakun patroï. Sagakuk ezeukan ixelako motorrik: erramu te beli. Baforak erutezittun lau txalopa-ta bos-da amarratute, kaleta leatzeta-ta. Erutezittun de gero antxe laga itxosun. Leatzetan eskuko apaxuaz ibilltzezin. Euran arrantzi ettebenin, osta-be sagan, baforaz etxea. Bañe, orretako eueldi ederra bizan. Areik sagakuk negun sarri eotezin etxin eueldi txarraz. Negu tristi ixatezan a. Orrettei esatetzen sagakuk. Txalopa trokoluk ixatezin”. (Basterretxea Irusta Jon).

(*Sagakuk* deitzen zieten, kalara joan-etorria baporeari lotuta atoian egiten zutenei. Gure aita-eta, itsasoan hasi zirenean, *sagaku* deiturikoan hasi ziren. Gure aita hemeretzi urte zituela hasi zen *sagakoan* patroï. *Sagakoak* ez zuen inolako motorrik edo makinarik: arrauna eta bela. Baporeak eramaten zituen lau edo bost txalupa atoian lotuta, kalara legatzetara. Eraman eta arrantza tokian utzi. Legatzetan eskuko aparailuaz jarduten zuten. Arrantzan egin, ostera ere baporeari lotu eta etxera atoian. Ordea, horretarako eguraldia behar zen ona. *Sagakok*, eguraldi txarra medio, neguan maiz egoten ziren portuan itsasora irten barik. Negu haiek tristeak izaten ziren. Txalupa horiei deitzen zieten *sagakuk*. Txalupa handi samarrak ziren).

SAGÁN

Atoian (“a remolque”). *Ekarri* eta *erun* (eraman) aditzekin. Gure aurrekoek *atoiñ* eta *sagan*, bietara erabiltzen zuten, eta guk *erremorkin*. *Osaban txalopik aberixi eukiban, da sagan ekarri gendun geuk kalatik Ondarrure arte* (Osabaren txalupak matxura izan zuen eta atoian ekarri genuen kalatik Ondarroaraino). *Txitxarrota gabizela Bustio geuk erun gendun sagan Bermioa* (Txitxarrota genbiltzala *Bustio* txalupa guk eramanez Bermeora).

Ordea, *sagan* beste gauza batzuk ere ekartzen ziren premia zegoenean. Adibidez, *saritan* deituriko arrantza motan ari zirelarik, sareak txikiak zirenez, sarea *sagan* ekartzen zen uretan, garbitzeko. *Besiutatik etxea etozenin, tretzi-be zagan ekartebe, zaga erriata; ori ixatezan tretzi*

garbitzeko (Bisigutatik etxera zetozenean, tretza ere ekartzen zuten atoian, uretara jaurtita; hori izaten zen tretza garbitzeko). Eta inoiz bonbatxoak ere bai premia zegoenean.

SAGÁR ARBOLI

Sagarrondoa (“manzano”). *Sagar arbolí sagarrez beteta ikusten gendunin, emeziñoi sentiuten gendun, de sagarra jateko gou. Baserrixan ondun baeuan ateso, bañe baserritik apartin baeuan jun de artu segixan* (Sagarrondoa sagarrez josita ikusten genuenean, emozioa nabaritzen genuen, eta sagarra jateko irrika bizia. Baserri ondoan bazegoen kontuz, ordea baserritik urruti samar bazegoen, joan eta berehala hartu).

Sagarrek zituen arbola ezagutzen genuen ondo; bagenekien hura sagarrondoa zela. Sagarrik ez zuen sagarrondoak zalantzak sortarazten zizkigun. Iruditzen zitzaigun ezagutzen genuela, baina ziur-ziur ez ginen inoiz egoten. Arbola batzuek sagar horixkak edukitzen zituzten, berdeak eta gorriak ere bai. *Ordun inguru guztik euazen sagar arbolaz beteta* (Garai hartan inguru guztiak zeuden sagarrondoak josita).

SAGARRA

1.- Sagarra (“manzana”). *Sagar asko jaten gendun. Etxin sarri eotezan, da inguruko mendixetan-be asko euan* (Sagar ugari jaten genuen. Etxean maiz egoten zen, eta inguruko mendietan ere asko zegoen).

Esne-dunak ekartzen zizkigun etxera, gordinik nahiz errete jateko. Astia zuenean sagar-konpotak ere egiten zigun amak. Igande eta jai egunetako postre bereziez (*flana, natilli*) aparte, neguan postretzat maiz jaten genuen sagar errea.

Guretzat ezagunenak ziren sagar motak: *boskantoí, errege-sagarra, sanpedro sagarra, sanjun sagarra, sanfrantzisku, urdin sagarra, urtebeti*.

Anjel Lertxundik honela dio bere “Letrak kale kantoitik” liburuan: “Ugariak gurean *sagarra-manzana* ezagunaren moduko haur-hiztegiño elebidunak. Eskola-adineko haurrek gaztelania-zipitzik jakin ez, eta dena gaztelaniaz egin behar izaten zuten garaiko oihartzunak dira zalantzarik gabe. Askok dira *Sagarra manzana* tajuera bereko egiturak”. Guk txikitzen honela entzun eta abesten genuen: *Sagarra mantzana, ikatza carbon, mujer andria, hombre gizon*.

2.- *Sagár errí*. Sagar errea (“manzana asada”). *Gure amak laban erreten zittuzen sagarrak. Areik gozuk eotezin* (Gure amak labean erretzen zituen sagarrak. Haiek gozoak egoten ziren).

Postrerik asko ez genuen izaten, baina, garaian garaiko fruta bai. Esnezaleak sagarrak ere ekartzen zizkigun esnearekin batera. Bere sasoian, sagar errea behin baino sarriago jaten genuen. Platera ogiaz ondo garbitu, ahuspez ipini, sagarra plateraren ipurdi gainean, eta ekin. *Sagar erri jateko guk ez geunkan postreko platerik* (Sagar errea jateko guk ez genuen postreko platerik).

SAGÁR-UMETXIKIÑE

1.- Sagar-mutxikina (“corazón de la manzana”). *Guk lagaten gendun sagar-umetxikiñin ezan mamiñ asko geatzen* (Guk uzten genuen sagar-mutxikinean, sagar-mami askorik ez zen geratzen). *Bixontzako zala sagarra, bañe, niri umetxikiñe bakarrik lagazta* (Sagarra biontzat omen zen, baina, niri mutxikina baizik ez dit utzi). *Umetxikiñe zerrena zan esan enbirrixatezan, bañe, esaten ez gendunin, bagenkixen sagarrana zala* (Mutxikina ze frutarena zen esan egin behar izaten zen, baina adierazten ez zenean jakiten genuen sagarrarena zela).

2.- *Sagár-umetxikiñeru*. Besteek sagarra jan ondoren botatako mutxikinak biltzen eta jaten aritzen zen umea. Guk hori, noiz edo noiz ikusiko genuen, eta agian egin ere bai. Ordea, horretan aritzea, gose handiago zegoen garaiko ohitura izango zen. Horrelako goserik ez genuen ezagutu. Berba hau Antigua Urbietak eta Txomin Uribe dute jaso. (ONDARROA 1992).

SAGRAIXU

Sagrarioa (“sagrario”). Ostia sagaratuak gordetzen ziren lekua. Aldare nagusiaren erdi-erdian zegoen, bere giltza eta guzti. Elizan santu, gurutze, eta beste mila gauza zeuden, baina, denen

artean garrantzizkoena, sagraioa, han, Jainkoaren presentzia fisikoa sumatzen baikenuen. Horregatik sagraioaren aurretik igarotzean beti belaunikatzen ginen.

SAGRÁU

Garrantzi handikoa (“de gran importancia”). Gauza ororen gainetik egin behar zena. Guretzat ez zegoen horrelakorik ezer; pertsona helduentzat bai. *Gure attantzat sagrau zan itsosa jun bizaneako otzari prest eoti* (Gure aitarentzat garrantzi handikoa zen itsasora joan behar zuenerako saskia, behar zituen gauza guztiak barne, prest izatea). *Fausto Camposentzat sagrau ixatezan euerdiko amabixetan puntun, inddar gorrixak platerea atata eukitxi* (Fausto Camposentzat garrantzi handikoa izaten zen eguerdiko hamabiak puntuan babarrun gorriak platerera aterata izatea). Beraz, argi dago pertsona helduek *sagrautzat* zeukaten horrek huts egiten zuenean, sekulako istilua sortzen zutela. Gure aitak itsasora joan behar, eta saskia, prest ez bazegoen, bere inguruan sortzen zen ekaitza izugarria izaten zen, beretzat hori *sagrau* zelako.

SAGÚ

1.- Sagua (“ratón”). Sarri *sau* ahoskatzen dugu. *Sagu ikusti gauza normala zan. Arratoik errespetu sartzean* (Sagua ikustea ohikoa zen. Arratoiak errespetu apur bat sartzen zuen).

Inguru guztiak katuz josita zeuden, eta hala ere saguak txoko eta zulo guztietatik agertzen ziren. Pentsa katurik izan ez balitz zer izango zen hura! Gezur handirik bota gabe esan dezaket ez zela egunik pasatzen nonbait saguren bat ikusi gabe. Etxean genuen katuak ia gauero izaten zuen sagua harrapatuta bizirik. Sagua jostailutzat hartu eta jolasean aritu ondoren irentsi egiten zuen. Gu mahai gainetik begira egoten gintzaizkion, katuak saguari nola uzten zion apur bat urrutiratzen, eta ondoren zein erraz harrapatzen zuen nahi zuenean. *Telebisiñoirik ezeuan da illuntze askotan oixe ixatezan gure entretenimentu: katuai beire, sauaz zelan ibilltzezan olgetan* (Garai hartan ez zen telebistarik eta iluntze askotan horixe izaten zen gure ikuskizuna: katua, harrapatuta zuen saguaz, nola jolasten zen ikustea).

2.- Familia bateko kideen goitizena: *Sagunekuk* edo *Saunekuk*. Ordea bakoitzari, izena eta *Sau: Jose Sau, Kandido Sau...* Familia ugariak zirenez, saguen umeak ere saguak, eta haien umeak ere bai. Batzuek goitizena lotuta daramate; aldiz, beste batzuei galdu egin zaie. *Sagun tartin danetatik euazen: musikeruk, txoferrak, maiñelak...* (“Saguen” artean denetarik zegoen: musika joleak, auto-gidariak, arrantzaleak...).

3.- *Sagúk jandaku*. Saguak jandakoa. *Saguk jandaku* edo *saguk janda*. Saguak koska eginiko jeneroren bat izaten zen. *Amak armaxun gordetako turroi ataban da, saguk janda euan. Bañe, guk saguk jandako turroi-be enbarka barrure; ori bai, lelengo, saguk jandako parti kendute, bestelan, ezpanetan granuk urteteozkuzen* (Amak, armairutik atera zuen gordeta zeukan turroia, eta saguak janda zegoen. Ordea, saguak ukituriko turroia ere lasai asko jan genuen; hori bai, lehenik, saguak jandako alderdia ongi garbitu ondoren, bestela ezpainetan granoak ateratzen zitzaizkigun).

SÁKA EIÑ

1.- Bultza egin (“empujar”). Zernahitarako ume ugari elkartzen ginenean, ordena mantenduko bazen, ilaran jarri behar. Batzuetan nahita, eta besteetan nahi gabe, horrelakoetan izaten zen *saka* egitea. *Danok sartukoata, eztoxun sakaik eiñ* (Denok sartuko gara, beraz, ez bultzarik egin). *Nik eztotzut sakaik eiñ. Arek eitzu* (Nik ez dizut bultzarik egin. Hark egin dizu). *Saka eiñdde, musturrez aurrea botarau* (Bultza egin eta muturrez aurrera bota du). *Beste beiñ sakaik ettemoztazu matalazurreku peakotzut* (Beste behin bultza egiten badidazu, matrailekoa emango dizut). *Molla egalin euala saka eiñ dde ureta botarau* (Moila ertzean zegoela bultza egin eta uretara bota du).

Beste testu inguru ugaritan erabiltzen genuen. *Batela solta, saka eiñ dde kalan erdire bixaldurou* (Batela askatu, bultza egin eta errearen erdira bidali dugu). *Axi sartzen da, ta saka atiai* (Haizea sartzen da, eta bultza egiozu ateari). *Motorbizikleti para eiñgako ta saka enbirrixatzau abante artzeko* (Motoa geratu egin zaio eta bultza egin behar izan diogu martxan

jartzeko). *Saka eiñdde mendixan bera botarabe arrix*e (Bultza egin eta mendian behera bota dute harria).

2.- *Sáka ta ten*. Bultza eta tira. Gehienetan, umeen arteko eztabaida, norgehiagoka, edo bik eskuratu nahi zuten zerbaiten inguruan sortzen zen istilua adierazteko erabiltzen zen lokuzio hau. *Goiko andrik bixiki emotze, ta bixak naidabe. Ordabiz saka ta ten* (Goiko andreak jostailua eman die, eta biek nahi dute. Hor dabilta tira eta bultza). Horrelako egoeran, bultza aurkariari, eta tira jostailuari.

3.- *Jatekuai sáka eiñ*. Janariari lagundu. Lokuzio honekin gure artean bi kontzeptu adierazi izan dira. Bata, ezkerreko eskuan hartzen zen ogi zatiarekin, sardexkaz edo koilaraz janaria hartzen lagundu. *Ezkerreko eskun artuxu ogixe saka etteko* (Ezkerreko eskuan har ezazu ogia, janaria hartzen laguntzeko). Beste kontzeptua: gustu-gustuko ez den janaria irensten laguntzeko edari atseginen bat hartu. *Limonadin bixkat eraxu lentejai saka etteko* (Gaseosa apur bat edan ezazu, dilistak irensten laguntzeko). Ardo zale porrokatuak zirenak, berriz, gaileta pusketa txikia ahora sartu eta ardoa eskatzen zuten gaileta irensten laguntzeko. *Ekatzu ardau galletiai saka etteko* (Ekar ezazu ardoa gaileta irensten laguntzeko). Gaileta zati bat irensteko, ikaragarritzko tragoa ardoari.

4.- *Sakagarrix*e. Janariaren lagungarri den edaria. Janari gozo baten sakagarri egokia ardo on bat izan daiteke. *Jateko onak sakagarri ona birdau* (Janari onak, edari lagungarri ona behar du).

SAKALIBRIN IBILLI

Neurririk, hesirik eta mugarik gabeko bizimodua eramán: parranda hemen eta parranda han, jan eta edan, emakumeak eta abar; nahierara bizi (“llevar una vida relajada”). Garai hartan, *sakalibrin* ibiltzeko ahalmena eta aukera gizonezkoek baizik ez zuten. *Gaztetan sakalibrin ibillittakure ori. On ostea, zartza, eun guztin elixan sartute* (Gaztetan, parranda zale hutsa izandakoa da hori. Orain, berriz, zahartzaroan, oso elizkoi bihurtuta dago). Gure aitak, pertsona jakin batzuegatik esaten zuen: “*Beorren denpora guztin sakalibrin ibillitte, on zartza, irulau urtin elixa juten dalako zerure? Orrek eztau balixo. Zerure juteko meritu-pe gaztetatik enbirdiz*” (Bizitza osoan nahi izan duen bezala, neurririk eta mugarik gabe ibili, eta orain zahartzaroan, hiruzpalau urtetan elizara joaten delako, zerura? Horrek ez du balio. Zerura joateko merituak ere gaztetatik egin behar dira).

SAKAMANTEKAS

Berba hau entzuten genuen, baina, bai *gantzeru* ere. Eta erabili biak. Ikus *gantzeru*.

SAKAPUNTI

Zorrozkailua, lapitzak zorroztekoa (“sacapuntas”). *Sakapunti bizan, bañe, diroik ez gendun eukitten erosteko* (Zorrozkailua behar zen, baina, dirurik ez genuen izaten erosteko). *Gexenetan gure sakapunti kutxillu ixatezan* (Gehienetan gure “zorrozkailua” aiztoa izaten zen).

Neuk esku artean ez nuen sarri erabili izan. Baina, inguruan beti izaten zuen norbaitek, eta hori aski zen. Lapitza derrigorrez izan behar genuen zenbait ariketa egiteko, baina, gainontzeko osagaiak (*sakapunti te borraomi*), gehienetan auzoan. Ez dakit nola konpontzen nintzen, baina arkatzak beti punta falta. *Beti sakapunta eskatzen* (Beti zorrozkailu eske).

SAKARI

1.- Bultzada (“empujón”). *Trankill-trankill neuala, atzetik etorri tte, eztakixu zelako sakari eiztan!* (Lasai-lasai nengoela, atzetik etorri eta ikaragarritzko bultzada eman dit). Metaforikoki ere bai. *Ontxe taxise artute Bilboa partidu ikustea juteko sakara andirik eztaubir orrek* (Oraintxe, taxia hartu eta Bilbora futbol partida ikustera joateko ez du horrek bultzada handirik behar).

2.- *Sakaraka*. Bultzaka, bultzadak emanez (“a empujones”). *Korriue Zubibarrixan para eiñgakue ta sakaraka erun dabe fatoirearte* (Zubi Berrian autobusa matxuratu egin zaie eta

bultzaka eraman dute geltokiraino). *Espazio! Danontzakora ardau te sakaraka ez asi* (Lasai! Ardoa denontzat dago eta ez hasi bultzaka).

SAKARINI

Sakarina (“sacarina”). *Sakarina-pe erosi enbirrixatezin, bañe, azukri baño merkia ixatezan* (Sakarinak ere erosi egin behar izaten ziren, baina, azukrea baino merkeagoa izaten zen). *Sakarinak desapareziu zinin peni artu gendun, polittak zilako* (Sakarinak desagertu zirenean pena hartu genuen, politak zirelako).

Terapeutikan eta dietetikan azukrearen ordeztu erabiltzen den sustantzia zuri kristalinoa da sakarina. Definizio horretatik bi gauza genekien: zuria zela eta azukrearen ordeztu erabiltzen genuela, hots, azukrea erosteko adina dirurik ez genuelako. Pilula borobil txiki zuriak izaten ziren, eta katilukada kafesnea gozatzeko bina ematen zizkigun amak. Azukrea nahiago izaten genuen, kafesnea hobeto gozatzeko zuelako, eta kafesnetara bota aurretik koilarakada bat jan zitekeelako. Hala ere, ikusteko, sakarina zen politagoa. Izan ere, kafesnetan azalean geratzen ziren, eta mugitu ere bai apur bat, txalupa txikien antzera. Jolasean jarduten genuen desegin bitartean. Orduan bukatzen zen jolasa. Kafesnari zurrut egin eta ospa. Sakarinak dibertigarriak bai, baina, gozatu, tamainan!

Azukrea bezain atsegina ez ez arren, sakarina inoiz jan ere egiten genuen. *Kafesniai zemat sakarina botatzazuz?* (Kafesnari zenbat sakarina bota dizkiozu?). Amak, bi sakarina baino gehiago bota ote genituen susmoa hartzen zuenean egiten zigun galdera hori. Ordurako, ordea, bekatua eginga egoten zen.

SAKEBUELTU

Pilota partidan, aurkariak ateratzen duen sakeari erantzuna. *Saki atati erreza ixaten da. Sakebuelti, gatxe beti* (Sakea ateratzea eroso egiten da. Sake-buelta, beti zaila).

SAKÍ

1.- Botea (“bote”). Gogortasunaz edo biguntasunaz aparte, pilotak, zoruan bote (*saki*) zuzena ematea garrantzizkoa zen; bai zoruan eta bai horman. Horregatik, pilota berria eskuetan hartu bezain pronto, probatzeko, botea eragiten zitzaion. Boteak zuzena behar zuen izan. Botea, norberak ematen zion norabidean zuzen egin behar zuen; ongi eginiko pilotaren seinalea izaten zen hori. *Onek pelotionek saki zuzen eztau etten; eta paeteti-pe oker urtetten dau* (Pilota honek bote zuzenik ez du egiten, eta hormatik ere oker irteten da). *Erañ saki. Ikusikozu zelaku engotzun!* (Eragin iezaiozu botea. Bote zuzenik ez dizu egingo).

2.- *Saká okerra*. Bote okerra (“bote torcido”). *Pelotik saka okerra, norberai etti baño naxa ixaten gendun beste batei etti* (Pilotak bote okerra, norberari egitea baino nahiago izaten genuen beste bati egin ziezaion).

Noiz gerta zitekeen? Pilota, berez gaizki eginga zegoenean, edo koskaren batean jotzen zuenean. *Koxka baten eraitzat saki, te orretteattik eiñddau saka okerra* (Koska batean eragin diot botea, eta horregatik egin du bote okerra). Kontrakzioa eginez, *sakokerra* ere entzun zitekeen. *Pelotik sakokerra ettemotzu, a ezin zeinke ondo jo* (Bote okerra egiten dizun pilota ezin dezakezu ongi jo). Bote okerra egiten zuena baloia ere izan zitekeen. *Baloik saka okerra eiñdde, dzaz gola* (Baloiak bote okerra egin du eta gola sartu da).

Baloiak (*putze*) ere egin zezakeen bote okerra nahiz zuzena, baina, horrek ez zuen hainbesteko axolarik. Pilotak egin behar zuen botea (*sakí*) zuzena.

3.- *Sakí*. Sakea (“saque”). Pilotan, tanto bakoitzeko lehen pilotada. *Pelotan, mano-manoko partidutan saki eukitti bentaja andixe ixaten da* (Pilotan, buruz-buruko partidetan, sakearen jabe izatea abantaila handia izaten da). *Tanto bateattik ixun galtzen, bañe, saki berak eukan* (Tanto batez zihoan galtzen, baina, berak zuen sakea).

Tantoa egiten duenak ateratzen du sakea (*saki ata*); aurkariak, berriz, sakea eraman (*erun*) egin dezake, edo eraman gabe, tantoa galdu. Sakearen inguruan: *saki ata, saki euki, saki galdu, saki*

artu, saki erun, saki erun-bez, saketik falta, saka ona, saka txarra, saketik tanto.... Saki eruten famaure ori (Oso ona da hori sakeak jasotzen).

4.- *Sakí atá*. Sakea atera (“sacar”). *Pelotan sakiaukentak saka txarra atatea etten dau beti; al dala paetea arrimata beti saki* (Pilotan sakearen jabe denak, sake txarra ateratzeko ahalegina egiten du beti; ahal izanez gero, beti sakea hormara baztertuta atera). *Saka txarra eztoza ata, bañe, eztau erun* (Sake gaiztoa ez dio atera, baina, hala ere ezin izan du eraman). *Saki ata neupe engo neuke; ori gustoa etten da. A gero atze-atzetik erun enbir* (Sakea taera nik ere egingo nuke; hori gustura egiten da. Hura, ondoren, atze-atzetik eraman egin behar).

5.- *Sakí emonda*. Sakearen abantaila emanda. *Zu ni baño asko famauza pelotan, bañe sakí emonda jokatuko neutzuke* (Zu ni baino askoz hobea zara pilotan; baina, sakea emanda jokatuko nizuke).

Pilotan elkarren aurka egin behar zutenen artean, bata bestea baino askoz hobea zenean, trebeagoak, inoiz, abantaila ematen zion aurkariari, hots, tantoa, egiten zuenak egiten zuela, sakea beti pilotari apalagoak atera zezala. Berez, pilotan, tantoa egiten duenak ateratzen du sakea. Kasu honetan, ordea, beti batek ateratzen zuen; horixe zen bata besteari emaniko abantaila. *Neu baño zarrauan kontra jokaturot partidu, bañe, berak neuri sakí emonda* (Ni baino zaharragoaren aurka jokatu dut partida, baina, sake guztiak nik aterata).

6.- *Sakí erún*. Sakea jaso, sakea eraman (“llevar el saque”). *Sakí atati erreza ixaten da; eruti ixaten da gatxe* (Sakea ateratzea erraza izaten da; eramatea izaten da zaila).

SÁKI

Asko jateko gaitasuna (“capacidad de comer”, “saque”). Berba honek (*sáki*) lehen silaban darama azentua, eta botea adierazten duenak (*sakí*), aldiz, azken silaban. *Gure launak, Fraixkomarik, zelako sáki eukan! Billotte-ero ondo eiñdde atrapatebanin, biren beste jateko kapazirari eukan arek* (Gure lagun Frantzisko Marik ikaragarritzko ahalmena zuen jateko. Arkumea-edo, ondo prestatuta harrapatzen zuenean, pertsona bik adina jateko gaitasuna zuen).

SAKÍ ATÁ

1.- Jo eta txikitu (“despedazar”) Deskribapenerako ere balio du; baina, batez ere mehatxatzeko. *Atrapatemazattut sakí atakotzut* (Harrapatzen bazaitut jo eta txikitu egingo zaitut). *Etorrikoza etxea. Sakí atakotzut* (Etxera zatozenean txikitu egingo zaitut). Haserrearen berotasunean egindako mehatxu horiek ez ziren beti betetzen, zorionez; baina, bai, batzuetan. *Auskan asizín de gatzik sakí atatzan* (Borrokan hasi ziren eta gazteak mendean hartu zuen).

2.- Erraz irabazi (“ganar con facilidad”). Norgehiagokako testuinguruan ere erabiltzen genuen. *Mano-mano pelotan asiga ta sakí atatzat* (Eskupilotan buruz buru jokatu dugu eta erraz irabazi diot). *Fuelin Iperkalekuk sakí atatzte Kalandikuai* (Futbolearen Ipar Kaleko taldeak oso erraz irabazi dio Kale Handiko taldeari).

SAKILLARI

Astinaldi bortitza (“sacudida”, “zarandeo”). *Saliña-saliña dantzi etten, makilliaz saraxe jotebenin, saraxai sakillari eratteotzen, da azpixan euan mutillai-be bai* (Saliña-saliña dantzatzean zahagia makilaz jotzen zutenean, zahagiari astinaldi bortitza eragiten zioten gora eta behera, bai zahagia eusten ari zenari ere).

SAKILLU

Ubarroia (“cormorán”, “cuervo marino”, “gaviota negra”). Itsas bazterrean bizi den hegaztia, lumadi beltzekoa, ahatea baino handiagoa eta murgilean trebea. *On sakilluk Saturrango atxetan ikusikozuz naidanbeste* (Orain ubarroiak Saturrarango harkaitzetan ikus ditzakezu nahi adina). *Egan etteko sakillu ezta asko altsaten; uran errazun etten dau egan* (Hegan egiteko ubarroia ez da asko igotzen; uretatik hurbil egiten du hegan).

Ubarroiak orain kostaldean ugari ikusten dira, baina, gu umeak ginenean ez zen ikusten; guk behinik behin ez genuen ezagutzen.

“Kalatxoixe-ta baño andixauara sakillu, bañe baltza. Sasoi baten amen errixun ezan ikusten sakilloik. On ostea errixun gora sartzendi. Aurrera baten osaba Andoni te bixok beide gazela Zubi Barrixan ondun, mus eiban sakilluk eta aingiri auan dabela altsa. Oneik famauti; musara luzi etten dabe. Lena, amen errixun-de ez bañe, guk itxosun beti ikusten genduzen. Mokuko Burun, ortxe Anakaben parin, eukitten zittuen abixak, eta antxe ingurun ikustezin asko”. (Basterretxea Irusta Jon).

(Kalatxoria baino handiagoa da ubarroia, baina beltza. Garai batean, hemen errekan ez zen ubarroirik ikusten. Orain, berriz, errekan gora sartzen dira. Duela gutxi, osaba Andoni eta biok Zubi Berri ondoan errekarara begira gaudela, ubarroiak murgil egin zuen, eta aingira ahoan zuela azaleratu. Hauek trebeak dira; murgil luzeak egiten dituzte. Garai batean, hemen errekan ez baina, guk itsasoan beti ikusten genituen. *Mokuko Buru* deituriko kalan, *Anakabe* parean, edukitzen zituzten habiak, eta inguru hartan ikusten ziren maiz).

SAKONA

Sakona (“grave”). *Arazo sakona-pe lantzin-lantzin gerta ettendi* (Arazo sakonak ere noizbehinka gertatu egiten dira).

Gure artean, beti ere pertsona helduei, *arazu* berbari lotuta baizik ez diet entzun izan: *arazo sakona*. *Ori eun baten eztabe konponduko. Arazo sakonara ori* (Hori egun batean ez dute konponduko. Hori, arazo sakona da).

SAKRAMENTU

1.- Sakramentua (“sacramento”). *Sakramento batzuk ezaunazin: komuniñoi, konfesiñoi, bautizu. Beste batzuk ezkenduzen ezautzen* (Sakramentu batzuk ezagunak zitzaizkigun: jaunartzea, aitortza, bataioa. Beste batzuk, ordea, ez genituen ezagutzen).

Bagenekien berba hau elizako kontuekin lotuta zegoela. Halako batean dotrinan ikasi genuen Eliza Katolikoaren sakramentuak zazpi zirela. Baina, ikasi, erdara batuan: “Bautismo (bataioa), confirmación (sendotza), confesión (aitortza), sacramento de la eucaristia (eukaristia, komunioa), orden (ordenazioa edo apaiz egitea), matrimonio (ezkontza), extremaunción (gaixoen oliadura)”.

2.- *Sakramentuk*. “Sakramentuak” (“acompañamientos del cocido”). *Sasoi baten sakramento ta guzti jaten genduzen inddar gorrixak, bañe, on sakramentobaik* (Garai batean “sakramentu” eta guzti jaten genituen babarrun gorriak baina, orain “sakramenturik” gabe).

Eltzekoari gaineratzen zaizkion osterantzeko osagaiak: odolkia, saiheskiak, urdaia, txistor eta abar. Berba hau (*sakramentuk*) beti pluralean. *Inddarrak ipiñikozkuz, bañe, sakramento ta guzti* (Babarrunak ipiniko dizkigu, baina, “sakramentu” eta guzti). *Inddarrak eurak gozuk euazen; bai sakramentu-pe* (Babarrunak gozoak zeuden; bai, “sakramentuak” ere).

SALABARDU

Salabardoa (“salabardo”). Batez ere baxurako arrantzan, saretik txalupara arraina jasotzeko tresna. *Sariai kargi kentzeko salabarduaz enbarkaten da arrañe* (Sarearen karga arintzeko salabardoaz jasotzen da arraina).

SALADI

Grazia duen neska, xelebrea (“salada”, “graciosa”). *Neska salada bat etorriazku atea guardasolak saltzen* (Grazia handiko neska bat etorri zaigu atera aterkiak saldu nahiz). *Zuen txikixe saladi zer da ba!* (Zuen txikia bai dela grazia handiko neska!). *Baldin eta mutila bada, salau* (“salado”). *Zuen mutille salau demasara* (Zuen mutila grazia handikoa da).

SALADILLAK

Azal gazitua zuten almendrak. *Saladilla batzuk erosikotzauz Rufinai* (Gatzdun almendra batzuk erosiko dizkiogu Rufinari).

SALASOI

Antxoa gatzitua (“salazón de anchoa”). Ondarroako kontserba fabriketan, gatzitu antxoa baizik ez da egin izan. Horregatik, antxoa aipatzen ez den arren, berba honekin (*salasoi*) antxoa gatzitua ematen da aditzera.

Baxurako itsasontziek ekartzen duten antxoa, kontserba fabrika sartzen denetik *salasoi* bihurtua den arte, prozesu jakin bat ematen da pausoz pauso. Ikus, *bagoi*.

Prozesu hori antxoa handi samarrarekin bete izan da hemen gure artean. Izan ere, antxoa txikia oliotan latetan sartzen da: lata zabaldu eta jan.

Aldiz antxoa gatzitua gure artean ez da jaten. Gehiena Italiara bidali izan da, eta han horrela jan izan dute.

“Antxobi, txikixe, andixe ta medianu bixaltzezan latetan, batez-be Italice. Italianuk esateban guk lapikokuai txoixu ero odolosti sartzeotzauen morun, eurak an antxobi sartzeotzela euran jatekuai: lapikokuai, pastiai ero dana dalakuai. Ordun ba, etxin endreroik-eta ez eoteko, lata baten tamaño bardiñeko antxobak jun bizin, bestelaik batei andixe ta bestiai txikixe tokakoakon. Txikixauak ero andixauak, bañe, danantzako bardiñe tokateko morun ixan bizan”. (Etxaburu Solabarrieta Maite).

(Antxoa, txikia, handia eta ertaina bidaltzen zen latetan sartuta, batez ere Italiara. Italiarrak esaten zuen, guk eltzekoari txorizoa nahiz odolkia sartzen diogun bezala, beraiek han antxoa sartzen diotela euren janariari: eltzekoari, pastari, edo tokatzen denari. Beraz familian istilurik sor ez zedin, lata berean neurri berdintsuko antxoek joan behar zuten, bestela, bati handia eta besteari txikia tokatuko zitzaion. Txikiagoak edo handiagoak, baina, denei tamaina berdineko antxoa tokatzeko moduan izan behar zen.

SÁLBA

Salbatu, libratu, onik atera (“salvar”). *Gaur ezga salbako. Gaur zaplarak seguruakauz* (Gaur ez gara libratuko. Jipoia seguru daukagu). *Aurten antxobari eskasa ixandou, bañe, atunak salbagattu.* (Aurten antxoa garaia eskasa izan dugu. Atunari eskerrak, onik atera gara). *Orrei kineli tokaako ta ori salbatara* (Horri kiniela tokatu zaio eta hori salbatuta dago). *Ongun gerraipaator, amen ezta inor salbako* (Oraingo honetan gerrarik sortzen bada, inor ez da libratuko). *Amen ezta iñor salbako. Danok jungoa kartzela* (Hemen ez da inor libratuko. Denok joango gara kartzelara).

Ordea, aditz honekin egoera edo testuinguru bi garrantzitsuak lotzen genituen, berbari esanahirik beteena ematen geniolarik: txaluparen bat hondoratzen zenean, salbatzea, hots, bizirik ateratzea, eta hil ondoren infernura ez joatea. *Bafora ondua zan da amabi maiñerotik bi bakarrik salbazin* (Txalupa hondoratu zen, eta hamabi arrantzaleetatik bi baizik ez ziren bizirik atera). *Inor salbara? Zemat salbari?* (Inor atera al da bizirik? Zenbat salbatu dira?). Eliza Ama Katolikoak irakasten zuenez, hil ondoren, beste bizitza bat zegoen, eta han hiru aukera bataiatutako pertsona helduentzat: zerua, purgatorioa eta infernua. Salbatzeak, infernura ez joatea esan nahi zuen; izan ere, nahiz eta lehen unean purgatoriora joan, gero seguru zen zerura joatea. *Pekato mortalin illtzezinak ezin salbaten; traskota guzti ixuzen inpreñure* (Bekatu larrian hiltzen zirenak ez ziren salbatzen; zuzen, zapata eta guzti, zihoazen infernura). Helburu bakarra zegoen, heriotzaren ostean: arima salbatzea. *Salbabizana arimi zan* (Salbatu behar zena arima zen). Horrelaxe irakatsi ziguten eta bai hitzez hitz sinetsi ere.

SALBAJI

Basatia, portaera basatia agertzen duena, astakiloa (“salvaje”, “burro”). Mutilei baizik ez zitzaien ezartzen izenondo hau; neskei inoiz ere ez. *Ori baño pertsona salbajiarik eztot ikusi* (Hori da hori pertsona basatia!). Zentzu berean konparaketetan. *Zaataka ta alkarrei sakaraka, salbaji morun sarturi elixan* (Zarataka eta elkarri bultzaka, astoak bezala sartu dira elizan).

Mahaian eseri eta otoitz egin gabe jaten hasten ginenean aurpegiratzen ziguten konparaketa hau: *salbaji morun. Salbaji morun asi zaze jaten erreza-be eiñbaik* (Basatiak bezala hasi zarete jaten, otoitz egin gabe). Kristau erlijioa ezagutzen ez zutenak ere *salbajitzat* jotzen ziren.

SALBAKONDUTU

Herriz herri ibiltzeko lege aldetiko baimena (“salvoconducto”). Batez ere gerra denboran, leku batetik bestera mugitzeko eta mugak igarotzeko behar zen agiria. *Salbokondutu* ere entzun zitekeen. Berba hau gerra (1936-1939) garaiko egoerara aplikatuta entzuten genuen.

“Osaba Loentzo, CNTku zan. Geuk pasa gendu a Santoñatik. Arek eta beran launak Santoñatik urten da segixan salbokondutuk ureta bota zittuezen. A atrapa ixan balebe bertan afusillakoben”. (Arrizabalaga Badiola Antonio).

(Osaba Lorentzo CNTkoa zen. Geuk pasa genuen Santoñatik txalupaz. Hark eta bere lagunek, Santoñako portutik irten bezain pronto uretara bota zituzten agiriak. Hura harrapatu izan balute, bertan fusilatuko zuten).

SALBABIRI

Flotagailua (“salvavidas”). *Salbabiri igaxan ezekixenantzako ixatezan* (Flotagailua igerian ez zekienarentzat izaten zen).

Orain txalupa guztiek dute. Orduan, arrantzako txalupek ez zuten. Batez ere filmetan ikusita ezagutzen genuen zer zen. Hala ere ondo genekien zertarako zen, eta noiz erabil zitekeen. *Gixona ureta jauziakuen. Salbabiri botatzen, da aettei agarratzanin salbo* (Gizon bat erori zitzaien uretara. Flotagailua bota zioten, eta harri heldu ziolako salbatu zen). *Salbabiraik ezipotzen bota segixan ittokoan* (Flotagailua bota ez bazioten berehala itoko zen).

SALBAZIÑO

Salbazioa (“salvación”). Testuinguru anitzetarako balio digu. *Aspaldiko urtitan antxobi ixanda gure salbaziñoi* (Aspaldiko urteetan antxoaren irabaziari esker bizi izan gara). *Ganorabaik ebillen beti erdi mozkourte, algaetin. Nobixatzat neska on bat artzi ixan da orren salbaziñoi* (Ganorarik gabe zebilen, beti erdi mozkortuta, noraezean bezala. Andregaitzat neska on bat hartzea izan da horrentzat salbazioa).

Hala ere esanahi gorena, garrantzizkoena, *arimin salbaziñoi* (arimaren salbazioa). *Amen mundun ezpaza ondo portaten, eztakazu salbaziñoirik* (Mundu honetan ez bazara behar bezala portatzen, ez duzu salbaziorik).

SALBEUE

Salbera (“salbario”, “trakino”). Itsas ertzetik gertu bizi den arrain haragijalea. Bizkarraldean eztenak izaten ditu pozoidunak. Horregatik, intentzio txarrez, kalte egiteko asmoz jokatzan duen pertsonarekin parekatzen da. *Salbeue baño gaiztuara ori* (Salbera baino gaiztoagoa da hori). *A, salbeuan espixe baño txarraua zan* (Hura, salberaren eztena baino makurragoa zen).

“Arraiñ txikixe bañe, beli eukitten dau orrek, tente beti, a espixe benenuaz. Sarin etortezan uran; urako maiñerure ori. Uran ur epelak euazenin, bolintxin gabizela, gabaz treñin etortezan enpatxata; eta illunetan dzat iual espixe eskun. Orretako baakixu zer dan ona? Akerran adarra. Akerran adarran barruko aragixe, axe beran ixati, axe ipiñi benenu sartutzun lekun. Benenu txupa etten dau segixan. Da benenu txupaten dabenin, urdiñ urdiñe geatzen da. Ori eiñddot nik makiña bat bidar itxosun. Nik akerran adarra beti ibiltteneban baforin. Da denporiaz goortzemazan, kutxilluaz garbittu, adarran barruko aragixe agertu arte”. (Aristondo Agirre Tomas).

(Arrain txikia baina, “bela” edukitzen du horrek, beti prest, eztena pozoiaz. Sarean etortzen zen udan; udako “marineroa” da hori. Udan ur epelak zeudenean, sare txikiagoekin sardinatan gabiltzala, gauez sarean etortzen zen kateatuta; eta ilunetan inoiz eztena sartzen zizun eskuan. Horren kontra ba al dakizu zer den erremedioa? Akerraren adarra. Akerraren adarraren barruko

haragia, barruko guna, huraxe ipini pozoia sartu dizun lekuan. Pozoia xurgatu egiten du berehala. Eta pozoia xurgatzen duenean, urdin-urdina geratzen da. Hori, makina bat aldiz egin dut itsasoan. Nik akerraren adarra beti izaten nuen txalupan. Baldin eta denborarekin gogortzen bazen, aiztoaz garbitu, adarraren barruko haragia agertu arte).

SALBÍ

1.- Agurra latinez: “salve”. Ama Birjina agurtzeko eta berari erregutzeko otoitza: “*Salve Regina, mater misericordiae! Vita, dulcedo et spes nostra, salve!...*”. Bukaerako “*O clemens, o pia, o dulcis virgo Maria!*” kantatu bitartean, zenbat astakeria esan? Iluntzeko funtzioan, egunero arrosarioa erreztatu ondoren, salbea kantatzen zen latinez, gregoriano musikaz lagunduta. Elizako funtzio ofizialetatik aparte, ostera, arrosarioaren ondoren salbea, kantatu barik erreztatu (erreztatuta) egiten zen euskaraz: “Agur Erregina, ama errukiorra...”.

Ondarroan badugu *Salbi* deitzen diogun kanta, zortzi ahapaldiz osatua. Idatziz ikusi dudana leku guztietan “Antiguako Amari” jartzen du. Oso doinu pausatu eta solemnean abesten da.

Jaungoikuak salbau zaitzala. / Ama Birjiña Maria

Miserikordiaren Ama / guztiz da miragarria (bis)

Konfiantza osoarekin / nago zugana jarria

Jaungoikuak salbau zaitzala / berriro dizut esaten

Zure graziaren premiñan / gu beti gera gertatzen (bis)

Zu bezelako beste Amarik / ez degu iñun billatzen

Garai bateko andreek, bertso guztiak zekizkiten buruz, eta kantatzen hasiz gero, osorik, zortzi ahapaldiak, abesten zituzten; orain, bi baizik ez dira kantatzen.

2.- Salba (“salema”). Itsasora jaisten den arren berez errekan ibiltzen den haragi gogorreko arraina. Tamainaz bisiguaren tankerakoa, eta kolorez bogaren antzekoa. *Salbi iñox ikusi ixan gendun, bañe jan bein-bez* (Salba, inoiz ikusi izan genuen, ordea, jan behin ere ez).

“Salbire bobin koloreko iual-iuala. Errixuko arrañera; ori ezta itxosoku. Itxosa baja etten da bañe, ixatez errixukure. Orrek jaten dau ormetan peata geatzen dan oaldixe. Aragixe goor demasaauke. Bañe, jateko eskasa bobin aldin. Jan etten da ori bañe bedar gustu eukitten dau. Tamañoz besiuau tipoku. Buru, txikixe ta zapala; eskamiaz. Bañe kolori, bobi iuala; bobi baño-be berdina. Elantxoben “sabaixe” esateotze salbiai. Txailaneko bat euan ezkondu Elantxoben, Donato Txailan anaxi gaztiaua, fuerte bat. Motorra eukan “Voladora” ixena eukana. Axe ibilltezan sarikiñ-dde. Arek kantirari atrapateban salbi Elantxobeko barri jotén”. (Aristondo Agirre Tomas).

(Salba, bogaren kolorea duen arraina da. Errekako arraina; hori ez da itsasokoa. Itsasora jaitsi egiten da baina, izatez errekakoa da. Horrek jaten du hormetan itsatsita geratzen den goroldioa. Oso haragi gogorra du. Jateko berriz, eskasa bogarekin parekatzen baldin badugu. Jaten da baina, belar zaporea izaten du. Tamainaz bisiguaren tankerakoa. Burua, berriz, txikia eta zapala; ezkataduna. Baina, kolorez, boga berdina; boga baino ere apur bat berdeagoa. Elantxoben salbari *sabaixe* esaten diote. “*Txaille*” familiako bat zegoen Elantxoben ezkondu, Donato “*Txaille*”-ren anaia gazteagoa, sendo bat. Txalupa bat zuen *Voladora* izenekoa. Hura sareekin aritzen zen arrantzan. Hark salba ugari harrapatzen zuen Elantxobeko barraren ondoan).

SALDAGARBIKO ZOPÍ

1.- Oilo edo okela samurrari ateratako zukuaz eginiko zopa (“sopa de cocido”). *Orduko salda garbiko zopi! A bai gauzi!* (Garai hartan, oilo edo okelaren saldaz eginiko zopa. Hura bai zopa!). Orain dauden zopa egiteko “pilulak” eta “sobreko zoparik” ez zegoen orduan.

2.- *Saldagarbiko okeli*. *Saldagarbiko* zopa egiteko erabiltzen den okela. *Ejuenionetik ekarritaxun saldagarbiko okeli* (Eujenioen harategitik ekar izadazu *saldagarbiko* zopa egiteko okela).

SALDÍ

Salda (“caldo”). Ikusi eta entzun egiten genuen, baina, salda askorik hartu ez. *Olluaz eiñddako saldi gaxuai-ero emongotzen. Guri, bentzat eztozkun emoten* (Oiloaz eginiko salda gaixoei-edo, emango zieten; guri, behinik behin, ez ziguten ematen). *Señe eiñdde euazen andrai emoteotzen olluaz eiñddako saldi* (Seina eginiko emakumeei ematen zieten oilo salda).

Heriotzaren konturik aipatzen bazen, berriz, berehala esaera: *Illdde gero salda bero*.

SÁLDU

1.- Saldu (“vender”). Urtean behin edo auzoko eskaileretan ipintzen genuen “*dendi*” etxean pilatuta genituen tebeoak eta kromoak saltzeko. *Txiringitu* ipini arren, irabazi handirik ez genuen ateratzen. Horrelako negozioak ipintzen neskak ziren abilagoak. Ordea beste gauza batzuk ere saltzen genituen: *metala eta kobri*. Hauek bai, hauek dirua ematen ziguten. Non edo han “biltzen” genituen “txatarra” Iraolaren txartartegian saldu eta batzuetan diru ederrak hartzen genituen. *Ortik aparte guk ze saldukoendun-ba?* (Horretaz aparte guk zer salduko genuen ba?)

2.- Saldu (“traicionar”). Zentzu honetan, erabili ez genuen egiten, baina, Aste Santuan Jesusen pasioko irakurketan azaltzen zen, *Judasek Jesus saldu eibala; traiziñoi eitzala* (Judasek Jesus saldu egin zuela). Horregatik uste genuen, infernua inor egotekotan Judas egongo zela betiko sutan erretzen. Harrezkero beste batzuegatik ere pentsatu izan dugu horrelakorik.

SLDUN

Beharpenetan (“en las rebajas”, “en los saldos”). *Albanin geure ama-pe erosten zittuzen saldun gauzak, bañe, denporaik ezaban eukitten orretako* (Ahal zuenean gure amak ere erosten zituen beharpenetan gauzak, baina, horretarako ez zuen astirik izaten).

SÁLE

Itsasora irten (“salir a la mar”). Itsasora irteteko ordua adierazteko berba hau erabiltzen zuten arrantzaleek, *eiñ* eta *euki* aditzekin. *Goxeko bostetan sale enbiou* (Goizeko bostetan irten behar dugu itsasora). *Gabeko amarretan saleakau* (Gaueko hamarretan irten behar dugu itsasora). *Bixar sale* (Bihar goaz itsasora). *Guk treñe konpodu biendun gixonak lotan euanzen bittartin, ze areik gabaz sale enbiben* (Guk sarea konpondu behar genuen arrantzaleak lotan zeuden bitartean, izan ere haiek gauez itsasora irten behar zuten).

Lehen, testuinguru horretarako baizik erabiltzen ez zen arren, geroago, oinez, autoz, hegazkinez nahiz trenez irtetea esan izan da. *Abionak laste engorau sale* (Hegazkina laster irtengo da). *Gauzak zelan kanbixarizen! Len gabeko amarretan etxea sartu etten giñan da on amaiketan da amabixetan etxetik sale etten dabe* (Gauzak nola aldatu diren! Garai batean gaueko hamarretan etxera sartu egiten ginen, orain berriz, hamaiketan eta hamabietan etxetik irten egiten dira).

SÁLI

Egon gela (“sala de estar”). Guk ez genuen *salaik* (egon gelarik). Egia esan, guretzat “egon gela” soberan izango zen, egon, geldirik, segundo baten ere ez baikinena geratzen. Aldamenean, izeba Klararenean bazegoen *sali*; nahiz eta berez jangela (*komedora*) izan, *sali* deitzen genion. *Argizaxe emonda, brillo ederra eotezan an salan* (Argizagia emanda, distira bikaina izaten zen egongela hartan).

SALIÑA-SALIÑA

1.- Ondarroan egiten den dantza baten izena. Zortzi dantzari bi ilaratan, makila bana eskuan dutela. Bi ilaran tartean bi mutil, makurtuta, zahagi bana bizkarrean dutela; zahagiak beteta, baina, ez ardoz, haizez baizik. Une batean, dantzariak makilaz jotzen dute zahagia. Dantzako azken zatiko doinuari hitzak ere jartzen dizkiogu: “*Saliñetatik etorriko da, gure eskola maixua (bis). Ai Saliña, Saliña, Saliña! Ai Saliña maixua(bis).*”

2.- Jipoia (“paliza”). *Okerkexan bat eñ eta ama enteratemazan, etxea allatakun Saliña-Saliña euan* (Okerkeriaren bat egin eta amak jakiten bazuen etxera heldutakoan jipoia). *Saliña-Saliña* dantzaren une batean dantzariek zahagia makilaz astintzen dutelako-edo, jipoia emateari *Saliña-Saliña* ere esaten zaio.

SALIRI

1.- Abiadura (“velocidad”). *Ordun antomobill gitxi ibilltzezan da eura-pe salira andixin ez* (Garai hartan auto gutxi ibiltzen zen, eta gainera astiro). *Bizikletan Artantzir juten giñan, da gero onuzkun, berutz artzen gendun saliri* (Bizikletan Lekeitio bidera joaten ginen, eta ondoren, beherantz hartzen genuen abiadura). *Salira andixin ixulako joban arbol*i (Abiadura handian zihoalako jo zuen arbola). *Zelako saliri erundau!* (A zelako abiadura eraman duen!).

2.- *Saliran*. Abiadura handian (“a gran velocidad”). *Antomobille saliran pasa zan* (Autoa abiadura handian igaro zen). Honen sinonimoa, *salira baten*. *Salira baten juntzan* (Abiadura handian joan zen).

3.- *Saliri*. Itsasora irteera (“salida a la mar”). Hitzaren jatorria garbi dago: “salida”. *Nox dakazue saliri?* (Noiz zoazte itsasora?). *Goxeko iruretan dakau saliri* (Goizeko hiruretan irtengo gara itsasora). *Saliri atzeatu eiñddabe* (Itsasora irteera atzeratu egin dute). *Gaur ezta kau saliraik* (Gaur ez goaz itsasora). *Olako denporaliaz ezta saliraik* (Denborale honekin ezin da itsasora irten).

SALMUERI

1.- Gatzuna (“salmuera”). Arrainaren (antxo) kontserba prozesuetarako erabiltzen zen (den) ura, gatzaz kargatua. *Salmueri* (gatzuna) egiteko gatz zati lodiak behar izaten ziren. Beraz, gehienbat kontserba fabriketan erabiltzen zen; baina, bai etxean ere kontserba (antxo) egiten zenean. *Etxin filetik enbiouz de ekarrixu fabrikatik salmuerin bixkat* (Etxean antxoak jarri behar ditugu kontserban, eta ekar ezazu gatzun apur bat fabrikatik).

“Ni nebillen fabrikan, Iturranenin, salmueri Pedro Iturranek etteban. Bera ezpaeuan lateru-pe etteban, bañe, Pedron biarra zan ori. Densimetru sartzeban uretan da esateban, “bota ur gexa”, ero, “bota ekitze”. Zaiñddu etteban, da sarri neurtu salmuerin densidadi. Ekitze eotezan tiña barrun uretan, bañe, kopalet baten. Andixeik tiñatik artzen gendun salmueri arrañai botateko ero bagoitta botateko; bizan salmuera guzti artzen gendun andixeik. Salmueri, gure fabrikan bentzat antxobintzako usatezan. Ze, txitxarro, berdela, atune ta oneik beste arrañoak brijiu ero egosi ettenzin, eta beste prozesu bat eukitteben”. (Etxaburu Solabarrieta Maite).

Nik lan egiten nuen lantegian, “Iturran”en fabrikari, gatzuna Pedro “Iturran”ek egiten zuen. Hura falta zenean latagileak ere egiten zuen, baina, Pedoren betebeharra zen hori. Gatzunaren dentsitate neurgailua sartzen zuen uretan, eta esaten zuen, “bota ur gehiago”, edo, “bota gatz aleak”. Zaindu egiten zuen, eta sarri neurtu gatzunaren dentsitatea. Gatz aleak upel barruan uretan egoten ziren, baina, saskitxo batean. Upel hartatik hartzen genuen gatzuna arrainari botatzeko edo antxoaz beteriko latei botatzeko; behar zen gatzun guztia hartzen genuen handik. Gatzuna, gure fabrikan behinik behin antxoarentzat erabiltzen zen. Izan ere, txitxarroa, berdela, hegaluzea eta gainontzeko arrainak frijitu edo egosi egiten ziren, eta beste prozesu bat izaten zuten).

2.- *Salmueratan*. Gatzunetan (“en salmuera”). *Antxobi kontserba fabriketan eukitten zan salmueratan, bañe, baitte etxin-be etxeako laiñ filete eiñ nai ixatezanin* (Antxo kontserba fabriketan edukitzen zen gatzunetan, baina, baita etxean ere, etxerako adina antxo kontserban egin nahi izaten zenean).

Beste arrainak ez baina, antxo, bere prozesuan zehar, une oro eduki behar izaten zen (da) gatzunetan.

“Antxobi fabrika sartzen dan momentun tiña batea botaten da, allaten dan morun, buro ta tripa-ta guzti. Bañe an tiñan baldakara bi salmuera eotendiz. Antxobi botaten da ta gatz

emoteako. Lelengotik salmueratan da antxobi. Buru kendueran antxobi aparta etten da tamañun arabera: andixe, medianu, txikixe. A antxobi osta-be salmuera askoran tiña batea botaten da. Antxe salmueratan eukitten da garbitzen. Gero latetan sartu eta bagoittan ipiñittakun, pixuaz antxobi latan bajaten danin, bagoiai salmueri botateako. Or-be lata guztik artzen dabe salmueri: antxobak salmueratandaz. Lata sarratzearte, antxobi salmueratan da beti. Atzanin-be sarratueran, latiai salmueri ipintteako barrun. Andik aurrea-be salmueratan”. (Etxaburu Solabarrieta Maite).

(Antxoa, kontserba fabrikara sartzen den unean upel batera botatzen da, heltzen den bezala, buru eta triparekin. Ordea, upel hartan bi balde gatzuna egoten dira aldez aurretik botata. Antxoa botatzen da eta gatzu ematen zaio. Beraz, lehen unetik gatzunetan dago antxoa. Burua kentzerakoan, antxoa sailkatu egiten da tamainaren arabera: handia, ertaina, txikia. Antxoa hura berriro gatzun asko dagoen upel batera botatzen da. Gatzun hartan edukitzen da garbitzen. Ondoren latetan sartu eta pilatuta ipinitakoan, gainean ipinitako pisuari esker latak antxoa jaisten denean, lata multzoari (bagoia) gatzuna botatzen zaio. Hor ere lata guztiek hartzen dute gatzuna: antxoak gatzunetan daude. Latak itxi bitartean antxoa beti dago gatzunetan. Azkenean, ixterakoan, latari gatzuna ipintzen zaio barruan. Handik aurrera ere gatzunetan).

SALTILLU

Maila, koska (“peldaño”, “escalón”). *Ortxe aldatza amaitzen dan lekun saltillura. Antxe saltillun jarritte euazen kantaten* (Hortxe aldapa amaitzen den lekuan, koska bat dago. Koska horretan zeuden eserita kantatzen). *Eneban pentsaten saltillu euanik, eta estrapo zu eiñddot* (Ez nuen uste koska zegoenik eta estropezua egin dut).

SÁLTO EIÑ

1.- Saltatu, salto egin (“saltar”). Egunean zehar maiz, eta leku desberdin askotatik egin behar izaten genuen salto: *baforetik, bateletik, antomobilletik, kamionetik, karrutik, bizikletatik, mollatik, zubittik, barra puntatik, arbolatik.....Salto noa?: ureta, batelea, baforea....*

Plazan pelotan gebizela, Kresalako terraza gañea jausiazkun peloti. Altsa nittan gora, gure peloti eta lendik euazen beste batzuk patrikaran sartu te buelti artu nebanin, Katxoperrebueltan Arrialperra ikusi neban. Martxi artu te kamiñun erdire eineban salto. Aringaingan Kafeko Atzea. Ainkaik eta ixte eneban apurtu te auazilla-pe enittun atrapa.

(Behin batean, plaza pilotan genbiltzan, eta Kresala tabernako terraza gainera erori zitzaigun pilota. Igo nintzen, gure pilota eta han lehendik zeuden beste batzuk hartu, eta buelta eman nuenean, aguazila ikusi nuen Kanttopeko bihurgunean. Martxa hartu eta errepedearen erdira egin nuen salto. Ez nuen hezurrik puskatu eta aguazilak ere ez ninduen harrapatu).

Saar lapurretan bazebez arbola gañin eta jaui baetorren, arbola gañetik salto enbizendun (Sagar lapurretan zuhaitz gainean ari bazinen eta jabea agertu, arbola gainetik salto egin behar zenuen).

2.- Autotik, autobusetik edo trenetik jaitsi. *Bilboa alla, antomobilletik salto eiñ, dde kafi artzea jun giñan taberna batea. Antxe topa gendun bera* (Bilbora heldu, autotik jaitsi eta kafea hartzera joan ginen taberna batera. Hantxe aurkitu genuen bera).

3.- Besteak beste, herrian, bi motatako arrantza egiten zen, eta txalupak ere desberdinak ziren: *arrasteko arrantzi eta bajurako arrantzi / arrasteko txalopak eta bajurakuk* (baxurako arrantza eta arrastekoa). Tradizioz, Ondarroan “betidanik”, baxurako arrantza egin izan zen. Antzina-antzinatik zegoen kofradia ere: baxurako arrantzaleen elkarte. Arrastekoak hasi zirenean, garbi ikusi zen desberdintasuna, alderdi guztiei zegokienez: zeukaten bizimodua, itsasoratzea, txalupen egitura, arrantzaleen eginkizuna, harrapatzen zuten arraina, arrainaren prezioa, sareak, lehorrean behar zuten azpiegitura eta abar... Dena zen desberdina. Arrasteko bizimodu gogorrak, ordainez, irabazia ere seguruagoa zuen. Horregatik, premiak eraginda, batzuek baxura utzi eta arrasteen hasten ziren lanean: *bajuratik arrastea salto eiñ. Askok, familixi aurrea*

atateko bajuratik arrastea eiben salto (Arrantzale asko, familia aurrera ateratzeko ahaleaginean, baxurako arrantza utzi eta arrasteen hasi ziren).

SALTOMATXI

Matxinsaltoa (“saltamontes”). Ez ginen matxinsalto ugari ikusitakoak, baina, entzun bai, batez ere konparaketetan: *saltomatxi baño bixkorraua*, *saltomatxi baño ariña*. Juan Martín Elexpuruk bere hiztegian badakar antzeko berba: *saltamatxin*. Bermeon ere antzekoa: *saltamatxinue* (Antonio Pérez Bilbao).

SALTÓ-SALTOKA

Saltoka, saltoak emanez (“dando saltos de alegría”). Pozaren ezaugarri izaten zen. *Loteixi tokaakue ta an ebizen salto-saltoka* (Loteria tokatu zaie eta pozez saltoka zebiltzan). *Partidu irabazirabenin, salto-saltoka asiri* (Partida irabazi dutenean, pozez saltoka hasi dira). *Saltoka* soilik ere erabiltzen genuen.

SÁLTO TA BRÍNKO

Maizenik musikaren inguruan dantza giroan izaten zen. Biak ditugu gaztelaniaz ere: “salto y brinco”. “Brinco: movimiento que se hace levantando los pies con ligereza”. *Musiki entzubenin, an asizín areik salto ta brinko* (Musika entzun zutenean han hasi ziren haiek dantzan saltoka).

SALTSÁ ARRAÑE

1.- Bere inguruan giro alaia eta ona jartzen trebea dena. *Iñakirabe orreik kuadrillako saltsa arrañe* (Horien kuadrilan Iñaki da gatza eta umorea jartzen duena).

Jose Anjel Aristondorekin topo egin nuen, eta kontatu zidan 1944an jaiotakoak, hots, batera *komuniñoi* egindakoen artean bazkaria zutela. Soldaduska elkarrekin egindakoak izan balira emakumerik ez zen egongo, baina, han gizon eta andre, denak zeuden elkarrekin. *Andra-pe bai?* (Emakumeak ere bai?), galdetu nion. “*Andrati-ba saltsa arrañe*” (Batez ere emakumeak dira giro bizia eta beroa jartzen trebeak), erantzun zidan.

2.- Istilua, haserrea eta liskarra sortzeko abilezia duena. *Imanol etorrire? Saltza arrañe! Laste ipiñikorau orrek ambienti gorittute*. (Imanol etorri al da? Istilua sortzen aparta! Berehala ipiniko du horrek giroa gori-gori).

SALTSERU

Saltseroa (“salsero/a”). Nahasketa, iskanbila eta istiluak sortzen abila denari deitzen zaio. Emakumea balitz, *saltseri*. *Ori beko andrioi saltsera andibata*. *Eztan tokitti-pe saltsi te endreru atako leuke!* (Beheko emakume hori saltsero hutsa da. Bakea dagoen lekuan berehala sortzen du saltsa eta istilua).

SALTSÍ

1.- Saltsa (“salsa”). *Amaiike saltsa gozo jandou amak eiñddakuk* (Hamaika saltsa gozo jan dugu amak egindakoak). *Jaten zendun okeli ero arrañe inportanti ixatezan, bañe, bai areaz batea atateotzuen saltsi-be* (Jaten zenuen okela edo arraina garrantzizkoa izaten zen, baina, bai harekin batera ateratzen zizuten saltsa ere).

2.- Nahaspila, iskanbila (“lío”, “follón”). *Ontxe-be orrettek ipiñikorau saltsi* (Orain ere horixe izango da nahaspila sortuko duena). Batzuetan zentzu onean ere bai. *Fraixkomari etortemara, berak ipiñikorau saltsi* (Frantzisko Mari etortzen bada, berak sortuko du umorea eta giroa).

3.- Giro alaia, umorea (“ambiente de humor y alegría”). *Danak euazen zea baño serixua. Etorri zan Fraixko Mari! Arepai ipiñi saltsi! Otzin ipiñiban mundo guzti barrez txixaeñan* (Denak zeuden oso serio. Etorri zen Frantzisko Mari. Hark bai piztu giroa! Berehala ipini zuen jende parrez lehertzen).

SÁLTU

1.- Saltoa, jauzia (“salto”). *Ikusteku ixatezan batzuk zelako saltu etteben morro puntatik ureta* (Ikustekoa izaten zen batzuek nolako jauzia egiten zuten moila muturretik uretara).

Guk garai hartan burutzen genituen zenbait jolasetan, salto handiak egiteko trebezia izatea ongi etortzen zen. *Azeroka ibilliga eta salto andixenak Jesutxuk eittuz* (Azeroka deituriko jolasean jardun dugu, eta salto handienak Jesutxuk egin ditu).

2.- *Sáltu atá*. Saltoa eragin. *Ata, eñ eta eraiñ* aditzei lotuta batez ere. Ematen den sustoaren poderioz salto eginarazi. *Atzetik jun de emotzan sustuaz saltu atatzan* (Atzetik joan eta eman zion sustoaz, salto eginarazi zion). *Salto eraiñ* ere antzeko testuinguruetan azaltzen zaigu. *Emotzan matalazurrekuaz saltu eraitzan* (Ikaragarritzko masailekoa emanez saltoa eragin zion).

3.- *Sálto báten*. Azkar-azkar (“en un instante”). Beti ere, joatea, etortzea, buelta edo oster. *Ze faltara? Neu jungona salto baten* (Zer behar da? Ni joango naiz azkar-azkar). *Salto baten engou osteri* (Azkar-azkar egingo dugu joan-etorria).

4.- *Sáltun*. Derrepente, bat-batean (“de repente”). *Laguntzi binebala esanetzan da saltun etorri zan* (Laguntza behar nuela esan nion eta derrepente etorri zen).

SALTZALLI

Atez ate aritzen ziren saltzaileetarikoa (“vendedor/a”). Dendariari inoiz ez zitzaion *saltzalli* esaten. *Saltzallitabiz* (Saltzaileak dabilta etxez etxe) Ikaragarritzko pagotxak eskaintzen zituzten: oihalak, eginiko soinekoak, trajeak, izarak eta horrelakoak. Dena merke baino merkeago. Batzuek eskarmentu ederrak hartuta ere izaten ziren; baina, hain merke halako gauza dotoreak! Tentaldian erori egiten ziren.

“Etorri nittan itxosotik etxea ta, oian gañin zea baño traje dotoria amak ateko saltzalliai erositte. Domeki alla zan. Traji jantzi tte, eueldi ederretan kalea. Mundo guzti neure trajiai beire, inbirixatan. Urrango domeki-be allazan, bañe, eurixe. Traji eurixak atrapañtan da urak artu: prakak ixkiratakuk geatuaztazen, da jakin mangak ixte ukandurartekuk”.
(Egiguren Badiola Hipolito).

(Etorri nintzen itsasotik etxera, eta ohe gainean traje dotorea, amak ateko saltzaile bati erositakoa. Heldu zen igandea. Trajea jantzi eta eguraldi ederretan kalera. Inguruko denak nire trajeari begira inbidiatan. Hurrengo igandea ere iritsi zen, baina, euria egin zuen. Trajea euriak busti eta urak hartu zidan: galtzak erabat moztuta eta jakaren maukak ia ukalondoraino).

Horrelako disgustu bat baino gehiago emandakoak izaten ziren ateko saltzaileak.

SAMÍ

Lepoa, sama (“cuello”). Gure artean *kokota* berba nagusitu zen arren aurrekoek aipatzen zuten hitz hau, lepoaren aurreko alde adierazteko. *Etten daben otzaz, tapaxu ondo sami* (Hotz handia egiten du, eta sama estali ezazu ondo).

Sarrien, egiten zizkiguten mehatxuetan entzuten genuen, okerkeriaren baten ondoren, noski. *Atrapatemazattut sami biurtukotzut* (Harrapatzen bazaitut lepoa bihurtutako dizut). *Etxea allatezazenin sami kendukotzut* (Etxera zatozenean lepoa kenduko dizut). Sarri botatzen zizkiguten horrelako mehatxuak. Ez zuten betetzen zorionez. Helburua, guri beldurra sartzea zen, ea jaramon apur bat gehiago egiten genien.

SAMURRE

Samurra (“tierno/a”). Jaten genuen arrainak ez zuen adjektibo beharrik, beti izaten baitzen fresko-freskoa. Okelarekin izaten ziren kontuak: batzuetan samurra eta beste batzuetan tente samarra. Izenondo hau “okelari” ezartzen zioten horrelakoa zegoenean. Noizetik noizera entzuten genuen berba hau. Izan ere, alde batetik okela lantzean behin jaten genuen, eta beti ez zen samurra egoten. *Okela samurre emotzue gaur* (Gaur okela samurra eman dizute).

SAN ÁNTON

Esaera beti entzun izan dugu : *“San Anton, besigus al montón”*. Izan ere, urtarilaren 17a San Antonio eguna, bisigu sasoi bete-betean izaten zen.

SAN ANTONIO SARDIÑI

Sardina txikia. Azken aldi honetan, sardina txikia adierazteko, *parrotxi* berba hedatu da gure artean ere. Baina, dirudienez “antzina” izendapen hau (*San Antonio Sardiñi*) baizik ez zitzaion ematen.

“Lena, San Antonio sardiñi esaten geuntzan sardiña txikixai. San Antonio sardiñi esatezanin, atrapatezan enerun. Zarauzko plaxan atrapatezan asko. Bañe, emen txikixak ezeban balixoten. Gero, ura ezki, sardiñi. On ikusten dan moruko sardiña andirik ezan eoten. Tamaño ederreku bai, bañe andi-andirik ez. Sardiñi errete jatezan, bañe brijiute-be bai. Etxitan ezan parrillaik eoten da errete ezin jan, bañe fami eukan, ba oixe, tabernetan-da errete jateku. Itxosun asko jatezan. Itxosun ojaela beti eotezalez, biztu te naibeste sardiña jaten gendun”. (Basterretxea Irusta Jon).

(Garai batean, sardina txikiari *San Antonio sardiñi* deitzen genion. *San Antonio sardiñi* esaten zenean, harrapatzen zen urtarrilean. Zarautz parean harrapatzen zen asko. Ordea, sardina txikiak hemen ez zuen estimazio handirik. Gero, behin uda iristean, sardina. Orain ikusten den bezalako sardina handirik ez zen egoten. Tamaina ederrekoa bai baina, handi-handirik ez. Sardina errete jaten zen, baina, bai frijituta ere. Etxeetan ez zen parrillarik izaten eta errete ezin jan, baina, sardinak fama, errete jatekoa zuen. Itsasoan asko jaten zen. Itsasoan barbakoa beti egoten zenez gero, piztu eta sardina ugari jaten genuen).

“San Antonio sardiñi esateakona Gaxuma aurretik atrapatezan; antxoba-nasteko sardiñi; ardor arrañe ixatezan ori, nasteku: antxoba andixe etorri aurreko arrañe. On parrotxi esateotze, bañe lena, San Antonio sardiñi ero sardiña txikixe”. (Aristondo Agirre Tomas).

(“San Antonio sardiña” deitzen zitzaona, Garizuma aurretik harrapatzen zen; antxoakin nahastean etortzen zen sardina; ardoreko arraina izaten zen hori, nahastekoa: antxoa handia agertu aurreko arraina. Orain “parrotxa” deitzen diote, ordea, lehen, “San Antonio sardina” edo sardina txikia).

SAN BLAS EUNE

Otsailaren 3an San Blas eguna (“día de San Blas”). *San Blas eune, eun politte ixatezan gutzat. Elixan, jateko jeneru te arixeta berenkatzezin* (San Blas eguna, egun polita izaten zen guretzat. Elizan, jateko jeneroa eta haria bedeinkatzen ziren).

Etxean, eskuartean zegoen jeneroa hartu eta denok elizara. *San Blas eunin elixan, zaati te eskandalu ixatezan* (San Blas egunean elizan ikaragarritzko istilua sortzen zen). Guk sagarrak eramaten genituen. Ikusi bai beste batzuek laranjak eta platanoak eramaten zituztela, eta inbidia galanta pasa ere bai, momentuan; baina, gero ahaztu eta pozik gure sagarrekin. Garrantzizkoena: eskapulario berriak egiteko hari zuria bedeinkatu. *A arixeta, zurixeta San Blas eunin bakarrik eotezan. Kokotin ipiñi orduko astezan baltzitzen.* (Bedeinkatzera eramaten genuen hari hura, zuria, San Blas egunean baizik ez zen egoten. Izan ere lepoan ipini bezain pronto hasten zen belzten). Lepoko eta samako gaitzen kontra zaintzen gintuen hari hark. *San Blas eunin berenkatutako arixeta kokotin amarra ta abante* (San Blas egunean bedeinkatutako haria lepoan lotu eta listo). Lepoa mehea, baina, ongi zainduta behinik behin. *Loentzo Tximisti-pe ari asko ezeban biko samako eta kokoteko miñipaik urte guztin ibiltteko* (Lorentzo “Tximisti”k oso lepo mehea zuen, beraz, hari asko ez zuen beharko sama eta lepoko minik gabe urte osoan irauteko). Guri nagusiagoek egin izan ziguten gauza bera txikiagoei egiten saiatzen ginen: “*San Blas, blis-blas*” esan eta bi zaplastako eman, zaratudunak, baina, ez gogorreki.

SANBULLU

Ardora hobeto ikusteko soka lodi samarrarekin amarratuta uretara botatzen zen harria. Izan ere sarri, hondoan zegoen arraina (sardina, antxoa) harri horrek mugiarazi egiten zuen, eta mugitzen zenean ikusten zen arrainaren argitasuna, ardora.

SANBURNIO

Hegaluzearen arrantzan erabiltzen zen aparailu honi *sanburnio* edo *kakalekuku*, deitzen zitzaion. Ikus, *kakalekuko apaxu* (KAKALEKU, 3). *Sanbrunio* eta *sanburniue* ere deitu izan zaio.

SAN FELIZISIMO

Etkez etxe eramaten ziren santu eta Ama Birjinen artean, *San Felizisimo* (San Felicísimo) zegoen. Zurezko kutxatxo batean, kristal baten barruan, mutil gaztearen itxurako irudia, akolitoak bezala dotore jantzita, etzanda, hilda. Lepoan izugarrizko aizkorakada ikusten zitzaion eta zauriari odola zerion. Kutxak zulo txiki bat izaten zuen dirua botatzeko. Txanponak erraz sartzen ziren zulo hartatik, baina, ateratzea ez genuen inoiz lortu izan. Ama ez zegoenean, kutxari mila buelta eragin eta barruko txanponen zarata hurbiletik ondo entzun arren, handik ez zen ezer erortzen. Aiztoa sartu eta txanponak ukitzen genituen. Irudi horiek aste bete inguru egoten ziren etxe bakoitzean, eta familia bakoitzak jakiten zuen, zein etxetara eraman: gora, behera edo aldamenara. Diru hura nork jasotzen ote zuen? Guk behintzat, ez. Kutxa haien giltzarrapoen (*kandau*) giltza nork izaten zuen, nik ez nuen inoiz jakin.

SANGALLI

1.- Haurrak elkarren gañera saltaka eta zilipurdika dabilzaneko egoera. *Kuartun sartuna ta alako sangallaik!* (Gelan sartu naizenean umeak zilipurdika eta saltoka zebiltzan elkarren gainean). *Alako sangalli ikusirotenin, billurtuna. Emoteban alkar ill bibela. Bañe ezta ixte pasa. Azpitan euana arnasi artzeko ateso ibilliko zan bañe, besteik ixtebez* (Umeak alkarren gañean zilipurdika izerditan ikusi ditudanean beldurtu naiz. Elkar hil behar zutela ematen zuen. Ordea, ez da ezer gertatu. Azpian zegoena arnasa hartzeko larri ibiliko zen, baina, besterik ezer ez).

2.- *Sangallan ibilli*. Elkarren gainean saltaka eta zilipurdika, jolasean aritu. *Ni alla nazenin ume guztik sangallan ebizen* (Ni heldu naizenean ume guztiak ari ziren elkarren gainean saltaka eta zilipurdika). *Sangallan sarri baabiz, goxa ero berandua seguru baten-batek miñe artzi* (Elkarren gañean saltaka eta zilipurdika maiz badabiltza, goiz edo berandu, norbaitek mina hartzea seguru).

SÁNGRA

Zuku guztia atera, dirua kendu, alegia. *Ederto sangra nau* (Diru mordo ederra kendu dit).

SANIDADI

1.- Lokal publikoetako garbitasuna eta higiena zaintzearen ardura duen erakunde publikoa. *Taberni naiben ipiñi, bañe lokala ezeuan kondiziñoittan da Sanidadik alto botatze* (Taberna nahi zuten ipini, baina lokalak ez zituen garbitasun eta higiena baldintzak betetzen, eta ingurugiro-osasuneko arduradunek ez diete utzi).

2.- Pertsona “lasai” eta gibelandiaren jokaera. *Orretxen andriorrenara sanidad!* (A zer nolako gibelak dauzkan andre horrek!).

SAN IÑAZIO

1.- Loiolako Ignazio deuna. Bera Loiolan (Azpeitian) jaioa, baina amaren ama Ondarrutarra; Likona dorreko alaba. Kale bat ere badugu bere izenez. *San Iñazion kontuk asko entzuten genduzen. Loiolaku zala, Azpettiku. Gerran ainkan erittu te konbertiu eintzala, eta jesuittan ordeni berak fundabala. Eta klaro San Iñaziok imnu-be baeukan: “Iñazio gure patroï andia, Jesusen konpañia fundatu...”*. *Au imnuau segixan ikasi gendun, txikittan, eta San Iñazio egunin fuerte kantaten gendun elixan; elixan, da etxin-be bai* (San Ignaziori buruzko kontuak sarri entzuten genituen. Loiolakoa zela, Azpeitikoa. Gerran hankan zauritu eta kristau bide onetik abiatu zela, eta jesuiten ordena berak sortu zuela. Eta noski, San Ignaziok ereserkia ere bazuen. San Ignazioren ereserkia berehala, txikitan ikasi genuen, eta San Ignazio egunean ozenki kantatzen genuen elizan; elizan eta etxean ere bai).

2.- *San Iñazio eune.* San Ignazio eguna Uztailaren 31a ("día de San Ignacio"). San Ignazio egunean Ondarroan festak egiten ziren San Ignazio Kalean.

Egun honek, hala ere, bazuen zentzu berezi bat, guri gurasoek eta osaba-izebek barneratu zigutena. Ezbehar ugari gertatzen zen eguna omen zen, "egun arriskutsua", beraz, kontu handiz ibili beharrekoa. Zergatik? Egun horretan ezbehar jakin batzuk gertatu izan zirelako. Gurasoek kontatzen ziguten, Iturri Barri inguruan bi ahizpa ito zirela; gu gazteak ginela, Domingo sakristauaren semea (Iñaki) bizikletaz istripuan hil zen; Josu Ituarte, "*Kabido*", Definen-eta anaia elektrokutatuta hil zen. Askoz geroago, baina San Ignazio egunean, gure anaia Andoni, mendian erorita hil zen.

SAN JEOLIMO

Saturrarandik Mutrikura bitartean, bide ertzean San Jeronimoren ermita dago, eta auzoari berari ere horrela deritzo. Auzo horretan, San Jeronimo egunean, irailaren 30ean, erromeria egiten zen, eta Ondarroatik behinik behin jende asko joaten zen.

Ene Ondarru liburuan Andoni Basterretxeak honela dakar "*Sorgin kontuak*" atalean:

"Gabaz Mutrikutik Ondarrure etorren gazte batek alako neskaitilla eder batzuk ikusi ei zitun dantzari ebizela San Jeronimoko zelaian. Gogu eiñ jakolez, eurenkara urreratu ta naibeste dantza eiñ exeban.

Dantzari egarritu ta ure eskatu ebanin eurenkari neska eder bat etorri jakon zidarrezko kopa eder baten ure ekarrela. Ain gauza ederra ikusita zoraturte letxeik esan eieban: Jesus! Au gauza ederra! Auxe esan da beste barik aldendu ei jakozen inguruni eguazan guztiak. Iñor ezeban lez ikusten billurtute etxera etorri ei zan". (Elisabet Aranbarrik kontatua 1952an)".

SAN JUAN

1.- San Joan eguna: ekainaren 24a ("día de San Juan"). Esaera: *San Juan, nekez etorri ta arin juan.* Beste hau, Eibarren entzuna: *San Juan, juan zan.*

San Joan Bataiatzailearen ermita ospitalekoa zen. Noizbehinka, hara ere joaten ginen meza ematera: eman Don Jesusek, eta nik lagundu. *San Juanen meza euanin, gauzak dotore eotezín; mojak euazen-da. Eta meza amaturte gero, detalli: kafesni galletakiñ* (San Joango ermitan meza zegoenean, aldare eta sakristia inguruak dotore egoten ziren, mojak baitzeuden. Gainera, meza ostean, kafesnea gailera eta guzti).

2.- *San Juan-San Juan.* San Joan egunean eta bezperan, sua egiten zenean, kantatzen zen abestia: *San Juan, San Juan, San Juan, San Juan Bautista/ zelebratu daigun gaur zeure fiesta / Gorri, gorri, gorri, gorri zera zu / zezenak adarra sartuko dizu.* Lehen hiru lerroak zuzen abesten genituen eta "fuerte" gainera, ongi ulertzen genuelako esaten zena. Zezenaren adarrek ez ziguten beldurrik ematen. Gure kezkak beste batzuk ziren. Horregatik azken lerroaren ordeztu beste hau (edo antzeko zerbait) esaten genuen: *beste danan larrak artuko degu.* Besteen laharrek lapurtzeko prest beti. Hau errepika zen. Zekienak, bertsoak abesten zituen eta ondoren, errepika, denon artean.

3.- *Sanjún eune.* San Joan eguna ("día de San Juan: 24 de junio"). *Sanjun eune Gozika bueltiaz politte ixatezan* (San Joan eguna, Gorozikako erromeria barne, polita gertatzen zen).

4.- *Sanjunak.* San Joan festak ("fiestas de San Juan"). Herrian bertan ere igartzen zen festa giroa. Baina San Joan egunean, bazkal ostean Gorozika auzora jende ugari joaten zen Ondarroatik. Guk, bidaia hori, bidean aurkitzen genituen gereziak lapurtzeko aprobetxatzen genuen. Han erromeria izan, eta herrira itzulera guztiz alai gertatzen zen musika eta guzti. Eta herrian segi kalejiran saltoka; bukaera plazan ematen zitzaion. Dirurik asko ez genuen izaten, baina, osasuna bai musikaren erritmoan saltoka eta dantzari aritzeko.

Entzuna genuen *Sanjunak* Eibarko festak zirela. Horrela, urte batean, bederatzi edo hamar urte nituela, Niceto eta Eufemiaren etxera joan eta Eibarren ibili nintzen lehen aldiz *autotxokitan.* *Ordun autotxokik, Ondarrun, Andramaxetan-be ezin eoten. Ondarrure ondioik allabaik euazen autotxokik* (Garai hartan autotxoak Ondarroan, abutzuko Andre Mariaren festetan ere ez ziren izaten. Oraindik autotxoak Ondarroara iristeke zeuden).

5.- *Sanjún suak*. San Joan suak (“hogueras de San Juan”). San Joan bezperan (ekainaren 23an) egiten ziren suak: auzo bakoitzean bat. Gainera, kaleen arteko lehia izaten zen: helburua, gehien irauten zuen sua eta handiena egitea. Aurreko egunetan lana franko egin behar izaten zen San Joan bezperan su handia egiteko. Maiatzetik hasita, arratsaldero, eguraldia lagun, elkartzen ginen, handik eta hemendik egurra biltzeko. Mendira ere jotzen genuen, adarrak eta arbolak ebaki eta ekartzera. Baserritarrekin kontua izan behar.

Gau berean, sua egiteko garaian, kaleko nagusiagoak ere hurbiltzen ziren, su emateko eta hura apur bat kontrolatzeko. Suak hasten zirenean, gurea bizi-bizi laga eta besteen suak ikustera joaten ginen. Herriko kale guztiak umez josita, kantari; bakoitza, bere kaleko suaren alde. *Bat eta bi, Kanttopik irabazi. Iru eta lau Astilleruk galdurau. Bost eta sei, eztabe nai entzun baña. Zazpi eta zortzi entzun biko dabela. Enda biba, enda biba, enda biba enda ba, Kanttopik irabazi, bandera nausixa*. Guk horrela, eta gure hurbileko lehiakideek, *Astilleru* auzokoek, alderantziz: *Bat eta bi, Astilleruk irabazi. Iru eta lau Kanttopik galdurau...* Eta beste kaleetakoek ere antzera.

SANKRISTAU

Sakristaua (“sacristán”). *Ordun, sankristau, errixan pertsona inportanti ixatezan* (Garai hartan, sakristaua, herri mailan, pertsona garrantzizkoa izaten zen). *Sankristau derrigorrezku zan elixir funtzionateko* (Sakristaua behar-beharrezkoa zen elizak martxan jarrai zezan).

Elizako, eta inguruko garbiketa emakumeek burutzen zuten. Baina, horretaz aparte bai apaizak, bai sakristaua, eta bai akolitoak, gizonezkoak. Sakristian eta elizan, beti ere parrokoaren agindua beteaz, sakristauak agintzen zuen. Zeremonia potolo eta garrantzizkoetan (bataioak, txalupen bedeinkapenak...) sakristaua joaten zen isipua eta kandela eskuan. Lehenik Domingo sakristaua ezagutu nuen, eta gero Benito (hau, gauzaina ere bazen). Beraz Benitok bi ogibide zituen: bata egunekoa eta bestea gauekoa. Lotarako astia ere hartuko zuen. Elizan, mutikoen arteko “ordena” ere sakristauak mantendu behar zuen. Kaskarreko ederrak ematen zituen, eta behar zenean makilaz ere bai.

Bazegoen ordea, beste bat: *Loentzo Tximisti* (Lorentzo Azpillaga). Beti elizan sartuta egoten zen, sarrerako ate ondoan, meza garaian jo behar zen kanpaiaren sokatik hurbil. Burusoila, argal-argala, eta luze-luzea. *Kokota kandeli baño meiau eukan Tximistik* (Lepoa kandela baino meheagoa zuen “Tximisti”k). Elizara sartzen nintzen bakoitzean, goiza izan, iluntzea izan, Lorentzo “Tximisti” beti zegoen sarrerako ate ondoan tinko. Horregatik uste nuen “Tximisti” elizan bizi zela.

Orain (2010) berriz, akolito eta sakristau, denak emakumeak. Ordea, apaiza gizonezkoa. Beraz, sakon-sakonean gauzak ez dira hainbeste aldatu; apur bat bai, baina, azaletik baino ez.

SANKRISTEXI

Sakristia (“sacristía”). Hiru eratara entzun zitekeen, *sankristexi, sakristexi* nahiz *sakristixi*. Eliza bakoitzak, txikia izanik ere bere sakristia zuen. *Antiguakoa* berezia zen, aldare atzean zegoelako (dagoelako). Txukunenak, mojetakoak (*mojetaku te ospittaleku*). Parrokiakoa handia zen eta zabala. Armairu ederra, armairu gainak eta tiraderak ere zabal-zabal, bikainak. Ispilu handi bat ere bazen; eta komuna. Goiko solairua zegoen; eta han artxiboak. *Abarik eta akolittuk, sakristixatik urteten gendun zentelli baño dotoria* (Apaizak eta akolitoak sakristiatik irteten ginen dotore baino dotoreago).

Sakristiara ez zen emakumerik sartzen; hura gizonen (apaiz, sakristau, akolito) eremua zen. Nik badakit zein emakume (“*Euxebi Bolero*”-ta), noiz eta zertara sartzen ziren: besterik inor ez zebilenean garbiketak egitera.

SÁNO

Sano, osasunez ongi (“sano”). *Sano euan, bañe, eun batetik bestea gaxotu zan da kittu: amabost eunea iltzan* (Sano zegoen, baina, egun batetik bestera gaixotu zen, eta kito: hamabost egunera hil zen).

SAN PÉDRO

1.- Pedro Deuna (“San Pedro”). *Gutzako San Pedro zan santoik inportantiena* (Guretzat San Pedro zen santurik boteretsuena).

Bera arrantzalea zelako-edo, santu honek beti izan du estimazio eta ohore handia arrantzaleen artean. Gainera, zeruko giltzak berak dituela irakatsi ziguten. Beraz, honen laguna izatea hobe. San Pedro eguna, ekainaren 29a izaten zen; lehen horrela zen eta orain ere bai. Hortik aurrera, hasten ziren arrantzaleak atunetara joaten. “*Dolos Txurrero*” gure etxera etortzen zenean, San Pedoren abestiak kantatzen zizkigun (ikus, *Txurrero*). Augustin Zubikaraik, berriz honela dakar: *San Pedro, gixonak ardau erateko. Santixa, gixonak baño andrak ordixa. San Roke, andrak baleuke erango leuke.*

2.- *San Pédro Txíki*. San Pedro egunaren biharamuna. *San Pedro eune sasoi baten jai andixe ixatezan maiñelantzat, da bixamonin, San Pedro Txiki eunin, mundo guzti atuneta, enjeneralin Andramaxak arte* (San Pedro eguna garai batean jai handia izaten zen arrantzaleentzat, eta biharamunean, *San Pedro Txiki* egunean, denak irteten ziren hegalezetara abuztuko Andre Mariaren jaiak bitartean).

SANSÓN QUINADO

“*Quinado*” markako ardo gozoa. *Etxitan Sanson Quinado botillaik ezan eongo, bañe bai Goiko Torrin. Umi jaxotezanin, Torrea jun de ekarri, zorretan, da etxea etozen guztiai emon. “Galletas Maria”-be bai* (Etxeetan Sansón Quinado botilarik ez zen egongo, ordea, *Goiko Torre* dendan bai. Umea jaiotzen zenean, *Goiko Torre* dendara joan, ekarri zorretan, eta zetozen guztiei eman. *Galletas Maria* ere bai).

Umea jaiotzen zenean ematen ziguten ardo gozo hau, beraz, sarri. Laugarren solairuan ez bazen bosgarrenean, edo lehenengoan ez bazen bigarrenean, “hilabeterik” ez zen pasatzen umeren bat jaio gabe. Beraz, ardoa eta gailetak. Batzuetan, jaioberria hil egiten zen, baina, guk ardo gozoa edan ondoren. Beraz, zenbaitetan, jaiotza, ardo gozoa edatea, eta ume txikiaren hileta gertatzen ziren hurrenez hurren. Hiletako hilkutxa zuria eramatea ere gustatzen zitzaigun. Inor hiltzea ez zitzaigun atsegin, baina, kutxa zuria borla eta guzti eramatea bai.

SÁNSON

Sanson indartsuaren kontuak dotrinan kontatzen zizkiguten. Bagenekien indar handia izan zuela, eta zerk ematen zion indarra. Horregatik, indar handiko pertsona Sansonekin parekatzen genuen. *Orrek Sansonepañño inddar andixaauke* (Horrek Sansonek baino indar handiagoa du). Filmaren bat ere eman zuten Itun Zaharreko pertsonaia horri buruz, eta hura ikusita gero, bagenekien nolako aurpegia zuen ere; eta argi eta garbi ikusi genuen nolako indarra zuen.

SANTÁ BARBARA

Abenduaren 4an ospatzen da Santa Barbara eguna. Ordea, gu, Santa Barbaraz, tximistek eta trumoiak jotzen zutenean, ekaitza zegoenean, baizik ez ginen gogoratzen. Orduan pizten genion kandela, beldurrez akabatzen geundenean. Eta inoiz ez zitzaigun ezer txarrik gertatu ekaitzak jotzen zuenean. Santa horrek guri, behinik behin, entzuten zigun.

SANTAINFANTZIA

Munduko ume “pobreentzat” dirua biltzeko eguna (“Día de la Santa Infancia”). Urtean zehar egun batean, elizak (*Azion Katolikako andrak*) munduaren bestaldeko umeentzat dirua biltzea antolatzen zuen: neskak, txinatar jantziekin, kalez kale aritzen ziren dirua biltzen. “*Txinuntzako diru batzen*” esaten zuten. Diru haiek nora joaten ote ziren? Auskalo!

Bi ahizpa, *Santainfantziako* dirua biltzen aritu ziren. Nahikoa diru jaso zuten, eta hainbeste diru eskuartean ikusi zutenean tentazioa sartu zitzaien: *Amendixeik pezeta bana artu te mantekau bana erosikou* (Hemendik pezeta bana hartu eta izozki bana erosiko dugu). Bazekiten bururatu zitzaien hura ez zela zuzen-zuzena; baina, azkenean izozkiaren freskurak erakarrita, bekatuan

erori ziren. Jatea bukatu bezain pronto hasi omen zitzaien kontzientziaren harra barrena jan beharrean. Biharamunean bertan joan omen ziren aitortzera Don Manuelengana. Aitortu, eta orduantxe bakea. *Jandaku janda euan; da mantekauk kaltaeik eztotzen eiñ bentzat* (Jandakoa janda zegoen; eta izozkiak, beinik behik, kalterik ez zien egin).

SANTÁ KLÁRA

Santa Klara (“Santa Clara”). Italiar santa honi arrantzaleek debozio berezia zioten. Nondik ote? Ondarroan, Lekeitio bidean bada Santa Klararen ermita. Santa Klara eguna abuztuaren 12an ospatzen zen, nahiz eta eguna berez, 11n izan. Herriko festa nagusiak abuztuko Ama Birjinaren egunaren (abuztuaren 15a) inguruan ospatzen direnez, Santa Klara eguna, festen hasieratzat hartzen zen. Santa honi ere bertsoak kantatzen zitzaizkion: 18 bertso. Baziren, denak buruz zekizkiten andreak; horretan gizonak baino abilagoak ziren: jakin eta kantatu.

Erderaz zara Klara / Euskeraz argia
Zu zara zeruetan / Izar bat garbia

Augaitik mariñelak / Dauke guraria
Gaur emon dagizula / Zor jatzun gloria

Zure umetasunezko / Denpora guztia
Izan zan erreguzko / Ejenplo bizia

Abuztuan, *Antiguako* Ama Birjinari bederatziaurrea egiten zitzaion; arratsaldeko zazpiak inguruan izaten zen. Jende asko biltzen zen *Antiguan*. Elizako funtzioa bukatu ostean, asko eta asko, herrira zuzenean jaitsi gabe, Santa Klararen ermitaraino joaten ginen. Bide batez sagarrak lapurtu ere bai.

SANTAKUTZ

Santa Kutz mendia eta Santa Kutzeko ermita, herritik (guk etxetik ikusten genuen) bista-bistan daudenez, oso ezagunak izan zaizkigu beti. Ia urtero, *Baixako Santo eunin* (Ostiral Santu egunean) gurutze bidea eginez igotzen genuen. Ikus, *estaziñoik*.

Santa Kutzen, XV. mende inguruan frantziskotarren komentua eraiki zutenik ez dut jakin izan oraintsu arte (ONDARROA 2004).

Herri bistan dauden lekuen artean, urrutien dagoena izanik, haserretzen zirenen artean honako hau izaten zen mehatxu klasikoa: *Emotemotzut, Santakutzearte bixaldukozattut* (Golpe bat ematen badizut, Santa Kutzeraino bidaliko zaitut).

SANTÁ MARIA SALOME EUNE

Testamentu Berriak dioenez, Jesusi Kalbario mendian lagun egin zioten emakumeetariko bat izan zen Maria Salome. Ordea, guri horregatik ez zitzaigun ezaguna egiten santa au, sare-konpontzaileen zaindaria zelako baizik. Urriaren 22an ospatzen zuten sare-konpontzaileek beren eguna. Orain ere, urriaren 22a, lehen bezala urtero heltzen da, ordea, sare-konpontzailerik apenaz dagoen ospatzeko. Lena sarikontzallin egunin igarri ettezan. Zelebra etteben, da asko zilez, mundo guzti enteratezan ze egun zan (Garai batean sare-konpontzaileen egunean igarri egiten zen. Ospatu egiten zuten, eta ugari zirenez, denok jakiten genuen ze egun zen). Gaur sarikontzallin eunera, bañe sareik ezta geatuko konpondubai. Lelengo sarik josi, eta gero zelebra. Goxin goxa biarrea, eta euerdixan Veganea bazkatta (Gaur sare-konpontzaileen eguna da, ordea, sarerik ez da konpondu gabe geratuko. Lehendabizi sareak josi, eta ondoren ospatu. Goizean goiz lanera, eta eguerdian Vega jatetxera bazkaltzera).

SANTÁ RÍTA

Italiako Cassia-n jaiotako santa hau, ezagutzen ez genuen arren, behin baino sarriago aipatzen zen garai bateko umeen artean. Izan ere, oparotasun handirik ez genuen izaten, baina, une jakin batzuetan, eskuzabaltasunak eraginda gauzak ezker eta ekuin banatzen hasten ginen. Ordea zenbaitetan, eskuzabaltasuna lipar batean zikoizkeria bihurtzen zelarik, egindako “oparia”, emandako hura (*kaniki, kromu, kaamelu, tebeu, txotxikixe, txapi...*), berreskuratu nahi izaten genuen. Orduan “oparia” jaso zuenak Santa Rita lekukotzat hartuta kantatzen zuen, “*Santa Rita, Rita, no bale kita. Zapatilla kendu emon da kendu*”, hots, behin jasotako gauza inoiz ez zela itzultzen, edo emandakoa ezin zela kendu.

Gaztelaniaz ere filosofia bera: “Santa Rita, Rita, lo que se da no se quita”, edo “Santa Rita bendita, lo que se da no se quita”.

SANTISIMU

Sagrarioan zegoen ostia sagaratua (“santísimo”). Inguruko ermitetan ez zen santisimorik izaten, baina, parrokian beti. Parrokiko aldare nagusiaren erdi-erdian giltzaz itxita. Meza ematen zuen apaizak, sagrarioa ireki eta handik hartzen zuen forma sagaratudun ontzia (*kopoi*) komunioa banatzeko.

Hilaren lehen ostiraletan, berriz, herriko gaixoei ere komunioa eramaten zitzairen etxeetara. Akolitoa aurretik txilina joaz, eta apaiza atzetik ontzia zapi dotore batez estalita. Txilina entzun orduko, gehienak belaunikatzen ziren edozein kale bazterretan. Pasatzen zenean, zutitu eta segi bakoitza bere bidetik.

SANTÍXA EUNE

Done Jakue eguna: uztailaren 25a (“Santiago”). “Santiago patrón de España” esaten zuten, baina, horretaz ez ginen ohartzen: festa giroa sortzen zela-eta, pozik. Esaera: *Santixa: gixonapaño andrak ordixa*. Orain, horretan neskak eta mutilak parekatzen ari dira, baina, orduan ez zen horrela. Esaera hori gizonek asmatutako izango zen. Gezurra galanta!

SANTOÑA

1.- Santoña, bagenekien portua zela, eta urruti zegoela, Bilbo baino harantzago, arrantzaleek hango kontuak sarri aipatzen baitzituzten. Mehatxuetan herri hau ere agertzen zitzaigun. *Emotemotzutenaz, Santoña arte jungoza* (Ematen dizudanaz, Santoñaraino joango zara).

2.- *Santoñameriketa*. Santoña urruti bazegoen eta Ameriketa urrutiago, pentsa zein urruti egongo zen *Santoñameriketa*: izan zitekeen urrutien. *Santoñameriketa arte juntzin* (*Santoñameriketaraino* joan ziren; oso urruti).

Anjel Lertxundik (“Letrak kalekantoitik”), bizitzaren sorrerari buruz herrietako tradizioak dioenez ari delarik, eibartarrek haurrak Arratetik ekartzen dituztela dioen Juan San Martinen testuaren ostean honela dio: “Ondarrutarrek, berriz, Santoña inguruetatik (Santoña Amerikatik, arrantzaleek esaten dutenez), eta itsasoz, ekartzen dituzte haurrak, kalatxorien baten laguntzaz seguru asko”. Orduan, badaezpada ere, inor ez zen ausartzen umeak nondik ekartzen zituzten guri azaltzen. Guk ez genekien horrelako konturik.

SÁNTO-SÁNTU

Gauza bat oso ona edo fidagarria ez zenean erabiltzen zen; ezezka, noski. *Santo-santo* ere entzun zitekeen. *Gaur eueldixe ezta santo-santu* (Gaur ez dago eguraldi onik). *Ongo egunetan enabill santo-santo* (Azken boladan ez nabil osasuntsu).

SANTÓS MAKETOS

Behar ez den garaian zerbait desegokia egiten ari denari esaten zaio: *Santos Maketos egurretan biar ez dan orduetan*. Goizeko ordu batean armairuak ordenatzen hasten denari adibidez. Gure amak esaten zuen egoki zetorkionean.

SÁNTU

1.- Aste santuan, prozesioetan erabiltzen zituzten irudietako bakoitza. Santurik gabeko prozesiorik ez zen izaten. Prozesioa egiteko santua (Santuren baten, Ama Birjinaren eta/edo Jesusen irudia) behar zen. *Jenti eta abarik pasari, bañe santu ondioik ezta pasa* (Jendea eta apaizak pasa dira, baina, irudirik oraindik ez da pasa). Ostiral Santuko prozesioan, aldiz, berba pluralean erabiltzen zen, irudi asko eramaten zirelako. *Ontxeraz santuk pasaten* (Oraintxe ari dira irudiak igarotzen).

2.- Izenondo hau, berba jakin batzuei baizik ez zitzaien ezartzen: *Aste Santu, ortu santu, Atta Santu, mai santu, ogi santu, meza santu, kurutze santu, euen santu, baixako santu...*

3.- Kutxatxo baten barruan, kristalez babestuta, etxez etxe erabiltzen zen irudia. Gure etxera, behinik behin, *San Felizísimo* ekartzen zuten. Horretaz aparte Ama Birjinak.

SANTÚARTÚ

Beste guztien artean maiteen dena (“protegido/a”). *Orrek loba guztitottuz matte, bañe, oixe gaztienoi dau bere santuartu* (Horrek iloba guztiak ditu maite; baina, denen artean kutunena, gazteena). Honek badu aldagai bat: *santuartutxu. Aumak oixeban bere santuartutxu* (Amonak horixe zuen, denetan maiteena).

SÁNTUK

1.- Santuak (“santas/os”). *Santu eta santa guztik euazen zerun, bañe zerun euazen guztik ezin santuk eta santak* (Santu guztiak zeuden zeruan, baina, zeruan zeuden guztiak ez ziren santuak). *Santun eta santan ixenak, sasoi baten sarri entzuten genduzen; ezautu-be bai batzuk: San Frantzisko Jabier, San Iñazio, San Pedro... Elixan da estanpetan ikusi etten genduzen-da. Beste batzuk entzun bai bañe ezautu ez: Santa Barbara, San Paulo, Santa Rita, San Blas, San Kristobal, San Roke... Santun de santan eunak noiz ixatezin-be enteraten giñan. Geu ez giñan akordaten bañe, amak ezpazan ixiko Klarak goxin esnatu orduko esangoban: “gaur Santa Klara eune”, “gaur San Roke”, ero, “bixar San Blas”.*

(Santuen izenak, garai batean maiz entzuten genituen; ezagutu ere bai batzuk: San Frantzisko Jabier, San Ignazio, San Pedro... Elizan eta irudietan ikusten genituen eta. Beste batzuen izenak entzun bai, baina beraiek ezagutu ez: Santa Barbara, San Paulo, Santa Rita, San Blas, San Kristobal, San Roke. Santuen egunak noiz izaten ziren ere zintzo jakiten genuen. Gu ez ginen gogoratzen, baina, amak ez bazen izeba Klarak, goizean esnatu bezain pronto esango zuen: “gaur Santa Klara eguna”, “gaur San Roke”, edo “bihar San Blas”).

2.- Liburu edo aldizkarietako marrazkiak, argazki nahiz ilustrazioak (“dibujos”, “ilustraciones”). Beti pluralean, marrazki edo ilustrazio bakarra ez baitzen inoiz begiratzeko. *Orrek eztaki irakurten; santuk bakarrik ikusteottuz* (Horrek ez daki irakurtzen; hori irudiak ikusten aritzen da).

3.- *Santuk amenin*. Gauzak ondo irten, eta ondo doazenean esaten da. *Tire! Santuk amenin*. “Tire” horrek salatzen du, esaera hau emakumeen ahotan baizik ez zela entzungo. Gizonezkoen ahoetarako finegia aukeran.

SÁNTUS

Mezatan abesten (edo errexitatu) zen otoitz bat horrela hasten zen latinez, *Sanctus, Sanctus, Sanctus, Dominus Deus Sabaoth*. Horregatik deitzen zitzaion *Santus* (“Sanctus”). “Ofertorio”ren ondoren zetorren. Noski, meza nagusietan kantatu egiten zen. *Ni elixan sartunazenin, Santusin ixun mezi* (Ni elizan sartu naizenean, “Sanctus” abesten ari ziren). *Berandutu eingata eta mezi Santusin atraparot* (Berandutu egin zait eta meza “Sanctus”ean harrapatu dut). Ez dakit meza hark balio izango zion. Hori ere, denborarekin aldatuz joan zen.

SAPATU

Larunbata (“sábado”). *Sapatu ixati baño euen arratsaldi ixati naxa gendun* (Larunbata baino nahiago genuen ostegun arratsaldea izatea).

Guk, eskola garaian, larunbatean ez genuen jai izaten. Ostegun arratsaldean izaten genuen libre; ordea larunbatetan, eskola, goiz eta arratsalde.

SÁPO

Libre! Norbait zerbaitetik libratu egin dela adierazteko. “*Salbo*” berbaren aldagaia dela esango nuke. *Lapurreti eibana sapo, eta beraz ixuzen beste bixak kartzela* (Lapurreta egin zuena libre, eta berarekin zihoazen beste biak kartzelara).

SARBAISTE

Sarbo txikiari deitzen diogu *sarbaiste*. *Ortxe San Klara azpitan eittuaz pare bat ordu, bañe ganorazkoik ixte eztoz atrapa: sarbaistak bakarrik* (Hortxe Santa Klara parean eman ditut pare bat ordu, baina, ganorazkorik ezer ez dut harrapatu: *sarbaistak* besterik ez).

SARBÚ

1.- Sarboa. Kostaldean, bazterrean harrapatzen den arrain jangarria. Gure artean *bateleko arrañe* ere deitzen zaio, egunero batelean joaten zirenek, kostatik hurbil harrapatzen zutelako. Papardoaren kolorekoa da, ziru-grisa, goitik behera marra ilunak dituela. *Goxin goxa txibi naxan juna, bañe txibirik eztojo, ta atzanin irulau sarbo atrapatuaz* (Txipiroiak harrapatzeko asmotan joan naiz, baina, txipiroirik ez dut sumatu, eta azkenean hiruzpalau sarbo harrapatu ditut).

Batzuek gaztelaniaz “sargo” (“zarbo” eta “mujarra” ere ikusi ditut) deitzen diote. Ordea, ondoren, “sargo”ren baliokidea euskaraz *muxarra* ematen zaigu. Guretzat, behinik behin, *sarbu* eta *muxarra* ez dira gauza bera. Nolanahi ere izenekin, euskaraz nahiz gaztelaniaz, bada nahasteborrasterik; lekuan lekuko izenak.

2.- Pertsona amarrutsua, maltzurra (“malicioso/a”, “engañoso/a”, “falso/a”). *Orrek berba politak eta dotorik esangotzuz, bañe, kontuz orreaz, ori sarbure gero* (Horrek hitz politak eta dotoreak esango dizkizu, baina, argi horrekin, hori maltzurra da eta).

SARDÁ GORRIXE

Txitxarro handiaren multzo ikaragarria, azalean ikusten dena. Izan ere, multzo hori, azalera irten aurretik sumatzen denean (hark eragiten duen zurrumbiloa ur azalean), hura *ubilleue* da. Ikus, *ubilleue*.

SARDÁ-SARDAKU

Pertsona sendo, indartsu, sasoiko, gazte, gordin, lerdena; nola mutila hala neska. *Amar bat gazte, neska-mutillak etorriri biarrea, sarda-sardakuk* (Sasoie oneko hamarren bat gazte sendo, neska-mutilak etorri dira lanera).

Ordea, baldin eta lokuzio hau orokorrean erabili izan bada ere, gehien bat txalupa bateko “koadrilari”, eskifaiari dagokionez esan izan da. *Pitok, alaseru zan da, ezpetakiñ-dde ezeban ixte jakitteik nai izaten. Patroi famau zan da atunan moimentuntzako-ta beixe eukan ona: koxki ero, barbala ero... apartetik ikusi. Bañe ze pasatezan? Bievenidak kuadrilli eukala sarda-sardaku. An ezeuan barriketaik. Atun sergeri topatebenin matantzi etteben* (“Pito”k, hegaluzearen arrantza pikean burutzea gustatzen zitzaionez, ezpeletekin ez zuen ezertxo ere jakin nahi izaten. Patroi abila zen, eta hegaluzearen mugimendua nabaritzeko begi zorrotza zuen: koska-edo, *barbala*-edo... urrutitik sumatzen zuen. Ordea, zer gertatzen zen? *Bienvenida* txalupak eskifaia zuela gazte, gordin, sasoikoa. Han ez zegoen berriketarik. Hegaluze multzo ikaragarria, *sergeri*, aurkitu eta “triskantza” egiten zuten). Ikus, *barbala*, eta *sergeri*.

SARDÍ

1.- Hegalabur edo hegaluze multzoa ur azalean jaten (maizenik antxoa) ari denean. *Santa Klara bixamonin, atako bandan gixuzela, Bermio kabran topaendun atun sardi* (Santa Klara egunaren biharamunean, kanporantz gindoazela, Bermeo parean aurkitu genuen hegaluze multzoa).

Hiztegietan “sarda” berbak, mota bereko arrainen multzoa ematen du aditzera (“banco de peces”, “cardumen”). *Elhuyar, Euskal Hiztegi Modernoak* honela dakar: “Mota bereko arrainen multzoa, batera igerian egin eta batera janez bizi direnena. *Sardina sarda*”. Ibon Sarasolaren *Euskal Hiztegiak*, berriz, honela dio: “Itsasoan elkarrekin ibiltzen den mota bereko arrain multzoa. *Antxoa sardak*”. Azkuek bere hiztegian (*Diccionario vasco-español-francés*) honela azaltzen digu “sarda”: “manjúa, aglomeración, banco de anchoas, sardinas, etc., en alta mar”. Eneko Barrutiak (*Bizkaiko Arrantzaleen Hiztegia*. 325. or.) Bizkaiko herrietako arrantzaleengana hurbilduz, azalpen zehatzagoa eskaintzen digu: “Gehienetan atunagatik entzunagatik, esan zidatenez, tximinioagatik ere esan daiteke, tximinioi multzoa adierazteko”.

Arrain motaren, kantitatearen eta egoeraren arabera, Ondarroako arrantzaleek (beste itsas herrietan ez dakit) berba desberdinak erabiltzen dituzte arrain multzoa izendatzeko: *sardi*, *sardieta*, *barbala*, *sergeri*, *blankuri*, *gorrixe*, *banari*, *ubilleue*, *ardora*, *sare arraño*, *manddubi*, *sarda gorrixe*, *txartara makala*. Beraz, Ondarroako arrantzaleek, *sardi* berba, hegaluzeaz (*atune*) eta hegalaburraz (*zimarroi*), egoera jakin batean, ari direnean baizik ez dute erabiltzen: *atun sardi*, *zimarroi sardi*. Horien familiako beste arrainez ari direnean ere berdin; adibidez, *txermola*: *txermol sardi*.

“Atun grupo andixe, ero zimarroine (txermola-be ixaleike), ur azalin arraiñ txikixe, jeneralin antxobi, jaten dabillenin, orduntxe esaten dou sardi: atun sardi ero zimarro sardi. Jaten dabizenin areik bitse ta aparra ataten dabe, jaten saltoka ta antxobi goran-goran botaten ibilttendi-te. Ixurdi mandduban morun, iual-iual. Ixurdik manddubi ataten dabenin morun, atunak eta zimarroik bardiñ etten dabe. Klaro, ixurdi famauara, ze ixurdik berak ataten dau arraño ondutik, ogei brazatik iual. Atunak ero zimarroik billatzen dabena jaten dau”. (Aristondo Agirre Tomas).

(Hegalabur edo hegaluze talde handia (*txermola* ere izan daiteke), ur azalean arrain txikia, gehienetan antxoa, jaten ari denean, orduan esaten dugu *sardi*: hegaluze sarda edo hegalabur sarda. Jaten ari direnean haiek aparra eta zalaparta erabiltzen dute, jaten saltoka eta antxoa goraka botatzen jarduten baitute. Izurdea txontxorroan bezala, berdin-berdin. Izurdeak txontxorroa ateratzen duenean bezala, hegaluzeak eta hegalaburrak berdin egiten dute. Jakina, izurdea trebeagoa da, izan ere izurdeak berak ateratzen du arraina hondotik, batzuetan hogei brazako sakoneratik. Hegaluzeak eta hegalaburrak aurkitzen dutena jaten dute).

“Sardi te sergeri gauza bati esate bateako, bañe, sardi esateako moltzo txikixauai. Sergeri apartetitakixu atun masirana, ikusten dalako zurittan itxoso zati bat, brastaraka arraño jaten. Sardi moltzo txikixaua bañe, ikusten da an dala arraño jaten”. (Bedialauneta Laka Luis Mari).

(*Sardi* eta *sergeri* gauza bat dira esate baterako, ordea, *sardi* deitzen zaio moltzo txikiagoari. *Sergeriri* urrutitik antzematen diozu hegaluze moltzo ikaragarria dela, itsaso zati handi bat apar zuritan ikusten delako, *brastadaka* arraina jaten ari dela. *Sardi* moltzo txikiagoa, baina, ikusten da han ari dela arraina jaten).

2.- Sardea (“horca”). Herritik irten beharrik gabe ikusten genuen sardea baserritarren baten eskuetan; izan ere, baziren hiru edo lau ukuilu herrian bertan. *Baserrittarra simaurre ataten ebillen sardiaz* (Baserrittarra simaurra ateratzen ari zen sardeaz).

SARDIETA

Arrain sarda txikia. Errekan nahiz itsasoan zernahi arrain mota talde txikian doanean erabiltzen da berba hau.

“Antxoba txikixe, pillo txikixin. Askotan errixun ikustezan ori. Lupinak estutute daruen antxoba txikixe; moltzo txikixin. Orretxei esateako sardieta”. (Basterretxea Irusta Jon).

(Antxoa txikia, pilo txikian. Sarri errekan ikusten zen hori. Lupiek estututa daramaten antxoa moltzo txikia izaten da. Horri esaten zaio *sardieta*).

“Sardietara antxobi-te, sardiñi-te, blankuran saltoka juten dan moure, ba azpixan dune, errepa ettetzazu ur ezkiña txikixan moure, da blankiando arrañe, ur gañea altsabaik, azal-azalin ez, atzamar bat beraua, da errepa etten da koloriaz. Gorrixe moure. Gorrixe-be ezta saltoka juten. Gorrixe-be ixaten da kolori ikustezunin; arraiñ peloti. Sardieta, gorrixe baño arraiñ meiauaranin. Sardietak, Burdeos-en-da, karnati etten gabizenin-de. Askotan sardietai erriatezan, da beste batzutan aparatuk markata. Sardietak bibero bat eta bi-tte eukitteban; iru bibero iual. Ettezan batela erria sardietai, asegurateko. Mazi ona jaten asten bazan itxosun (mazixak goortu etten dau arrañe), mazixe jaten gustoa, mazixe jaten dala, esate bateako, zerkazu. Biberure bota ta andik gerotxua masi tanta bat bota, ta-ta-ta-ta... Arrañe jaten asten da itxosun baleo moure, ero obetua: otelin”. (Bedialauneta Laka Luis Mari).

(Sardieta deitzen zaio, antxoa edo sardina multzoari, baina, ez saltoka ur azalean blankuri bezala, ur azala baino beherago doala antzematen diozu, ur ertza balitz bezala; ur azalean ez da joaten, hatz bat beherago, sabeleko zuritasuna erakutsiz, eta kolorean igartzen diozu. Gorrixe bezala. Gorrixe deituriko arrain multzoa ez da saltoka joaten. Gorrixe ere berak sortzen duen uraren kolore aldaketak salatzen du; arrain multzoa. Sardieta, gorrixe baino multzo txikiagoa denean. Sardietak, Bordel inguruan karnata egiten aritzen ginenean ikusten genituen. Sarri sardietari botatzen zitzaion sarea, eta beste batzuetan aparailuak salatutako arrainari. Sardieta, haztegi bat edo bi, agian hiru betetzeko adina arrain izaten zen. Batela jaitsi eta janaria ematen zitzaion, eskura izateko. Apasta gozoa jaten hasten zen itsasoan (apastak sendotu egiten du arraina), apasta jaten gustura, apasta jaten zegoela botatzen zenion sarea. Arraina haztegiara sartu eta apur bat geroxeago apasta pittin bat bota, ta-ta-ta-ta... Arraina, haztegi barruan, jaten hasten zen itsasoan balego bezala, edo gusturago: hotelean).

SARDINASTEKU

Sardinarekin nahastean harrapatzen zen (den) antxoa. Berba honen azpian sardiñ-nasteku (sardina-nahastekoa) aurki daiteke, hots, sardina nahasteko antxoa.

“Kosteri asieran, enjeneral agertu etten zan len. Sardinasteku, ba Frantziko kostan sardiñi-be naiku eoten danetik, antxobi te sardiñi nastata etortezin. Konparaziñoi bateako, otamarreko antxobi ezta, ta sardiñak nastin. Sardiñi nastatemaakon, iual otamalau-otamasei. Iual sei ero zortzi sardiña: sardinasteko antxobi. Da tartin zemat eta sardiña gexa, merkia antxobi, aparta biarra eukalako”. (Bedialauneta Laka Luis Mari).

(Kostera hasieran, garai batean, gehienetan agertu egiten zen. Sardinasteku, ba Frantziako kostan sardina ere nahikoa egoten denez, antxoa eta sardina nahastean etortzen ziren. Esate baterako, hogeita hamarreko antxoa harrapatu, eta sardinak nahastean. Sardina nahasten bazitzaion, hogeita hamalau edo hogeita hamasei ale gertatzen ziren. Agian sei edo zortzi sardina: sardinasteko antxoa. Eta tartean zenbat eta sardina gehiago, antxoa orduan eta merkeago, sardina kendu behar izaten baitzitzaion).

SARDIÑI

Sardina (“sardina”). Ezkatadun arrain txiki preziatua. Antzina, Ondarroatik Lekeitiora bitarteko kaletan, harrapatzen zuten sardina ugari, aldeztu aurretik janaria eman ostean. *Lena sardiñi ugari eotezan, da gozu* (Antzina, sardina ugari izaten zen, eta gozoa). Uda osoan harrapatzen zen sardina. Eta garai horretan honako esamoldeak entzuten ziren: *sardiñatan dabiz, sardiñataguz, sardiñak erreta jateaguz, etxari eiñdde naidanbeste sardiña atrapaendun...*

Bazen neguan harrapatzen zen sardina txikia ere. Ikus, *San Antonio sardiñi*.

“Sardiñatako prepaamentu ixatezan masixe, makallau arbixaz eiñddaku. Gero birriñan bixka-pe botatezan gañea sardiñi saltoka ipiñtteko. Saustanea sarri juten giñan, da beste lantzinbeñ Deba kabra. Orixo kabra-be bai tte Donosti pare-be bai. Nun euan araxe. Goxin Saustanea, ta an ixe ezipaeuan Deba kabra. Urte baten, amalau bat urte eukiko nittun, osaba Andres gaxotu eiñtzan. Osaba Andresenik attai eskatute neu junittan patroñ osaba Andresenin.

Jota narru ata gentzan sardiñiai. Geuazen maiñeruk..., esangotzut-e... boletobaikuk danok kasik. Neuk eneukan boletoik. Gero gebizen, Karmelo Frutu, Elu, Fermiñ (Baiaresen iltzana); orreik gaztik. Beste ba-pe bazan: Benino. Bost. Gero ebizen zarrak, iruroeta urtik eukezenak: Saasta (Antonioneko attitte, bisauelu zeueneku), Ejuenio (Polo Matxuneku esateotzena), Antonio Biko, Pedro Begitxiki (Antonio Bikon anaxi) te Txope Zarra. Zarrak eta boletobaikuk jun giñan itxosa. Sardiñi! Jota narru ata. Neu patroï. Arrañe enbarkateko-be neu. Karmelo, oixe zan altotxuena. Nik amalau urte neukazen da orrek amaike-ero eukiko zittun. Axe zan mutill andixe. Aettek eta bixon artin...Kargata eun eunin sardiñaz". (Egiguren Badiola Hipolito).

(Sardinatarako prestaketa izaten zen apasta, bakailaoaren arbiaz eginikoa. Eta gainera zahi apur bat ere botatzen zen sardina saltoka ipintzeko. Saustan deituriko kalara sarri joaten ginen, eta batzuetan Deba parera ere bai. Orio edo Donostia parera ere maiz. Zegoen lekura. Goizean Saustanera eta han ez bazegoen Deba parera. Urte batean, nik hamalau bat urte izango nituen, osaba Andres gaixotu egin zen. Osaba Andresek gure aitari eskatuta ni joan nintzen beraien txalupan lemazain. Ikaragarritzko sardina piloa harrapatu genuen. Esango dizut zein ginen txalupa hartako arrantzaleak... ia denok dokumentaziorik gabekoak. Nik ez nuen dokumentaziorik. Besteak ziren, Karmelo "Frutu", Elu, Fermin (Baiares gerraontzian hil zena); horiek gazteak. Beste bat ere bazen: Benino. Bost. Horietaz aparte zenbiltzan zaharrak, hirurogei urtez gorakoak: "Sagasta" (Antonioren aitona, zuen birraitona), Ejuenio (Polo Matxuneku esaten ziotena), Antio "Biko", Pedro "Begotxiki" (Antonio "Biko"ren anaia), eta "Txope Zaharra". Zaharrak eta dokumentaziorik gabekoak joan ginen itsasora. Sardina! Ikaragarritzko pila. Neu lemazain. Arraina jasotzeko ere ni. Karmelo. Horixe zen altuena. Nik hamalau urte neuzkan eta horrek hamaika-edo izango zituen. Huraxe zen mutil handia. Hark eta nik, bion artean... Egunero sardinaz beteta).

"Sardiñata noa juten giñan! Saustanea, Deba kabra-be bai; Bermio kabra-be sarri. Urten sardiñata, ariñen atsaldeko seiretan-ero. Uran, baakixu, gabaik ezta amarrak arte-ta... sardiñi euzkittan nekez atrapatezan. Gaba eiñeran-da ortxe. Saustanen-da mazixe botatezan; Deba kabran ez. Deba kabran ez euan mazirik botateik: mare puntan jun, de mare punti zanin azaldu ettezan arrañe. Gu beti araxe juten giñan. Sarri eiñddou, Saustandik etorri, arrañe ata goxin... Jose Mari anaxik: "Txo, mare puntiator. "Inok berbai-pe". Arek esatebaban, arei attai baño errespeto andixau-e! Juten giñan da Deba kabratik sardiñiaz osta-be. Sardiña blankurak azaldu ettezin an. Marik emotebanin goruzku, errixuk erateteotzan moimentu arei arrañai. Errixu andixeranetik, Debako errixu, aetten moimentuk erateteotzan azaleri".

"Sardiñataku bolintxe ixatezan. Sardiñi antxobi baño listuaranetik sardiñintzako bizan sare meie (soka meie) eta malli zabaltxua, arrañai bisti kentzeko, sardiñi listo demasara-ta. Antxobi asko erreza atrapatezan. On antxobi-be gatx, antxobaik ezta-ta". (Aristondo Agirre Tomas).

(Sardinatara nora joaten ginen! Saustanera, Deba parera ere bai; Bermeo parera ere maiz. Sardinatara irten, goizenik arratsaldeko seiak aldera-edo. Udan, badakizu, gaurik ez dago hamarrak arte... eta sardina eguzkitan nekez harrapatzen zen. Iluntzerakoan-edo, orduantxe. Saustanen apasta botatzen zen; Deba parean ez. Deba parean ez zegoen apasta botatzerik: marea goren zegoenean joan, eta marea puntan zenean azaldu egiten zen arraina. Gu beti haraxe joaten ginen. Maiz egin dugu, Saustandik etorri, arraina atera goizean... Jose Mari anaiak: "Txo, marea punta dator". Hark hitz egiten zuenean, beste guztiok isilik. Hari, aitari baino errespetu handiagoa genion. Joaten ginen eta Deba paretik sardinaz beteta berriro. Sardina ur azalera ateratzen zen han. Mareak gorantz ematen zuenean, errekek mugimendua eragiten zion arrain hari. Erreka handia denez Debako erreka, erreken mugimenduak eraginda azaltzen zen).

Sardinatarako sarea *bolintxe* deiturikoa izaten zen. Sardina antxoa baino azkarragoa denez, sardinarentzat behar zen sarea meheagoa (hari meheagoa) eta maila zabalxeagoa, arrainari bista kentzeko, sardina oso azkarra baita. Antxoa askoz errazago harrapatzen zen. Orain antxoa harrapatzea ere zaila, ez baitago).

“Sardiñatako prepaatibu zan makallau arbixe; axe ixatezan sardiñatako mazixe, janaxe. A enbirrixatezan tiña batzutan txikittu ondo. Ori biarroi mutill gaztik etteben, etten gendun, itxosun asi baño lentxua. Jenealin Saustanea jutén giñan sardiñata; Deba kabra-be bai, ordun danin euan sardiñi-te. Juten giñan geuri ereizteazkun kala, ta an eotezan txalopi “orekan” esateakona, erramo biaz. Kurkille botatezan (palo bat kortxukiñ), da kurkilletik txalopa soka bat; aren sokin trabola eukitteban patroik. Txalopi eon birrixatezan orekan; korrenta segun noa euan, axiai beti brankaz. Aurre-aurrin eotezan gixon bat; leman atzin eotezan letteik, aurrin-be bai. A eotezan beti kurkillai beire. Eta txalopi bixkan orekan arutz jutemazan, aettek aurrekuk gixateban zelaik euki: kurkille beti parin eta tamaño batea, zortzi amar metroa-ero. Patroi eotezan mazixe arrikan ubera botaten, kurkilletik eta txalopa bittartea, uberi esateakon orrei. Araxe ubera sardiñi batu bizan, mazixe araxe botatezan-da. Alderdi bakotxin eotezin beste lau erramo, erramukiñ ibilttezan ordun-de. Motorra baeuan bañe motorrai ezin zeinkin abanteik emon. Arrañe allatakun, sardiñi jatea etortezanin, mazixe gexa botatezan gexa allateko; mazixe bota ta berotu. Arrañe jaten-jaten euanin etxarako morun, patroik trabola botateban, da maniobri eiñ dde prepara etxari etteko, bañe araxe ubera mazixe botaten. Txalopi aparta enbirrixatezan bixkat, eta treñe bota areik danak, kurkillak-eta batea artzeko, tiendes, da mazixe beti senoa. Etxari etten gentzan da, gero ekarribizin beiak, braelekuaz batea kankamuk eta beun guztik. Beiak ekarrieran txalopik atzea etteban, da erramutan sosteniu enbir txalopiai. Bixen bittartin kobra, da areik kankamuk etteben beune batu. Da arrañak etteban lantzín-lantzín txikotetik. Beikiñ batea esku te txikota ekarri birrixatezín, treñan punta bixak. Danak eotezín tirakiñ, sokakiñ. Areik danak batutakun, “barrun euana, barrun”. Patroik ikusteban da areik danak aseguratakun esateban: “barrun da arrañe”. Bañe, “barrun da arrañe” esanarren, gero pasatezan lantzín-lantzín arraiñ gaiztuk geu alan gazen bittartin etortezín, treñe trixka ta sardiña guzti jateben. Treñ guzti apurtu te etxea. Axe ixatezan partilli. Gero etorri zan beste sistimi: batela. Batel txiki bat bota, laun bateko batela. Berak erramutan etteban da... Bañe kurkille esandouena, a beti. Batela beti arexe ubera botaten mazixe. Len arrikan enbirrixatezan mazixe botateko, da on bateletik. Etxari etteakon batel da guzti artute. Batelak urtetezan treñetik, eta arraiñ guzti ezalez artzen, sobrantiai antxe ondun bota osta-be mazixe. Batu osta-be arrañe ta beste etxara bat; eta olatteik”. (Arrizabalaga Badiola Antonio).

(Sardinatarako prestakuntza bakailao-arbia izaten zen; huraxe izaten zen sardinatarako apasta, janaria. Hura egin behar izaten zen tina batzuetan ongi txikitu. Lan hori mutil gazteek egiten zuten, egiten genuen, itsasoan hasi orduko. Gehienetan *Saustan* deituriko kalara joaten ginen sardinatara; Deba parera ere bai, garai hartan sardina nonahi izaten baitzen. Guri iruditzen zitzaigun kalara joaten ginen, eta han txalupa “orekan” deitzen zaion erara egoten zen, bi arraunen laguntzaz. *Kurkille* (makila bat kortxoekin) botatzen zen, eta *kurkilletik* txalupara soka bat; soka haren traola patroiak edukitzen zuen. Txalupak egon behar izaten zuen orekan; korrontearen arabera, haizeari beti brankaz. Aurreko aldean egoten zen gizon bat; leman atzean egoten zen bezala, aurrean ere bai. Hura beti *kurkillari* begira. Eta txalupa apur bat orekan alde batera joaten bazen, aurreko hark gidatzen zuen nola eduki: *kurkille* beti parean eta distantzi berdinerara, zortzi edo hamar metrora. Lemazainak jarduten zuen apasta harrika uberara, txaluparen eta *kurkillaren* bitartera, jaurtitzen. Hara uberara bildu behar zen sardina, apasta haraxe botatzen baitzen. Txalupako alderdi bakoitzean izaten ziren lau arraun, une horretan arraunez mugitzen zen eta. Motorra bazeukan, baina martxan jartzerik ez zen komeni. Arraina *allatakun* (alla: ailegatu), ailegatutakoan, sardina jatera etortzen zenean, apasta gehiago botatzen

zen arrain gehiago etor zedin; apasta bota eta gehitu.. Arraina jaten ari zenean, sarea botatzeko moduan, lemazainak traola botatzen zuen, eta maniobra egin sarea uretaratzeko, baina uberara apasta boteaz. Txalupak apartatu egin behar izaten zuen apur bat eta sarea bota haiek guztiak, kurkillak-eta jasotzeko, eta apasta beti bitarte hartara. Sarea botatzen genion, eta gero ekarri behar ziren *beiak* (sarearen beheak), *braieleku* sokarekin arrakak eta berun guztiak. *Beiak* ekartzean txalupak atzera egiten zuen, eta arraunen laguntzaz eutsi egin behar txalupari. Bien bitartean jaso, eta arraka haiek egiten zuten beruna bildu. Eta batzuetan arrainak ertz batetik egiten zuen ihes. *Beia*kin batera, *esku* eta *txikota*, sarearen bi muturrak ekarri behar izaten ziren. Denak egoten ziren sokekin. Haiek guztiak biltzen zirenean, “barruan zegoena, barruan”. Patroiak ikusten zuen, eta haiek guztiak ziurtatzen zituenean esaten zuen: “arraina barruan dago”. Ordea, “arraina barruan dago” esan arren, noizbehinka arrain gaiztoak etortzen ziren eta sardina guztia jaten ziguten. Sare guztia puskatu eta etxera. Huraxe izaten zen gure irabazia. Gero beste sistema etorri zen: batela. Batel txiki bat bota, pertsona bat kabitzeke modukoa. Arraunean berak egiten zuen eta... Baina aipatu dugun *kurkille*, hura beti. Batelekoak apasta beti *uberara* botatzen. Lehen apasta harrika botatzen zen, eta orain bateletik. Sarea botatzen zen batela ere hartuta. Batela irteten zen saretik, eta arrain guztia hartzen ez zenez, geratzen zen arrainari hantxe aldamenean berriro apasta bota. Bildu berriro arraina eta beste *etxada* bat; eta horrela). Ikus, *kurkille*, *beiak* (BEIAK, 1, 2), *mazixe*, *braieleku*, *etxari*, *esku* (ESKU, 5), *txikota* (TXIKOTA, 2).

SARDÓI

- 1.- Mielga handia (“mielga grande”). Ikus, *mielgi*.
- 2.- Pertsona lotsagabe ausarta (“persona atrevida y valiente”). *Arek ezeban atzea ontzai-peteten; sardoï zan a* (Hark ez zuen atzera milimetro bat ere egiten; lotsagabe ausarta zen hura).
- 3.- Hipolito Eiguren Badiolari esaten zioten “*Hipolito Sardoï*”. Bere familiak bazuen goitizena, “*Eziñaberaztu*”, baina, hau berari ezarri zioten.

SARÉ-ARRAÑE

Zabal doan arraina. Arrain multzo handia, baina, estu barik, zabal doana.

“Sare-arrañe arraiñ zabalai esateotzau. Ori-be ardorekure urerretaku. Antxobi zabal juten da, bañe zuzen da liso. Olan kirikolauk-eta ettemottu, ezta antxobi; sardiñi-ero parrotxi-ero olakoxire, olako nasteik ettemottu. Beti liso baru, soldauk frentin aurea mutillak, a antxobire, bañe zabal, tartiaz. Bañe, terreno andiko arrañe bara, terreno andixin makala junarren-be, botatemozu sari ondo aurretik, an barrure ta barrure juten da arrañe, ta asko atrapatzen da”. (Aristondo Agirre Tomas).

(*Sare-arrañe* zabal doan arrainari esaten diogu. Hori ere ardorakoa da, *urerretakoa*. Antxoa zabal joaten da, baina, zuzen eta liso; maniobra bortitzak-eta eginez badoa, hura ez da antxoa; *parrotxa*-edo *sardina*-edo horrelako zerbait izango da, baldin eta bihurri badoaz. Liso-liso, soldaduak bezala baldin badoa, hura antxoa izango da, beti ere zabal, tarte handiarekin. Halere, baldin eta hedadura handia hartuz doan arraina bada, nahiz eta zabal joan, sarea aurretik ondo botatzen baldin badiozu, han barrura eta barrura joaten da arraina, eta erruz harrapatzen da).

SARERU

Saritan (ikus, *sari*,3) deituriko arrantza motan aritzen zen txalupa.

“Ezteban Kojuneko motorrai esateotzen sareru saritan ibilttezalako. A ezan bolintxin ibiltten. Saritan ibilli tte gero arrastea jutezin. Ezteban Kojuk-eta bolintxik ezeuken. Bost marino etortezin Ferroldik, eta antxe motorrin urtetebean arraiñ gaiztuk tirukiñ uxatzea. Aren motorran saati-be ezautu etteben areik arrañak. Arek, motorra eskape libri eukan, zaata ederraz, amazortzi kabaloku; bixkorra martxan. Da, a zan sareru”. (Aristondo Agirre Tomas).

(“*Esteban Koku*”ren txalupari *sareru* deitzen zioten *saritan* deituriko arrantza motan aritzen zelako. Hura ez zen *bolintxean* aritzen. *Saritan* jardun ondoren arrastera joaten ziren. Esteban “*Kokuk*”-eta ez zuten *bolintxe* deituriko sarerik. Bost soldadu etortzen ziren Ferroldik, eta txalupa hartan irteten ziren “arrain gaiztoak” tiroz uxatzera. Txalupa haren motorraren zarata ezagutu egiten zuten arrain haiek. Txalupa hark, motorra “eskape librea” zuen, zarata dotoreaz, hemezortzi zaldikoa; bizkorra martxan. Eta hura zen *sareru*).

SARGORI

1.- Sargoria (“bochorno”). Izena eta izenondoa. *Onek sargorionek beonek ekarrikorau buelti* (Sargori honek ez du gauza onik ekarriko). *Atzo eueldi sargori eiban* (Atzo eguraldi sargoria egin zuen).

2.- *Sargore*. Lokuzioak osatuz, *sargore eiñ* eta *sargore eon*. *Gaur sargore eiñddau* (Gaur sargori egin du). *Etxin freskura ederraakau, bañe kalin sargorera* (Etxean freskura ederra dugu, baina, klean sargori dago / egiten du).

SARÍ

1.- Sarea (“red”). Gure artean lehen bereizketa: *arrasteko sari eta bajuraku*. Batak (*arrastekuk*) itsasoaren hondoko arraina harrapatzen zuen (du); arrain mota guztiak, baina txikirik ez, beraz maila handiagoa izaten zuen. Besteak, berriz, azaleko arraina (*antxobi, txitxarru, sardiñi, bobi, berdela*) harrapatzeko balio zuen: maila txikidun sarea. Gainera baxuran erabiltzen ziren sareak, egiturari eta tamainari zegokionez guztiz desberdinak ziren: *sari, treñe, bolintxe*. Sareak zer egiten ziren: *barrixe erosi, arma, tintta, ibilli, trixka, eumille zati, galdu, apurtu, konpondu, erria, ala, josi, garbittu, iseite ipiñi sikatzeko, zabaldu, batu...* Ordun, sareak, herriko txoko eta bazter guztietan izaten ziren: *boreetan, tingloipin; korretatik, zubi zarretik ero zubi barritik dindilizke; agetan iseite-be bai, Mollan, Kanttopin, Kafeko Atzin, barrako arlanpako ondun (agak euazen leku guztittan).*

Garai hartan (eta orain ere bai) futbol zelaiko “porteriek” sarea behar izaten zuten. Bestela ez zegoen partidu profesionalik.

Gaur egun “sare” berba, beste bi testuingurutan behintzat erabiltzen da: “sarea” interneti dagokionez, eta “errepide-sarea”.

Lena sarin arrañak bakarrik sartzezin, eta konturatubaik, gañea, euran kalteako. On erozein sartzen da sarin, eta konturatute, natte; euran kalteako ala oneako? Ori aurretiaz sekule ezta jakitten (Garai batean, sarean, arrainak baizik ez ziren sartzen, eta gainera, konturatu gabe, beraien kalterako. Orain, edonor sartzen da sarean, eta konturatuta, nahita; beraien kalterako ala onerako? Hori, aldeztu aurretik inoiz ez da jakiten).

2.- Sare txikia (“red de deriva”) Itsasoan, goitik behera botatzen zen, antxoa hantxe katea zedin. *Sarik txikixak ixatezin, eta amar-da amabi-tte botaten genduzen* (Sareak txikiak izaten ziren, eta hamar edo hamabi botatzen genituen).

Guk orokorrean hartzen genuen *sari* berbaren adiera. Ordea arrantzaleek ongi bereizten zituzten *sari, bolintxe* eta *treñe*. Ikus, *bolintxe* eta *treñe*.

Sare hauek egitura sinplea izaten zuten, forma errektangularra, eta goitik behera botata lagatzen ziren itsasoan soka batez txalupara lotuta: goian kortxoak eta behean berunak. Martxan zioan antxoa kateatuta geratzen zen sarearen mailetan. Noski, arrantza mota hau gauez egiten zen, antxoak sarea ikus ez zezan. Ondorengo lana zen, sarean kateaturik geratutako antxoak banan-banan saretik libratzea: *despixki*. Ikus, *despixki*.

3.- *Saritan*. Sare txiki horiekin, era horretako arrantzan aritzea. *Beiñ baten saritan gabizela amar sare galdu genduzen eun baten* (Behin batean, *saritan* ari ginela, egun batean hamar sare galdu genituen).

4.- *Saré askó botataku*. Itsasoan esperientzia handia duen arrantzalea; eta bai emakume zalea izana ere. Bermeon, horrelakoari *arponerua* deitzen diote. *Ori beroi sare asko botatakure* (Horrek hamaika emakumerekin izan du harremana).

5.- *Alaseko sari*. Atuna harrapatzeko erabili behar zuten karnata (antxoa txikia) harrapatzeko sarea.

“Alaseako eruteben treiñ txikixaua, karnati etteko; antxobatako moruko treiñ andirik ez. Alasa zan atune kañaberiaz atrapati, karnata biziaz. Da arako etteben treiñ bi erun, bata apurtzen bazan besti eukitteko, bañe, txikixak”. (Urbietza Etxaburu Ane).

(Alasa deituriko arrantzarako eramaten zuten sare txikiagoa, karnata egiteko; antxoatarako bezalako sare handirik ez. Alasa zen hegaluzea kanaberaz harrapatzea, karnata biziaz. Eta horretarako egiten zuten sare bi eraman, bata puskatzen bazen bestea prest izateko, baina, txikiak).

SÁRIK JO

Sareak garbitu (“limpiar las redes”). Sarean kateaturik geratutako antxoa guztiak kendu ondoren, txalupa martxan zetorrela, sarea uretan ekartzen zen kolpe batzuk emanez: *sari jo* (sarea garbitu). Sare txikiak zirenez, asko izaten ziren eta denekin egiten zen horixe. Ikus, *saritan*.

“Gero, artzen bazenduzen eun arru-ero, areik danak banan-banan despixka enbizin. Arraiñ guztik atatakun, jo; sarik jotea esateakon. Ori ixatezan motorra abantin. Sari erria ureta, ta batek kaelin jarri tte olaik erain, pla-pla, pla-pla, martxan. Bestik ala. Ala, ta gero areik danak garbittutakun, “sarik jo” esateakon, jotakun, liorrea ata eta agetan isei, sikatzen ipiñi”. (Arrizabalaga Badiola Antonio).

(Gero, sarean ehun arroba antxoa inguru hartzen bazenituen, haiek guztiak banan-banan saretik libratu egin behar ziren. Arrain guztiak saretik kendutakoan, jo; sareak jotzea esaten zitzaion. Txalupa martxan zihoala egiten zen hori. Sarea uretara utzi, eta batek karelean jarri eta eragin sarea, *pla-pla, pla-pla*, martxan. Beste batek jaso. Jaso eta gero, haiek guztiak garbitutakoan, “sareak jo” esaten zen, jotakoan, lehorrera atera eta hagetan eskegi, lehortzen ipini).

SARIKONPONTZALLI

Sare-konpontzailea (“redera”). Baxurako txalupetako sareak konpontzen aritzen zen emakumea: batzuk ezkonduak, eta beste batzuk ezkongabeak, hauen artean asko neskazaharrak. Nik behinik behin, horretan ez dut gizona zekorik ezagutu. Azienda jabeak ziren familietako emakumeek, “denek” zekiten sarea konpontzen; eta behar zenean, horretan aritzen ziten. Beste batzuk, berriz, ogibidez ziren sare-konpontzaileak: txalupa desberdinetako sareak konponduz aritzen ziren urte osoan. Taldeka jarduten zuten. Tartean, *maistri*. Ikus, *sarikonpontzallin maistri* (MAISTRI, 2). Beti ilun jantzita, poltsikodun mantala (hau ere urdin iluna edo beltza) soinean. Galtzerdiak ere beltzak, eta oinetakoak zer esanik ez; gehienetan abarketak (eguraldiaren arabera). Neguan, bizkarretik manto beltza. Ile ederra, baina, beti orrazkera bera: ondo eginiko *moñu* buruko orratzez kateaturik.

Burura datozkidan gure inguruko ezagunenak: “*Faustiñe Txikixe*” Mollaku, “*Mirentxuko*” Klara, Felipa, Juana Antxustegi (“*Luis Atanasio*”ren emaztea: Mollako Luis Mariren-eta, Anderren-eta ama), Maria Etxebarria “*Peleliñ*”, Piedad Akarregi (Pako Araukoren-eta ama), Roberta Aldarondo, Jospa Artetxe, eta abar.

Baxurako txalupen sareak konpontzen jarduten zutenak, beti emakumeak: *sarikonpontzallik*. Ostera arrasteko txalupen sarea konpontzen zutenak, beti gizonezkoak: *rederuk*.

SARÍ KONPONTZEN

Sareak konpontzen, uda eta negu aritzen ziren herriko soto eta txoko guztietan. Eguraldiaren arabera, aterpean edo kale gorrian. Aterpean: *plaza berduran, tinglaupin, borea eta almalzenetan*. Kanean: *plazan (plaza musikan), plazagañin, molla txikixin, barran (barra puntan), plai musturrin, kofrai atzin, Kafeko Atzin, elixazpitan (Labiñeneko dendin aurrin)*... Beti lurrean eserita, ipurdi azpian *sillapopi* (ikus, *sillapopi*) zutela. Erabiltzen zituzten tresnak:

zurezko orratza (desberdinak ziren), artaziak, *kani* (ikus, *kani*, 2) maistrak; adin handikoek betaurrekoak ere bai. Sarri, abestuz edo arrosarioa errezatuz.

Arratsalde erdian, askaria (*meixendi*) hartzen zuten: tabernaren batetik eramandako kafesnea nahiz txokolate beroa. *Makiña bat bidar erunetzen Kresalatik sarikonpontzalliai kafesni galletakiñ ero txokolati. Sarikonpontzallik beti emoteben galleta bapara-be* (Makina bat bider eramán nien *Kresala* tabernatik sare-konpontzaileei kafesnea nahiz txokolatea. Sare-konpontzaileek, galleta bat bederen ematen zuten).

“Ezkondur aurretir-pe etteneban sari konpontzen. San Lorentzo auman-da txalopi geunkanin, ordun etxita sarik ekarri tte etxitan konpontzenzin. Olatteik etxin ikasi neban nik sari konpontzen, amaz. Gero ezkondu nittanin, beti sari konpontzen gixonan familixako aziendan, txalopa bi eukezen-da. Bañe, beste txalopatan treñak apurtute baeuazen ara-be juten giñan; etxekuk eiñddakun, kanpokuk konpontzea.

Ortxe aurrin eotezin Solabarrieta bixak. Sarritan Jonek esateoztan-ze: “Antxeraz apartata zuluk tokirik txarrenin”. Da klaro, bera jutezalez oire, osta-be sale enbiben-da, ni jutenittan aume Rosarionea. Artu arixak, zestilla bat ixatezan, da txalopa. Ortxe eotezin txalopak. Ekarteneban batela onutz, salto etteneban, jutenittan baforea, konpontzen nittuzen zuluok eta osta-be zestilli entregatea. “Rosario –esateotzan attitte Leonek- paga onei, etten dabenak birdau-te”. Emotebena artu enbir. Attitte Leon orretan zan!

Treñe olezko orratzakiñ konpontzen gendun: orraz txikixak treñan malla txikixak etteko, eta andixak goiburu etteko. Goiburu ixatezan treñan kortxuko parteko zatixe, eta beunan parteku-be bai. Arixak enpresik emoten zittun. Arixa-pe meiauak eta lodixauak; lodixauak goiburuntzako. Artaixak beti aldin, amantalin, amantalaz ibiltten giñan-da. Neurtu kaniaz, eta brazatan-be bai. (Badiola Arantzamendi Sole).

(Ezkondur aurretik ere egiten nuen sarea konpontzen. *San Lorentzo* txalupa gure amonak-eta eduki zutenean, orduan etxeetara sareak ekarri eta etxeetan konpontzen ziren. Horrela, etxean ikasi nuen sarea konpontzen, amarekin. Gero, ezkondu nintzenean, beti sarea konpontzen senarraren familiaren aziendan, txalupa bi baitzeuzkaten. Baina, beste txalupetan sareak puskatuta bazeuden haietara ere joaten ginen. Etxeko sareak egindakoa, kanpokoak konpontzera.

Hortxe aurrean egoten ziren *Solabarrieta* txalupa biak. Sarri Jonek esaten zidan: “Hantxe daude sarearen zuloak ongi seinalatuta”. Bera ohera joaten zen, berriro itsasora irten behar baitzuten, ni amona Rosarioren etxera joaten nintzen. Konponketa egiteko behar nituen hariak hartu eta txalupara. Hortxe egoten ziren txalupak. Ekartzen nuen batela moilara, salto batelera, joaten nintzen txalupara, konpontzen nituen zuloak, eta berriro hariak entregatzera. “Rosario –esaten zion aitona Leonek- ordaindu honi, lana egiten duenak behar du eta”. Ematen zutena hartu egin behar. Ordaintze kontuan aitona fina zen.

Sarea, zurezko orratzekin konpontzen genuen: orratz txikiak sarearen maila txikiak konpontzeko, eta handiak *goiburu* egiteko. *Goiburu* izaten zen sarearen kortxoko aldeko zatia, eta berunaren aldekoa ere bai. Hariak txalupa jabeak ematen zituen. Hariak ere mehegoak eta lodiagoak; lodiagoak *goiburu* konpontzeko. Artaziak beti aldean, amantalean, amantala jantzita ibiltzen baikinen. Neurtu *kani* deituriko makila batez, eta brazatan ere bai). Ikus, *kani*.

SÁRIK TIRATU

Sareak garbitu eta lehortu ondoren, kortxoak alde batera eta beruna bestera, tolestatu egiten ziren, eta arro-arro ipini, ahalik eta ondoen garbitu arren koipe likina geratzen baitzitzaien.

“Sarik ata txalopatik eta agetan isei, sikatzen. Sikatutakun, areik erdi koipi tte eukitteben-ba; eta onduen garbittute-be ettezin pea. Areik sarik enbirrixatezin gero, beune ara ta kortxu ona, tiratu: sarik tiratu. Eta bixen bittartin josi zuloipaeuken. Biarra emoteben areik! Da gero batu. Atsaldeako prepaabizan... bostak ero seirak ero... ixatezan itxosati. Areidanak prepara. Andrak etteben enjenealin ori biarroi. Gixonak lota. Gau guzti itxosun pasatako gixonak lota.

Andrak prepaaten zittuezen sarik; tiratu, arro-arro eiñdde sarik. Benga osta-be itxosa. Baakixu ze? Biarra asko ta partillaik ez! (Arrizabalaga Badiola Antonio).

(Sareak txalupatik atera eta hagetan eskegi lehor zitezen. Lehortutakoan, haiei koipe apurra geratzen zitzairen; ahalik eta ondoen garbitu arren itsatsi egiten ziren. Sare haiek egin behar izaten ziren, kortxoa alde batera eta beruna bestera, tolestatu: *sarik tiratu*. Eta bien bitartean josi baldin eta zulorik bazuten. Haiek ematen zuten lana...! Ondoren jaso. Arratsalderako prestatu behar zen dena. Gehienetan andreek egiten zuten lan hori. Gizonak lotara. Gau osoa itsasoan igarotako gizonak lotara. Andreek prestatzen zituzten sareak, *tiratu*, arro-arro ipini. Eta berriro itsasora. Badakizu zer? Lana ugari eta partilarik ez!).

SARÍ PLANIA

Sarea tolestatu: kortxoak alde batera eta berunak bestera.

“Treñe karrutan erutezan. Da karrutik baforea sartzezanin, baforin sari tolostu ettezan ondo, kortxuk alde batea ta beunak bestea. Bañe, sarik plania itxosun-be ettezin; alatezinin plania”. (Basterretxea Irusta Jon).

(Sare handia, gurdietan eramaten zen. Eta txalupara sartzen zenean sarea tolestatu egiten zen ahalik eta txukunen: kortxoak alde batera eta berunak bestera. Baina, sareak tolestatu itsasoan ere egiten ziren; sareak jasotzen zirenean tolestatu).

SARJENTU

1.- Sarjentua (“sarjento”). Berba hau, filmetan entzuten genuen, eta bai soldadutzatik etortzen ziren gazteen ahotan ere. Herrian bertan bazen guardia zibilen kuartela, eta inoiz helduek hango sarjentua ere aipatzen zuten. *Guardazobilletako kapitana ta sarjentu pasari mollatik* (Guardia zibilen kuarteleko kapitaina eta sarjentua igaro dira Nasa Kaletik).

2.- Era zakarrez agintzea atsegin zaion gizonezkoa. *Ori gixonoi sarjento demasara. Ori dabillen lekun beorrek aintzen dau orrek.* (Gizon hori sarjentu hutsa da. Hori dabillen lekuan horrek aginduko du eta ez beste inork).

3.- *Sarjentoni*. Modu zakarrez agintzea atsegin zaion emakumea. *Ori andrioi sarjentonire. Etxin eztauke berbaik gixonak* (Andre hori sarjentua da. Gizonak ez du hitzik etxean).

SARNÍ

1.- Sarna, hazteria (“sarna”). Zenbait akarok eragindako azaleko gaitz kutsakorra, azkura handia sortzen duena. Gure garaian, sarna ia erabat desagertua zegoen, baina, aurreko belaunaldietan izandako gaitz endemiko horrek, utzia zuen bere arrastoa. Izan ere, itxura txarreko zauriren bat ikusi orduko, zauria zuenari mehatxua egiten genion beldurra sartu nahiz: *sarni etorrikoatzu* (Sarna sortuko zaizu). Edonola ere, *sarni* garbitasun faltarekin lotzen genuen. *Zelako belaun zikiñatakazuz! Sarni etorrikoatzu* (Oso belaun zikinak dituzu. Sarna sortuko zaizu).

2.- *Sarnastu*. Hazteritsua, zikin ibiltzen dena (“sarnosoa”). *Ori gixonoi sarnastuara! Ori ezta sekule garbitzen* (Benetan zikina da gizon hori. Hori ez da inoiz garbitzen).

Gu ere zikin samar ibiltzen ginen, baina, baziren zikinago ibiltzen zirenak; haiei esaten genien *sarnastu*. Lagunen artean, elkarri behin ere ez.

SARPIÁ

Porlanez hartu, masaz hartu (“revocar paredes”, “recibir con masa”). Hori igeltseroek egiten zuten. *Entradako paetak sarpiaten dabiz Boni te beran semi Iñaki* (Atariko hormak masaz hartzen ari dira Boni igeltseroa eta Iñaki bere semea).

Horrelako lanak hurbiletik begiratzea gustatzen zitzaigun; egunero ez baikenuen horrelako ikuskizunik izaten.

SARRAKIXU ATÁ

Norbaiti ozenki eta haserre bizian hitz egin. Hori adin berekoen artean gertatzen zen, edo zaharragoak gazteagoari; alderantziz behin ere ez. *Nik ondo berba eitzat, bañe, berak eztaixu zelako sarrakixu ataztan* (Nik ondo hitz egin diot. Berak aldiz, haserre bizian, ozenki erantzun dit).

SARRAMUSKARI

Norbaiti ozenki eta haserre bizian hitz egin. Hori adin berekoen artean gertatzen zen, edo zaharragoak gazteagoari; alderantziz behin ere ez. *Nik ondo berba eitzat, bañe, berak eztaixu zelako sarrakixu ataztan* (Nik ondo hitz egin diot. Berak aldiz, haserre bizian, ozenki erantzun dit).

SARRASTARI

Zirrara (“impresión”). Ikusi dugun zerbaitek nahiz norbaiten eman digun sustoak eragindakoa izan daiteke. *Beangañin odola daxola ikustik sarrastari eraizte* (Lurrean odola zeriola ikusteak zirrara eragin dit). *Nik pentsako neban-ba an iñor eonbizanik! Ederra zarrastari eraiztazu* (Nola pentsatuko nuen han inor egon zitekeenik. A zelako zirrara eragin didazun!).

SARRERI

- 1.- Sarrera (“puerta de entrada”). Atea duten areto nahiz leku guztiek izaten dute sarrera, bai orain eta bai lehen. *Ondarruko elixik, lena iru sarrera eukazen. Gure denporan bi. Ta on, osta-be, lengo lekun atatzte iruarrena* (Ondarroako parrokiak, antzina hiru sarrera zituen. Gure garaian bi besterik ez. Orain, berriro atera diote hirugarrena lehengo leku berean).
- 2.- Zeinahi ikuskizunetara sartzeko txartela (“entrada”). *Pelota partidu ikusteko sarrerak artzea etorrina bañe, sarrerak amattu eiñddiz* (Pilota partida ikusteko sarrerak hartzera etorri naiz, baina, sarrerak bukatu egin dira).
- 3.- Sartzeko eskubidea (“derecho a entrar”). *Orrek guri eizkunaz! Orrek eztauke sarreraik gure etxin* (Ez dakizu zer egin digun horrek guri! Horrek ez du sarrerarik gure etxean).
4. Itsasotik datorren txalupak portura sartzeko emana duen ordua. *Attak-eta noiz dauke sarreri?* (Aitak-eta noiz dute portura sartzeko ordua?). *Anaxik-eta goxeko bostetan dauke sarreri* (Nire anaia-eta, goizeko bostetan sartuko dira portuan).

SÁRRI

- 1.- Sarri, maiz (“a menudo”). *Sarri askotan* ere bai. Hauen ordezt, hitzetik hortzera maizegi entzuten da gure artean “askotan” berba. Gazte eta umeen artean, ia berba hori (*askotan*) baizik ez dela entzuten esango nuke. *Gu sarri batzengaz afixe etteko* (Gu sarri elkartzen gara afaritxo bat egiteko). *Sarri askotan oba ixaten da telebisiñoiai beatu-be ez etti* (Sarri askotan hobe izaten da telebista begiratu ere ez egitea).
- Sarri-sarri*. Maiztasuna azpimarratu nahiz-edo, errepikatu egiten dugu. *Ori sarri-sarri etorten da gurea* (Hori maiz etortzen da gure etxera).
- 2.- *Beñ baño sarrixa*. Sarri, maiz (“a menudo”, “más de una vez”). Maiztasun handi samarra adierazteko modu bitxia. *Eztozule ori askotan esan? Bein baño sarrixa entzun ixatzut nik ori* (Hori ez duzula maiz esan? Sarri entzun izan dizut nik hori).
- 3.- *Sarritan*. Maiz, sarri (“a menudo”). *Uran, eronoa junde-be jenti topateozu. Sarritan eztozu jakitten noa jun-be* (Udan, zoazen tokira zoazela, nonahi aurkitzen duzu jendea. Sarritan, nora jo ere ez duzu jakiten).

SÁRTU

Sartu (“entrar”, “meter”). Mila testuingurutan erabiltzen da. Edozein ogibideri lotzea nahiz bizitzaren norabidea markatuko duen erabakia hartzea: *panadero sartú, latero sartú, auazill sartú, ieltsero sartú, arotz sartú, pintxore sartú, mekaniko sartú, fralle sartú, estudiante sartú* (seminarista). *Gu zazpi lagun sartú giñan fralle, danok batea. Urten-be danok eiñ gendun, bañe, batea ez, banan-banan baño* (Gu, zazpi lagun sartu ginen fraide, danok batera. Irten ere

denok egin ginen; ordea, batera ez, banan-banan baizik). *Amabi urteaz sartú zan panadero, ta berroi urte daruz* (Hamabi urte zituela sartu zen okin, eta berrogei urte daramatza). Ogibidez aparte zaletasunei lotzea ere adierazten zuen: *musikero sartú*.

Guretzat itsasoa baino leku zabalagorik eta mugagabekorik ez zegoen. Hala ere gure inguruko gizonezko helduei “*itxosun sartú*” (itsasoan lanean hasi) lokuzioa maiz entzuten genien. Aitari makina bat aldiz entzuna: “*Ni amar urteaz sartu nittan itxosun. Hipolito ostea, beatziaz. Amar urte betebaik eukazen arek itxosun sartu zanin*” (Ni, hamar urterekin hasi nintzen itsasoan lanean. Hipolito, berriz, bederatzirekin. Hamar urte bete gabe zituen hark itsasoan hasi zenean). Txalupa edo enpresa batean sartzen da itsasora joateko. *Fraixkomari, eskoli laga, ta Santa Teesitan sartú zan* (Frantzisko Mari, eskola utzi eta *Santa Teresita* txalupan hasi zen). Hasi zertan? Itsasora lanera joaten, noski. *Txatxita Polon sartú zan; bañe, gerua, Polotik urten da Aketxen ibilli zan* (“*Txatxita*” *Polo Sur* txalupan hasi zen lanean; baina gero, handik irten eta *Aketxe* txalupan ibili zen). Arrantza mota berri batean hastea ere bai: *Zamora, bajuri laga, eta arrastin sartú zan* (“*Zamora*”, baxurako txalupatik irten eta arrasteko txalupa batean hasi zen lanean). Ikus, *itxosun sartu* (ITXOSU, 3).

Eskolan ere “sartu” egiten zen, alegia, eskola bat utzi eta beste batean hasi. *Sei urteaz, Rosarioneko eskolatik urten da Eskoletan sartú nittan. Eta amaikeaz, Eskolapeskan sartú* (Sei urte nituela, Rosarioren eskola utzi eta *Eskola Nazionaletan* hasi nintzen; hamaika bete nituenean, berriz, *Escuela de Pescan* hasi nintzen).

Horretaz aparte: *fabrikan sartú, elixan sartú, etxin sartú, komunin sartú, kuartun sartú; ta eune amaitzen zanin oian sartú urrengo goxearte* (fabrikan sartu, elizan sartu, komunean sartu, gelan sartu; eta eguna bukatzen zenean ohean sartu biharamuneko goiza bitartean). *Gu kamazpixan da karboneran-be sartzen giñan, ezkutaten gebizenin* (Gu, ohepean eta ikaztegian ere sartzen ginen ezkutaketan genbiltzanean). Sartu, uretan ere bai; ez ginen inoiz itotzen, eta beti irteten ginen, baina, bustita. *Basatzen sartzen giñanin, ostea, amak zaplarak, oñetakuk zikintzearren* (Lokatzetan sartzen ginenean, berriz, amak jipoia, oinetakoak zikintzeagatik).

Baziren istripuak ere: *kutxillu sartú, jostorratza sartú, artaixak sartú, beixin zamarra sartú, etxin arratoi sartú* (aiztoa sartu, jostorratza sartu, guraizeak sartu, begian zakarra sartu, etxean arratoia sartu).

Oso eginkizun bereziak ere baziren: *konfesanaxun sartú, kopoi sagraixun sartú* (apaizek). *Indiziñoi sartú* (sendagile, praktikante, edo mojaren batek).

SARTUERI

Sarrera (“entrada”). *Negun, kalin otza pasata gero, eskatz epeletan sartueri gozu ixatezan* (Neguan, kalean hotza pasa ondoren, sukalde epeletara sarrera gozoa izaten zen).

SARTURTEN

Bisitaldi laburra, sartu-irtena (“visita corta”). *Ixikoneanu sarturten bat ettea* (Izebaren etxera noa bisitaldi labur bat egitera). *Astixe neukan, da elixan eiñddot sarturtena* (Astia nuen eta elizara bisita laburra egin dut).

Sarturtena. Jendea sartu eta irten etengabe. Horrelako jende mugimendua tabernan, dendan, elizan izaten zen. *Paconin, arratsalde guztin dabill sarturtena* (*Acuario* tabernan arratsalde osoan dabil jende mugimendu handia).

SASILETRADI

Sasijakintsua, sasiletradia (“sabiondilla”). Beraren ustez, ingurukoek baino gehiago zekien emakumea; nahiz eta berak, uste baino askoz gutxiago jakin. *Ori? Sasiletradi. Orrek pentsaten dau bestiopaño asko gexaakile* (Emakume hori, sasiletradia! Horrek uste du, besteok baino askoz gehiago dakiela). Gizonezkoa, berriz, *sasiletrau. Ori beti ixanda sasiletrau. Beti bestin gañetik berba enbir* (Hori beti izan da sasijakintsua. Beti besteen gainetik berba egin behar).

SASIMEDIKU

Sasimedikua (“curandero”). Medikuntza titulua izan gabe, sendagintzan diharduena. *Medikutan diro asko gasta ta gero asi zan a sasimedikuaz. Ta azkanin aettek osatu* (Medikutan diru asko xahutu ondoren hasi zen hura sasimedikuarekin; eta azkenean hark sendatu zuen).

SASKARKEXI

Baldarkeria, trakeskeria (“torpeza”). *Eun guztin zabize alkarrei saka ta ten. Saskarkexi besteik eztabizue* (Egun osoan ari zarete elkarri bultzaka eta tiraka. Baldarkeria besterik ez darabilzue). *Gure mutillak, beti dabiz saskarkexan* (Gure mutilek, etengabe dihardute baldarkerietan).

SASKARRA

Fintasunik gabea, baldarrak (“torpe”). *Mutillen artin saskarrak asko eotezin; nesken artin gitxia. Neskak, berez, fiñauak* (Mutilen artean baldarrak ugari izaten ziren; nesken artean gutxiago. Neskak berez, finagoak).

SASKARTU

Fina eta txukuna izatea bazterturik baldar eta trakets bihurtu (“volverse torpe”, “volverse patoso/a”). *Len alako fiñe zan, da on dana saskartutera* (Lehen hain fina zen, eta orain, berriz, baldartuta dago).

SASÓI

1.- Garaia (“época”, “tiempo”). Frutari edo arrainari dagokionez batez ere. *Kexa sasoiñ kexa lapurreta juten giñan; da sagar sasoiñ sagar lapurreta* (Gerezi garaian gerezi lapurretara joaten ginen; eta sagar garaian sagar lapurretara).

Arrasteko txalupek urte sasoi guztian ekartzen zituzten arrain mota berdintsuak: hondoan harrapatutako arrain mota guztiak. Aldiz, baxurakoek, azalean zebilen arraina harrapatzen dutenez, eta arrain mota horiek migratzen dutenez, garai bakoitzean mota desberdina agertu, eta horrela harrapatzen zuten. Garaiak eta garaiko arrainak orain baino zehaztuagoak eta mugatuagoak zeuden. *Berdel sasoi*: udaberrian antxoa agertu aurretik. *Antxoba sasoi*: udaberrian berdela desagertzen zenean, uda bitartean. *Atun sasoi*: uda osoan, urrira bitartean, hots, bisigutarako beharko zuten antxoa txikia (*karnati*) harrapatzen hasi arte. *Sardiña sasoi*: uda osoan. *Besiu sasoi eta papardo sasoi*: azarotik otsaila bitartean.

“Besiusasoi amaitzezanin kittu! Neun itxosate gitxi ettezan. Eueldixa-pe txarrak. Ta, urtetebanak arraiñ zatarra atrapateban: txitxarru, bobi te olakoxi. Baakixu ze? Biarra asko ta partillaik ez!”. (Arrizabalaga Badiola Antonio).

(Bisigu garaia bukatzen zenean kito! Neguan ia ez zen irten ere egiten itsasora. Eguraldiak ere txarrak. Eta irteten zenak arrain zatarra harrapatzen zuen: txitxarroa, boga eta horrelakoak. Badakizu zer? Lana ugari eta partilarik ez!).

2.- Gaztetasuna eta osasuna agertzen duen gorpuzkera fisikoa (“juventud”, “vigor”, “fortaleza”). *Gaztiti-te, sasoi ederraauke oneik* (Gazteak dira, eta sasoi ona dute hauek).

3.- Garaia (“época”). Igarotako garaiei aipamena egiteko. *Sasoi baten ori ondar-zakuoi nekez eneban altsako lepure* (Garai batean, zaku-hondar hori, berehala jasoko nuen nik bizkarrera). *Gure sasoiñ ezeuan olako adelantoik* (Gure garaian, gazteak ginenean, ez zegoen horrelako aurrerapenik).

4.- *Sasóire*. Bada garaia (“ya es hora”). Iraganean ere bai: *Sasoi zan* (bazen garaia: “ya era hora”). Forma inpertsonal honek oihartzun handia du gure artean. *Sasoi etxea juteko!* (Etxera joateko garaia da) *Sasoi zan orreik kamiño barriko obrok amaitzeko!* (Bazen garaia, errepide berriko lan horiek bukatzeko). Honako hau Ondarroan zabaldutako kamiseta batean irakur daiteke: *Sasoi! Euskal presuk Euskal Herrire*. Aditza, dagokion forman ere maiz agertzen zaigu: *Sasoi dozu! Sasoi dabe! Sasoi dozue! Sasoi dau!*.

5.- *Sásoiz*. Garaiz (“a tiempo”). *Ni akolittu nittan da mezi erasoteko sasoiñ allabizan sankristixa, biñajerak prepara-ta, kandelak-eta biztubizín-de* (Ni akolitoa nintzen eta meza

laguntzeko garaiz heldu behar zen sakristiara, binajerak prestatu, kandelak-eta piztu behar baitziren).

Gustuko genituen lekuetara garaiz iristen ginen. Ordea kaletik etxera itzultzeko orduak igarri ere egin gabe igarotzen zitzaizkigun; sarri egiten zitzaigun berandu. Horregatik, amaren agindua maiz entzun behar izaten genuen: “*Arin illuntzendau-te etxea sasoiz etorri-e!*” (Orain azkar iluntzen du eta etxera garaiz etorri). Eskolara-eta, ez ginen beti sasoiz heltzen. Horrelakoetan maisuari azalpena eman behar izaten zitzaion. Bidean aurkitzen genuen zaharragoren bati galdetzen genion: *Zelan esaten da despertadorak jo eztabelako sasoiz ezgazela esnatu?* (Nola esaten da, iratzargailuak jo ez duelako ez garela garaiz esnatu?).

SASOIKU

1.- Garaikoa, garaiari dagokiona (“correspondiente a la época”). Lehen, garai bakoitzean une hartan lurrak ematen zituen produktuak (frutak, fruituak, barazkiak) jaten ziren. Itsasoko “produktuak” (arrainak) ere bai.

Ilarrak, babak, babarrunak, lekak, porruak, azak, piperrak, letxugak, tomateak, sagarrak, madariak, gereziak, aranak, melokotoiak, gaztainak, intxaurrak eta beste hainbat produktuk, bakoitzak garai jakina zuen eta zehatz-mehatz errespetatzen zen garai hori. Arrainak ere berdin: udan hegaluzea eta sardinak; neguan txitxarroa, papardoa, bisigua; udaberrian antxoa, eta abar.

2.- *Sasoiñ sasoiku*. Garaian garaikoa. Alegia, garai bakoitzean, lurrak edo itsasoak orduan ematen zuena jaso eta jaten zen. *Bezeruk ekarteozkun, eta sasoiñ sasoiku jaten gendun* (Esnedunak ekartzen zigun eta garaian garaikoa jaten genuen). *Urabarrixan, kexak astezinin kexak jaten genduzen: sasoiñ sasoiku* (Udaberrian, gereziak hasten zirenean, gereziak jaten genituen: garaian garaikoa). *Urabarrixan antxobi agertzen zan; baforak antxobi atrapateben da antxobi jaten gendun* (Udaberrian antxoa agertzen zen; txalupek antxoa harrapatzen zuten, eta antxoa jaten genuen). *Perrotxiku-pe eongozin sasoiñ sasoikuk, ederrak eta gozuk; bañe, batetik, ordun mendixan perrotxikoik euani-pe; eta bestetik, perrotxikuk janda ill ettezile entzunde, perrotxikuai billurre* (Perretxikoak ere egongo ziren garaian garaikoak, ederrak eta gozoak; ordea, batetik, garai hartan ez genekien mendian perretxikorik zegoenik ere; eta bestetik, perretxikoak janda hil egin zirela entzunda, ikaragarrizko beldurra perretxikoei). Horregatik, guretzat ez zegoen perretxiko garairik, baina, bai beste batzuentzat. Izan ere, ugari ez ziren arren, herrian baziren perretxiko biltzaile fin eta sonatuak. Haiek, perretxiko sasoian, bildu egingo zituzten, eta jan.

SÁSTRI

Sastrea (“sastre”). Garai hartan, besterik egongo zen, baina nik hurbiletik “*Sabas sastri*” ezagutzen nuen. Sabas sastrea, Don Jesus apaiza bizi zen atari berean (Zizilik ere hantxe zuen estankoa) bizi zen. Ni Don Jesusen akolitoa nintzenez, maiz joan behar izaten nuen gauean bere etxera hurrengo egunean meza noiz “genuen” galdetzeraz. Horregatik nekien Sabasen berri. *Ezkontzako trajik, eta mutillantzako komuniñoiko (txikixe ta andixe) trajik etten zittuzen* (Ezkontzako trajeak, eta mutilentzat lehen jaunartzeko trajeak egiten zituen).

SATURRAN

Saturraran. Gipuzkoako lurretan kokatua egon arren Ondarroatik hurbilago zegoen (dago) Mutrikutik baino. Horregatik *Saturraranen* mutrikuarrak baino ondarrutarrak maizago ibiltzen ziren (ginen).

Apaizgaitegia zegoen, eraikuntza ugariz osatua: *estudiantez (seminaristaz) beteta; batzuk ondarrutarrak*. Donostiako apaizgaitegi berria egin bitartean hura izan zen Gipuzkoako “seminarioa”. Apaiz irakasleen artean gure osaba: Andoni Basterretxea Irusta. Eta sukaldean gure izeba bat (Puri Basterretxea) lanean. Horregatik genuen lotura dezentea *Saturraranekin*. Futbolzelaia zegoen, eta frontoia. Apaizgaiak oporretan zeudenean (udan), *Saturrarango* frontoira palaz nahiz eskuz pilotan egitera joaten ginen. Batzuetan osaba Pruden lagun genuela; baina, bakarrik ere bai. Osaba Prudenekin joaten ginenean, pilota saioa bukatu ostean

Arbelaitzera (hurbil zegoen baserri bat, taberna eta guzti) jotzen genuen askaritxoa egitera. *Saturrarana* bidaia, beti oinez, noski. Frontoiko hormaren kontra zegoen etxean bizi zen emakumea, guretzat “gaiztoa” zen, bere eremura pilota erortzen zitzaigunean, ez baitzigun ematen. Osaba Pruden gurekin zegoenean ez genuen harekin arazorik izaten.

Apaizgaien artean asko ziren futboleko txukun eta dotore egiten zutenak. Sarri egoten ginen haien teknikari begira.

Udan, pare bat aldiz-edo, gu eta lehengusu-lehengusinak (Landaribar Basterretxea), familia osoa joaten ginen, bazkaria hartuta eguna igarotzera. Inguru haietan gozatu egiten genuen. Marea jaisten zenean berriz, *perlak* topatzen hasten ginen.

Garai hartan *Saturraranen* irakasle zeuden apaiz batzuen izenez gogoratzen naiz: Don Ceferino Sarasola (erretorea), Don Antón Garro, Don Jose María Galarraga, Don Jose María Gorria, Don Emiliano Iturraran. Gillermo zeritzan gizon bat aritzen zen hango morroi lanetan; hark denetik egiten zuen.

Saturrarango hondartza: polita baina arriskutsua. Hondartzaren ertz batean, harkaitz mutur zorrotz berezia: *Eskilantxarri*. Ia urtero itotzen zen norbait. Gure osabak (Don Andoni), igerian larri zebilen bat baino gehiago atera izan zuen uretatik. Hondartzari jarraituz, kostaz Mutriku aldera, hondartza txikiak daude: *Sieteplaias*. Ez dakit zazpi ala zortzi ziren; guk horrela deitzen genien.

Guardia zibilen kuartela ere hantxe zegoen, mendiaren magalean. Orain pentsatzen dut, haien lana, kostako mugimenduak zaintzea izango zela.

Sekula ez zigun inork esan, apaizgaitegi hura, garai batean, ez oso aspaldi, emakumeen kartzela izan zela; eta aurretik, luxuzko hotela. Kontu horiek askoz geroago jakin genituen. Kartzela hura 1944an itxi zuten, eta 1947an apaizgaiak *Saturraranen* zeuden; ordea, haiek ez zuten ezer jakin, edo kartzela izandakoaren aztarnarik sumatu.

SAUZARRA

Saguzarra (“murciélago”). *Elixako kanpantorri* *ixan ezik beste iñun ez gendun ikusten sauzarrik* (Elizako ezquila-dorrean izan ezik, beste inon ez genuen saguzarrik ikusten).

Bagenekien gauez ibiltzen zirela, baina, ez genituen ongi ezagutzen; izan ere saguzarrak irteten zirenean guk etxera joan behar izaten genuen. Nagusiagoei entzuten genien *sauzarra* berba. Bizi ziren leku bat, gutxienez, ezagutzen genuen: *elixako kanpantorri*. Egunez hara igo eta inoiz ikusi izan genituen.

SÉBU

Gantza (“sebo”). *Sebu guk beste ixetako ezkendun birrixaten; narruzko pelotiai emoteko bakarrik* (Gantza, beste ezertarako ez genuen behar izaten; larruzko pilotari emateko bakarrik).

Bagenekien non eskatu: *karnazeixan* (harategian). Nagusiagoei entzunda genekien, larrua hobeto zaintzeko pilotari *sebu* eman behar zitzaiola. Guk larruzko pilota izatea, ez zen eguneroko kontua; baina, noizbehinka hantxe erortzen zen bat. *Osaba Prudenek narruzko peloti laazku, te sebu emoteaguz* (Osaba Prudenek larruzko pilota utzi digu, eta gantza emango diogu).

SEDÍ

Seta (“seda”). Emakumeen ahotan entzuten genuen: “*Kokotin sedazko pañelu ebala ixun* (Lepoan setazko zapia zuela zihoan). Setaren inguruan esaten zituztenak entzunda, beste ehun motak baino garestiagoa zela ere sumatzen genuen.

Gauza finen eta egoera errazen eredutzat ere balio izan digu. *Au teliau sedi baño fiñaua ta suabiauara* (Ehun hau seta baino finagoa eta leunagoa da). *Gure mutille aspaldixan sedi baño fiñauaabill* (Gure mutila aspaldian oso fin eta bare dabil). *Koñatu gexenetan artazi eotenda, bañe, gaur sedi baño suabia euan* (Koinatua gehienetan haserre izaten da, baina, gaur, leun eta bare zegoen).

Bermeotarrek ere baliatzen dira honetaz: “*Honék giltzék sedí lez igiritxen dau atie*” (“Bermeoko herri hizkera”: Antonio Pérez Bilbao).

SEGERI ATÁ

Sarez zeinahi arrantzatan (antxoa, sardina, txitxarroa, berdela...) ari zirelarik, sarean arrain multzo handiegia sartu, eta dena batera jasotzen saiatuz sarea lehertzeko arriskua zegoela uste zutenean, arrain multzoa bitan banatzen zuten. Sare barneko arrain multzoa bitan banatzeari deitzen zioten *segeri ata*.

SEGI

Sega (“guadaña”). Urte osoan zehar ez genuen aipatuko sarri berba hau, baina, berba ezagutzen genuen eta tresna ere bai. *Kanposanture junga ta Antiuko gixona ikusirou zelaxan segiaz bedarra ebaitten* (Kanpo santura joan gara eta *Antiguako* gizona, baserritarra, ikusi dugu zelaian segaz belarra mozten).

SÉGI

1.- Norbaiten atzetik korrika abiatu harrapatzera. Bi aditzekin lotzen genuen: *ségi eiñ* eta *ségi emon*. Testuinguru desberdinetan gerta zitekeen. Gure ustez okerkeriaren bat egin zigunari edo zigutenei atzetik *ségi eiñ*, harrapatu eta pasadatxoa emateko asmoz. Beti ere, indarraren oreka gure alde zegoenean. Gehiago baziren edo nagusiagoak, alperrik zen. Batelaren nagusiak, bere batela hartu genuelako, edo baserritarrek, bere sailean lapurretan ari ginelako, *ségi emoteozkun* (gure atzetik abiatzen zen), gu harrapatu eta guri pasada emateko. Kasu horretan gu izaten ginen alde egin behar genuenak. *Astilleruko mutil batzuk etorriri geure larrak ostea ta ségi emotzau, bañe, eztouz atrapa* (*Astilleru* auzoko mutil batzuk etorri dira gure kalera, San Joan sua egiteko ditugun laharrek lapurtzera. Atzetik joan gatzazkie, baina, ez ditugu harrapatu). *Sagar lapurretan gebizela baserrittarrak ségi eizku* (Sagar lapurretan ari ginela baserritarra etorri zaigu atzetik).

Autobusari edo kamioiari helduta joateko, lehenbizi *segi eiñ* eta harrapatu egin behar zen. *Arrigorri korriuai ségi eitzau, bañe, abixaran ixun de eztou atrapa* (*Arrigorriko* bidean Debatik zetorren autobusaren atzetik joan gara, baina, abiadura handian zihoan eta ezin izan dugu harrapatu). Herri barruan maniobra hori aise burutzen genuen, autobusak eta kamioiak astiro ibiltzen baitziren. Ordea, aguazil bata ez bazen bestea agertzen zen, eta argi ibili behar. Etsaia besterik ez genuen bazter guztietan!

2.- *Segike*. Eten gabe atzetik abiatuz harrapatzen saiatu. *Eun guztin geuri seike ibillire bañe, ez gattu atrapa* (Egun osoan gure atzetik, gu harrapatu nahian, aritu da, ordea, ez gaitu harrapatu). Herrian zehar hiru edo lau asto ibiltzen ziren: kale garbitzaileenak eta *Jon Mirenan astu*. Jon Mirena Goiko Kanean bizi zen, eta astoa lagun, gurdi batekin aritzen zen herrian zehar fardelak banatzen. Kanean astoa ikusiaz batera, “emozionatu” egiten ginen, eta ezin izaten genion bakean laga.

“Arratsalde baten Jon-Mirenan astu karruaz, Purineko dendin aurrin euan, da bera dendan barrun. Plaza jun de, plazatik telli bota gentzan astuai. Telik astu jo banin, asi zan astu trotin, de barra arte para-bez. Jon-Mirena mekauenka astun atzetik eta gu plazatik barrez. Eztatt gora beatute konturatu zan zeintzuk giñan, ala baten batek esatzan. Andik aurea, Jon-Mirena eun guztin geuri segike! Geu-pe ondo zaintzen gendun bera. Bañe, eun baten korreta barrixin, zea baño trankilla, pelotan gabizela Zerreruneko dendin aurrin paro Jon-Mirenan karru. Berandu konturatu giñan. Beatuban korreta, artu bat latiue ta dzaz barrure. Arek pentsatzun, plaza salto etten ezbagendun, ez geunkala eskapatoixaik. Bañe, abarin korreta pasateko euan ate burdiñezku (gañin ezpata zorrotzak eukazen arek atik) golpin pasa gendun gañetik arraskarai-pe eiñbaik. Jon-Mirenak, ikusitte-be eziban siñistu, lau lagunek a ati aiñ arin zelan pasa gendun. An geatuzan a latiue eskun ebala. Lau lagun giñan: Andres Arrizabalaga, Jabier Landaribar, Jon anaxi te neu. Arek ordun, geu joten, latiue-be apurtu engozkun. Bañe, andixei-pe salbo gu!”

(Arratsalde batean Jon Mirenaren astoa gurdiaekin, *Puri* dendaren aurrean zegoen, eta bera denda barruan. Musika plazara joan eta teila bota genion astoari. Teilak astoa jo zuenean, astoa trostan hasi zen eta portura heldu bitartean ez zen geratu. Jon Mirena astoaren atzetik korrika, biraoka, eta gu plazatik barrez. Ez dakit gora begiratu eta ohartu zen nortzuk ginen, ala norbaitek esan zion. Aurrerantzean Jon Mirena gure atzetik, gu noiz harrapatuko. Guk ere ongi zaintzen genuen bera. Ordea, egun batean elizako korridore berrian lasai-lasai pilotan ari ginela, *Zerreruneko* denda aurrean Jon Mirenaren gurdia geratu egin zela konturatu ginen. Ordea beranduegi zen. Begiratu zuen korridorerara, hartu zuen zartailua, eta barrura. Hark uste zuen, frontoira salto ez bagenuen egiten ez genuela guk alde egiteko modurik. Baina, apaizen korridorerara igarotzeko zegoen ate burdinazkoa (goiko aldean ezpata zorrotzat zituen ate hark) amen batean pasatu genuen gainetik urratu txikienik ere egin gabe. Jon Mirenak, ikusita ere ezin zuen sinetsi, lau mutikok ate ura hain azkar nola igaro genuen. Han geratu zen ura zartailua eskuan zuela. Lau lagun ginen: Andres Arrizabalaga, Jabier Landaribar, Jon gure anai, eta ni neu. Hark orduan, harrapatu izan bagintu, gu jotzen zartailua apurtuko zuen. Ordea, handik ere onik atera ginen).

SEGIRUN

Berehala (“enseguida”). *Ez giñan luzarun zaiñ eon. Zeu jun de segirun etorrizan* (Ez ginen luzaroan zain egon. Zu joan eta berehala etorri zen).

Esanahi berekoa, *segixan*. *Seixan* ere entzun daiteke. *Au partidua seixan amattukora*. (Partida hau berehala amaituko da). *Au biarrau segixan amattukou danon artin* (Lan hau berehala bukatuko dugu denon artean).

Presa sartu nahi denean errepikatu egiten dugu, *segi-segixan*; batez ere aginduetan. *Bistan-be ezattut ikusi nai. Etxea segi-segixan* (Ez zaitut bistan ikusi ere egin nahi. Derrepente etxera!).

SEGUNDO

Garai hartan Segundo izeneko bi gizon ezagutu nituen. *Don Segundo Egaña eta Segundo “fabrikanti”*.

Don Segundo Egaña, ondarrutar apaiza. Iruñeko katedraleko kanoniko izan zen. Ahots bikaina zuen; tinbre fin-fineko tenor indartsua. Jubilatu zenean herrira etorri eta umeen (mutikoak) abesbatza osatu zuen. Esku batean sei hatz zituen. *Don Segundo juezin eta Korreutako ondun bixi zan* (Don Segundo, epaitegi eta posta inguruan bizi zen

Segundo “fabrikanti”. Gizon txiki kolore gorria. Aita Piedadekoaren (*Attapireri*) eskuinean *Darianeko* fabrika zegoen, eta ezkerretara *“Segundoneku”*. *Andri-pe kolore gorri-gorrixak eukitten zittuzen* (Bere emazteak ere aurpegi gorri-gorria izaten zuen). Ni berez, beste fabrika batean (*Mai Tobanin*) aritzen nintzen lanean; baina, Segundorenean ere izan nintzen hiruzpalau aldiz. *Ango fabrikako martxa guzti Segundok eruteban, arraño-be berak erosteban, bañe, Segundo ezan jaui lateru baño. Danok esaten gendun “Segundoneko fabriki”, bañe a fabriki zan Askondoneku* (Fabrika hartako martxa guztia Segundok eramaten zuen, arraina ere berak erosten zuen, ordea, Segundo ez zen jabea, *lateru* baizik. Denok esaten genuen “Segundoren fabrika”, baina, fabrika hura zen Askondo-rena). Ikus, *lateru*.

SEGUNDU

1.- Arrasteko txalupetan, kontuan izanda binaka aritzen zirela, bigarren txalupan zihozten patroiak *peska segundu* eta *kosta segundu* izaten ziren.

2.- Nik hamar urte-edo nituela (1955ean) etorri zen Don Segundo Egaña Ondarroara jubilatutik. Umeen abesbatza sortu zuen; eta ondoren Don Imanol egin zen abesbatzaren kargu. Bai batekin eta bai bestearekin, salbuespenak salbuespen, abestiak hiru ahotsetara kantatzen genituen. Tipleen artean erregistrorik altuena zutenak *primeruk* ziren. Erregistro baxudunak *tertzetruk*. Eta tartekoak, *segunduk*. Gehienetan *primeroena* izaten zen errazena: abestiaren melodia kantatu eta kito. *Tertzeroek* harmonizazioari euskarria ematen zioten. *Segundoena* izaten zen beti bihurriena eta zailena. *Bai Don Segundoaz eta bai Don Imanoleaz ni segundu ixanittan* (Bai

Don Segundo Egañarekin eta bai Don Imanolekin, ni bigarren ahotseko triplea izan nintzen). *Belarrixe birreizan ona-ta. Antxe eukitten genduzen guk belarrixak, zikiñak bañe tente-tente, tonuk eta ondo artzeko. Zikiñak bañe fiñak.* (Belarri ona behar omen zen. Hantxe edukitzen genituen guk belarriak, zikin samarrak, baina, tente demonio, tonuak-eta ongi hartzeko. Zikinak baina, finak).

3.- *Segundo jun.* Arrasteko txalupek binaka jarduten zuten. Txalupa bakoitzean bi “patroi” (lemazain) joaten ziren (*kosta eta peska*). Txalupa bata, beti joaten zen aurretik; eta hor patroï zihuanari *primeru* deitzen zitzaion: *peska primeru eta costa primeru*. Bigarren txalupan zihozenak: *peska segundo eta costa segundo*. *Aurreko marin Iñaki primeru juntzan, bañe ongun segundo junde* (Aurreko itsasoratzean Iñaki *primeru* joan zen, baina, oraingoan, *segundo* joan da).

SEGURU

Ziur (“seguro”). *Arek ezetz diño bañe, ni seguruna* (Hark ezetz dio, baina, ni ziur nago).

SEGURU-BE

Noski (“claro que sí”, “claro”). Forma jator hau eta beste batzuk (*ixan-be, jakiñe-ba...*) indarra galduz joan dira, gure artean hedadura handiegia hartu duen “*klaro ba*”, formaren mesedetan. Ez dugu esan nahi hori (*klaro-ba*) inoiz erabili behar ez denik, baizik eta, ez dela “komeni” beti hori erabil dezagun.

SEGURUTIK

Seguru asko, seguru aski (“seguramente”). Erantzun laburretan “ez” eta “bai” izaten ditu lagun: *segurutipai / segurutik bai, segurutik ez*. Soilik (*segurutik*) solaskidearen galderari erantzun labur gisara, edo baiezeko esaldi arruntean. *Segurutik datorren illin asieran engou saardoteiko afafe* (Seguru aski datorren hilaren hasieran egingo dugu sagardotegiko afaria). Ezezakako esaldietan ere bai. *A segurutik gaur ezta agertuko* (Hura seguru asko gaur ez da agertuko).

SEISETAN

Seikotan (“a los seises”). *Lelengo seisetan ibillikoa eta gero eskoban* (Lehenik seikotan jardungo dugu, eta ondoren eskoban).

Kartetako joko bat. Seikoak ipintzetik hasten da, eta ondoren, adar bakoitzean (urrea, espata, kopa, bastoa) goraka nahiz beheraka hurrenkeran kartak ipiniz joaten dira jokalaria txandaka. Guk beti *seisetan* berba erabiltzen genuen. Gure izeba Klarak, aldiz, beti *seikotan* esaten zuen.

SEKANTI

Lehortzailea (“secante”). Paper zati berezia, behar ez zen lekuetara tinta erortzen zenean lehortzeko. Inoiz sendagileren mahai gainean, edo bulego dotoreren batean, zurezko egitura nahiz egitura metalikoa zuten lehortzaileak ikusi izan genituen helduleku eta guzti. *Mokoloi jausiazta kuadernure; sekanteik eneukan da zabaldu eiñgazta* (Tinta erori zait koadernora; lehortzailerik ez nuen eta zabaldu egin zait).

SÉKO

1.- Loarekin lotuta, *lo seko, seko lo* nahiz *seko* soilik. *Izariai ikutu eiñ orduko, seko lo geature* (Izara ukitu bezain pronto loak hartu du). *Pastilli artute miñe jungakonin, seko geature* (Pilula hartu eta mina joan zaionean, lo seko geratu da).

2.- Heriotza bortitza adierazten du. *Bizikletatik jausi tte burun artuban golpi. Bertan geatuzan seko* (Bizikletatik erori eta buruan hartu zuen kolpea. Bertan geratu zen hilda).

SEKULAKO

Betirako (“para siempre”). *Ameriketa juntzan da, sekulako. A ezta gexa etorri* (Amerikara joan zen eta betirako. Hura ez da sekula gehiago itzuli). Gure aita, behin-behineko erremedioekin ez

zen konforme geratzen. Josi alkandorako botoia eta handik hamabost egunera, botoia kili-kolo berriro. Urduri jartzen zen, izerditan. Egun batean, nazkatuta, hartu zuen horrelako botoi bat eta pitaz josi ondoren honela esan zion amari: “*Amendakazu botoi jositte sekulako. Au botoiau ezta gexa soltako. Ni lena ilgona*” (Hemen duzu botoia josita, betirako. Botoi hau ez da gehiago askatuko. Ni lehenago hilko naiz). Horrelako lan baten ondoren, harro geratzen zen. Botoi hari gutariko inork ez zion jarraipenik egin. Agian hura ez zen askatuko baina, bai beste batzuk, eta beste hauek amak josi eta gogortu beharko zituen. Hark botoi bakar hura josi zuen. Amak, aldiz, kili-kolo geratzen ziren beste mila botoi, behin eta berriro, aitarenak eta beste guztionak.

SEKULAKU

Handia, ona, aparta (“grande”, “de gran calidad”). *Ongun osabak-eta, sekulako arrantzu eiñ eidabe* (Oraingoan, osabak-eta, arrain pila ikaragarria harrapatu omen dute). *Santa Klara eunin sekulako bazkaxe jan gendun Kofraxan konture* (Santa Klara egunean, bazkari aparta jan genuen Kofradiaren kontura).

SEKULE

1.- Inoiz ez (“nunca”). Ezezko esaldietan. *Gaur arte nik eztot sekule olako arrañik ikusi* (Gaur arte nik ez dut inoiz horrelako arrainik ikusi). *Ariñaua ezpaguz ezka sekule allako* (Azkarrago ez bagoaz, ez gara inoiz helduko).

Sekule olakoik. Sekula holakorik! Harriduraren adierazle. *Batzarra asizan da ondo. Bañe, ikustezan galdarak berotzen ixuzela. Alako baten, berotuzin de, dzipirt-dzapat; auskan ezti asten-ba! Sekule olakoik!* (Bilera hasi zen, eta ondo. Baina, nabari zen jendea berotzen ari zela. Halako batean, elkarri heldu eta borrokan hasi ziren. Sekula horrelakorik!).

2.- *Sekulaxun*. Sekula santan, inoiz (“nunca jamás”). Ezezko esaldietan. *Orrek eztau sekulaxun, dauken zor guztik paateko laiñ diroik engo* (Horrek ez du sekula santan, dituen zor guztiak ordaintzeko adina diru egingo). *Asi enbikoa biarrin, bestelaik eztou amattuko sekulaxun* (Lanean hasi egin beharko dugu, bestela, ez dugu sekula santan bukatuko).

SÉLTZA

Soda, seltz-ura (“agua de Seltz”). *Sifoi* berba ezagunagoa zitzaigun, baina, *seltza* ere sarri entzuten genien helduei. *Botaztaxun seltzan bixkat* (Seltz apur bat bota iezadazu). Ikus, *sifoi*.

SELLÚ

Zigilua (“sello”). Noizetik noizera etxera heltzen zen gutunen batean izan ezik, postako zigilurik ez genuen ia inon ikusten. Gainera zertarako behar genituen bada? *Sellutan etortezan dibuju beti iuala ixatezan: Francon buru. A baño kromo polittauak bageunkazen, da arei kasoi-pe*z (Zigiluetan agertzen zen marrazkia beti izaten zen berdina: Francoren burua. Hura baino kromo politagoak bagenituen, beraz, hari kasurik ere ez).

Goizeko zortzietako mezatara joaten ginelako apaizak ematen zizkigunak nahi izaten genituen; haiek arras ezagunak zitzaizkigun. Izan ere, haiekin eginiko bilduma, koaderno batean erantsita behar izaten genuen udaberrian apaizek antolatutako txangora joateko.

SEMEORDI

Semeordea (“hijastro”). Senar-emazteetariko bataren semea bestearekiko. *Iñakin seme zarrena, Imanol, ezan Itziarren semi, semeordi baño. Aren ama, Juanita, illtzanin, Iñaki, Itziarreaz ezkondu zan* (Iñakiren seme zaharrena, Imanol, ez zen Itziarren semea, semeordea baizik. Haren ama, Juanita, hil zenean, Iñaki Itziarrekin ezkondu zen).

SEMETZAKU

Semetzakoa (“hijo adoptivo”). *Jon, ezan euran semi; bañe, semetzaku ixan arren, axeben mattien* (Jon ez zen beraien semea; baina, semetzakoa izan arren, hura zuten maiteen).

SEMINARISTI

Apaizgaia (“seminarista”). Gure hurrekoek, berba honen ordeztu *estudianti* hitza erabiltzen zuten. Guk, biak, eta sarri pluralean, multzoka ikusten baikenituen: *estudiantik* eta *seminaristak*. *Saturrarana* maiz agertzen ginen, eta han multzo handietan ikusten genituen: futboleko, igerian edo dotore jantzita, banda gorri eta guzti. *Abarik eta seminaristak, igaxan, galtzatxikixakiñ dde interior zurixaz ibilltzezin* (Apaizak eta apaizgaiak, bainuko arropa eta kamiseta zuria jantzita aritzen ziren igerian). *Guk ez gendun sekule, seminaristan morun, interiorrik jazten igaxan etteko* (Guk ez genuen inoiz, apaizgaiek bezala, barruko kamisetarik janzten igerian aritzeko) . Ikus, *estudianti*.

SEMINAXU

Apaizgaitegia (“seminario”). Txikitan, udan, bi aldiz joan nintzen izeba Puritarekin Nafarroako *Los Arcos* herrira egunak igarotzera, eta bietan pasa ginen Gasteizko apaizgaitegitik. *Beñ gañea, Bitxoixako seminaxun kanta einetzen seminaristai. Berreun bat seminarista eongozin an neuri entzuten, da ni trankill. Arpexe andixe, ta lotsi gitxi* (Horietako bidaia batean, Gasteizko apaizgaitegian apaizgaiei kantatu egin nien. Berrehun apaizgai inguru egongo ziren niri entzuten, eta ni lasai-lasai. Aurpegia galanta eta lotsa auzoan).

Beraz, bagenekien beste *seminaxo* bat behinik behin (Gasteizkoa) bazela. Ordea, guretzat *seminaxu Saturrarangoa* zen. Osaba genuen han irakasle (Andoni Basterretxea Irusta: *Don Andoni*), eta harekin hango zirrikitu eta txoko guztiak arakatzen genituen: eliza, bere gela, jantokia eta abar. Sukaldean, berriz, izeba (Purita Basterretxea Irusta) genuen, eta hara agertzen baginen, norbaitek gailera bat edo beste ematen zigun. Sarri joaten ginen; uda partean maizago. Apaizak eta apaizgaiak ezagutzen genituen, eta beraiek ere bai gu.

SENALLI

Seinalea (“señal”). Aurrekoek horrela, eta guk *señali*. Gure aita beti-beti *senalli* esaten zuen; amak, aldiz, bietara. *Gaur ori morroioi goxa etorrire. Zeoze nai daben senalli* (Morroi hori gaur goiz etorri da. Zerbaiten esperoan dagoen seinale). *Otzara moimento andixeabill barran. Senalli arrañeatorrena* (Saski mugimendu handia dabil portuan. Arraina datorren seinale).

SENARI

“*Senu*” berbaren sinonimoa da, eta orokorrean, honen adiera desberdinetan, Ondarroako arrantzaleek “*senari*” ere berdin-berdin erabili izan dute. *Manutu bixkat eta onei sokionei senari atakotzau* (Lasaitu apur bat eta soka honi uhindura aterako diogu). Ikus, *senu*.

SENARRA

Berba hau gure artean ez da esaten. Gure amak, noizetik noizera botatzen zuen esaera batean baizik ez zitzaigun agertzen. Etxean norbait falta izan, baina, falta zenaz gogoratu gabe, janari guztia jaten genuenean esaten zuen: “*Aztu senarra nebana, ta jan lapikun neukana!*”. Etxean asko ginen eta amak janari goxoak sarri-sarri egiten zituen. Ama izaten zen, bestean kontzientziei norbait falta zela gogorarazten ziena: “*Andoni faltarata, Andonintzako-be laga txibixak*” (Andoni falta da, eta harentzat ere utzi txipiroiak). Berak gogorarazten ez bazuen, dena bukatu eta kito. Orduan eransten zuen esaera.

SÉENDO

Ugari, gogotik, sendo (“en abundancia”). *Orrek on enbirdabenara jan sendo goortzeko* (Orain horrek egin behar duena da, asko jan gogor dadin). *Antxobati eskasa ixantzan, bañe, atunetan orreik diru irabazirabe sendo* (Antxoaren arrantza eskasa izan zen, baina, horiek, hegaluzetan dirua irabazi dute sendo).

SENDÚ

Sendoa, osasuntsua eta indartsua (“fuerte”, “saludable”). *Sasoi baten eontzan ori makalaua ta argalaua, bañe on sendu ikusten da* (Garai batean egon zen hori makalago eta ahulago, baina, orain sendoa ikusten da).

SENIDEARTI

Senitarte, ahaideria (“parentela”, “familia”). *Gure attan lenguso-lengusiñak? Zortzi ero beatzi anaxarreba bazin bentzat. Areik senidearte andixezin* (Gure aitaren-eta lehengusu-lehengusinak? Haiek zortzi edo bederatzi neba-arreba baziren. Senitarte zabala osatzen zuten haiek).

SENIRETASUNE

Senidetasuna (“parentesco”). *Orreik beti alkarreaz ibilltxezin, ezker-eskuma bixizilako. Bañe, orreik ezeuken seniretasunik. Bata zan Azaleneku eta besti ostea Axunaneku* (Horiek beti elkarrekin ibiltzen ziren, aldamenean bizi zirelako. Ordea, horiek ez zuten senidetasunik. Bata zen “Azal” familiakoa, eta bestea, berriz, “Axuna” familiakoa).

SENIRI

1.- Senide (“pariente cercano”, “prima/o”). *Orreik Donostin-be seniritaukez* (Horiek, Donostian ere senideak dituzte). *On pasaran andri zuen goikun senirire, bañe alkarreaz eztauke artuemonik* (Orain igaro den emakumea, zuen goian bizi denaren senidea da, baina, elkarrekin ez dute harremanik).

2.- *Senire eiñ*. Senide izan (“ser pariente cercano”, “ser primo/a”). Senidetasuna dutenen artean “senide egiten direla” esaten dugu. *Senide ere entzun daiteke. Agus eta gu senire ettengaz. Areneko atte ta gure atte anaxak* (Agus eta gu senideak gara. Haien aita eta gure aita anaiak). *Ni senire ettena orreikiñ. Orren ama ta gure atte anaxarrebak* (Ni eta horiek senideak gara. Horien ama eta gure aita neba-arrebak ziren).

3.- *Senirik ixán*. Senide izan. Kasu honetan, ordea, aditz laguntzailea “nor-nork” forman erabiltzen dugu. *Ori neski oi senirerot (senire dot)* (Neska hori senide dut / Neska hori nire senidea da). *Gaur illddana senire gendun gure aman partetik* (Gaur hil dena gure senidea zen; gure amaren aldetik).

4.- *Senirik ixán*. Senideak izan (“ser parientes”). Aditz laguntzailea “nor” forman duela. *Orreik seniditiz áman aldetik. Bai batat eta bai bestik, biarrena Basterretxea* (Horiek senideak dira amen aldetik. Bai batat eta bai besteak bigarren abizena Basterretxea).

SENPERRAK PASÁ

“Beltzak” eta “gorriak” ikusi, hots, sufrimendu latza, azken finean gosea, egoera negargarria (“sufrir mucho”, “pasarlas moradas”). *Senperrak pasa* edo *senperrenak pasa* bietara entzun izan genuen; gehienetan aitaren ahotik, aurrekoek beraiei esaten zietela: “*A txo-txo, zueik senperrak pasa bizuez ondioik*”. *Beti billurretan txarraua nox etorriko. Danak guzurak. Ni beti bixi ixana gerua ta obetua. Areik gizajuk pentsateben, eurak jundakun guk ez gendule buroik altsako*” (“Mutiko! Zuek gorriak ikusi behar dituzue”. Eta beti egon izan gara beldurrez haien mehatxua noiz beteko ote zen. Dena gezurra. Ni behintzat, geroz eta hobeto bizi izan naiz. Gizajo haiek uste zuten, beraiek hiltzen zirenean, guk ez genuela jakingo egoerari aurre egiten).

Oinaze handiak izan ondoren ere esan zitekeen: *Iru egunin aiñako miñaz senperrenak pasattuaz* (Hiru egunetan, hagineko minez, gorriak ikusi ditut).

SENTIDU

Konortea (“sentido”, “conocimiento”). *Golpe andixe arturau te luzarun eonda sentidobaik* (Kolpe handia hartu du eta konorterik gabe egon da luzaroan). *Pelotik burun jo ta sentidu galdurau* (Pilotak buruan jo eta konortea galdu du).

Baina, *sentidu* joan eta etorri ere egiten da. *Sentidu etorriakonin segixan asire berbetan* (Bere onera etorri denean berehala hasi da hizketan).

SENTIMENTU

Sentimendua (“sentimiento”). Berba hau batez ere negarrarekin lotzen dugu. *Nearra sentimentuaz ze ettendau beorre-pa!* (Begira nolako sentimenduz ari den negarrez).

Umeek mota askotako negarra izaten dute, eta horretaz jakiten dute zerbait amek. Amak berehala antzematen dio bere umearen negarra minarena, motibo handirik gabekoa ote den, zerbait lortzekoa den eta abar. Umeak, bere negarra aintzakotzat hartua izan dadin nahi duenean, negarrari inguruko osagai guztiak eransten dizkio: *malko lodixak okotzeartekuk, mokuk, suspiruk, nearrai registro desbardinak ata; bolumenin-be gora-berak: ontxe suabetxua ta ontxe fuertetxua; suspirukiñ batea buruai gora eta bera eraiñ-be bai* (malko lodiak kokotserainokoak, mukiak, hasperenak, negarrari erregistro desberdinak atera; bolumenean ere gorabeherak: oraintxe bareago eta oraintxe ozenago; hasperenekin batera buruari gora eta behera eragin ere bai).

SENTÍU

1.- Nabaritu, sentitu (“sentir”, “sentirse”). *Medikuai zeuk esan bitzazu miñe nun sentiuteozun* (Sendagileari zuk esan behar diozu mina non nabaritzen duzun).

2.- Pena hartu (“sentir”). *Sentiuteot bañe, bixar ezineike etorri zuei laguntzea* (Sentitzen dut, baina, bihar ezin naiz etorri zuei laguntzera). *Sentiuteot pasagatzuenattik* (Gertatu zaizuen ezbeharragatik sentitzen dut).

3.- Entzun (“apreciar un sonido”). *Jundan aspaldixan ixex gabero sentiu ixan dot mozolu, bañe, bart eztot sentiu* (Joan den aspaldian ia gauero entzun izan dut hontza, baina, bart ez dut entzun). *Gaur goxin goxa ibillina. Sentiu nazu?* (Goizean goiz ibili naiz. Nire zaratarik entzun al duzu?). *Gaur eztot albakoik sentiu* (Gaur ez dut albako kanpairik entzun).

4.- *Sentiute eón*. Minduta egon. *Sentiutera beran eunin zoixonik emon enetzalako* (Minduta dago bere egunean zoriondu ez nuelako).

SÉNU

1.- Senaia (“ensenada”, “cala”). *Itsasoak, lur barrenera sartuz eratzen duen babes lekua.*

“Sardiñi enjeneralin, Saustanen da Deba kabran atrapatezan. Bolintxin gebizenin iñox juten giñan Ermitxure-be. Ermitxu, Elantxobe ta Ean erdixan da; aulako seno txiki bat. Itxosun ondu-be ezautu enbirde-ba: arrixe nun dan da ondarra nun dan. Ermitxure, ba inguro guztin arrixe euana, atxan kontra, olakoxe seno baten ondarra. Antxe eotezan sardiñi. Txitxarrota-be famau zan; txitxarru-be asko an”. (Basterretxea Irusta Jon).

(Gehienetan sardina *Saustan* deritzan kalan eta Deba parean harrapatzen zen. *Bolintxe* deituriko sareaz ari ginelarik inoiz joaten ginen *Ermitxura* ere. *Ermitxu* Elantxobe eta Earen erdian dago; horrelako senaia txiki bat. Itsasoan hondoa ere ezagutu egin behar da: harria non dagoen eta hondarra non. *Ermitxu* inguru guztian harria zegoen, eta bertan, harkaitzaren kontra hondardun senaia. Hantxe egoten zen sardina. Txitxarroa ere maiz izaten zen han ugari).

2.- *Subillan sénu*. Tretzako kordel nagusiak (*subillak*) amutik amura eratzen duen senaia edo uhindura (“el arco, más o menos pronunciado que forma el cabo principal del palangre”). *Tretzan amutik amure, potxeratik potxera, subillak senu etten dau* (Tretzan, amutik amura, *potxeratik potxerara*, kordel nagusiak uhindura edo senaia egiten du). Ikus, *potxeri*, eta *subille*. *Soki, piti ero beste zeeze atesun danin, an ezta senoik. Senu lagateko, erria enbizu bixkat, manutu* (Soka, pita nahiz beste zernahi tenkaturik baldin badago, han ez dago uhindurarik. Uhindura izan dezan, utzi egin behar duzu apur bat, lasaitu).

3.- *Treñán sénu*. Sarearen erdiko gunea boltsa forma duela. *Antxiñe sardiñata jutezinin, masixe botata atrapateben sardiñi. Masixe sarin senoa botatezan; kurkille eotezan antxe, eta araxe* (Antzina sardinatara joaten zirenean, apasta botata harrapatzen zuten sardina. Apasta sarearen erdiko gunera botatzen zen: *kurkille* egoten zen hantxe, eta haraxe). Ikus, *kurkille*. “*Treñan erdiko senu*” ere deitzen zaio.

SÉÑE

Seina, haurra (“niña/o”, “criatura”). Ez nik eta nire inguruan ez beste inork ez zuen berba hau ezagutzen: “*señe*” *berbi sekule entzun-bez da usañi-pe artu-bez* (*señe* hitza inoiz entzun ez eta antzeman ere ez zer esan nahi zuen). Baina, Maite Etxaburu Solabarrietak bere amari (Consuelo Solabarrieta Goiogana) entzun zion honako esaldi hau: “*Lena señe eiñdde euazen andrak artzeben ollo saldi*” (Garai batean, erditu ostean hartzen zuten emakumeek oilo salda). Hiztegietan, “seindun” (haurdun) eta “seingintza” (haurgintza, erditzea) berbak azaltzen zaizkigu.

SEÑERU

Bisigutara itsasora joateko deitzen zuena (“el encargado de llamar para ir a la pesca de besugo”). *Señeruk* hiru izaten ziren; Kofradiak hautaturiko hiru arrantzale. Hauen egitekoa? Beste guztiak baino ordu bete lehenago jaiki, eguraldiari ondo begiratu, eta hiruren artean *deixe* (deia) jotzea ala ez jotzea erabaki. Jotzea erabakitzen bazuten, mailu batzuez herrian zehar zeuden sotoetako ateetan, bakoitzean hiru kolpe ematen zituzten. Elizako atarian, zimitorioan zegoen ate handi batek txapa bat zuen, eta txapa hartan ematen zituzten kolpeak herri osoan entzuten omen ziren (ikus, *besiutan ibilli*). Xehetasun guzti hauek aitak kontatu zizkidan.

“Dexe joti besiutaku ixatezan. Besiutaku kendute, beste itxosate guztittan diar ettezan. Mutil txikixenak diar etteban, txalopan euan gaztienak. Etxeko mutilla-pe bai. Maiñero bakotxan etxea junde diar, “Jose, itxosa etorteko”, “Antonio itxosa etorteko”. Banan-banan, banan-banan, txalopako maiñero guztiai”. (Arrizabalaga Badiola Antonio).

(“Deia jotzea” bisigutakoa izaten zen. Bisigutakoa izan ezik, gainontzeko itsasoratze guztietan dei egiten zen. Mutil txikienak dei egiten zuen, txalupan zegoen gazteenak. Txalupa jabearen etxeko mutilak ere bai. Arrantzale bakoitzaren etxera joan eta dei egin, “Jose, itsasora etortzeko”, “Antonio, itsasora etortzeko”. Banan-banan, banan-banan, txalupako arrantzale guztiei).

Kirmen Uribek honela dakar bere *Portukoplak* liburuan: “Señerua, Lekeition ez zen izaten jendea iratzartzen zuen hura, talaiatik begiratu, eguraldia bazen erabaki eta agindua ematen zuena baino. Kalerik kale ibiltzen zirenak Lekeition “dei eittekuak” izaten ziren”.

“Sorgin kontuak” atalean Andoni Basterretxeak honela dio bere *Ene Ondarru* liburuan:

“Ondarrun oituri zan lez jun ei zan elixopea señeru bat dexe jotea. Aurrerako egunetan letxeik asto bat gerta ei jakon bertan. Alako batean, bururatu ei jakon aretxen gañin jarri bihar ebal. Pentsa ta egin. Goiz baten dexe jota gero igo zan asto gañea, ibiltzeko ustiaz.

Arre, arre, esanagatik, ez eban astu orrek zirkiñik be egiten. Asarratute benetan, arre, demonios!, esan exeban. Esan ba eban esaban. Arre nai bazu arre ixangozu, esan da, Erriberan bera lelengo, ta gero mandasketan zir erun exeban andik eta Irukurutzetaño.

An, bean gañera jausi astuoi ta erdi illik egoela señeru orrek, Jesus! esan ei exeban. Au esanaz batera aldendu ei zan gure astuoi. Señeruk urrengo egunin errire etorríte osatu biarra ixan eban astuk eindako zaurixak. Ardausko enplasto bategaz osatu exeban”.

SEÑÍ

Keinua (“seña”). *Geu berta juteko eiñddau seña* (Gu bertara, bera dagoen lekura, joan gaitezen egin du keinua).

Norbaiti zer bait adierazi nahi, eta distantzia handia dagoelako, ozenki berba egitea alferrik denean baliatzen zen keinuez; hain urruti egon ez arren, txaluparen motorrak martxan (*abantin*) dabilzanean ere bai. Baina, baita ere, pertsonak hurbil egon arren, hitz egitea “debekaturik” zegoenean: elizan, eskolan. *Don Jesusek seña eitza sankristauai sakristixa juteko* (Don Jesusek keinua egin dio sakristauari, sakristiara joateko). *Txibiero batek bestiai, baldi bete-bete eiñde dauken bittartin, señaika, eztabela ixte atrapa ta an eztabala arrañik* (Txibi zale batek besteari,

ontzian txibi pila harrapatuta daukan bitartean, keinuka esaten dio ez duela ezertxo ere harrapatu, eta han ez dabilela arrainik).

SEÑORI

Anderea (“señora”). Berba hau, batez ere emakumeen ahotan entzun izan dugu zenbait kontzeptu adierazteko: ugazabandrea, etxe aberatseko andrea, harro samarra izan eta apain eta dotore jantzita ibiltzen den emakumea; izaera berezia duen emakumea. Aparteko motiborik egon ez arren, emakume batengatik beste emakume batzuek (gizonek gutxiagotan) ironiaz *señori* esaten dute inoiz. *Amen dator gure señori* (Hemen dator gure “señora”). *Orreik bentanetako kristal zikiñok señorik ikustemottuz, zoratukoako* (Etxeko andreak leihotako kristal zikin horiek ikusten baditu, eroaren pare jarriko da).

SEPULTURI

1.- “Sepultura” (“sepultura”). Familia bakoitzak, elizan, bere hildakoengatik argizaiola piztuta izaten zuen lekua. Gizonezkoak elizaren ertzetan izaten ziren zurezko jarleku luzeetan; emakumeak, aldiz, elizaren erdian bi aldetara, aulki berezietan. Emakumeen lekuan izaten ziren sepulturak. *Gixonak itxosun eotezin-de, gixonak zelaik eongozin-ba sepulturan. Sepulturan beti andrak.* (Gizonak ezin ziren sepulturan egon, gehienetan itsasoan izaten baitziren. Sepulturan beti emakumeak).

2.- *Sepulturi emón.* Lur eman, ehortzi (“sepultar”, “enterrar”). Garai batean “*lur emon*” lokuzioarekin batera hau ere (“*sepulturi emon*”) sarri erabiltzen zen. Gaur, ia ez da entzuten. *Enterruko mezi gaurde, bañe atzo emotzen sepulturi* (Hileta meza gaur izango da, baina, atzo ehortzi zuten).

SERAUNE

Selauna, karena (“placenta”). Berba honen berririk ez genuen, eta jakin izan bagenu ere, ez dut uste ahoskatzera ausartuko ginenik. Hau, emakumeen hiztegi partikularreko hitza zen. Lehen beti horrela esaten omen zen. Orain, *plazenti*.

SERBILLETI

Ezpain-zapia (“servilleta”). Bagenekien guk ondo baino hobeto ezpain-zapiak nolakoak izaten ziren eta zertarako. Bai *Kresalan* eta bai gainontzeko taberna-jatetxeetan gehien ikusten genituenak gorri, berde nahiz urdin karratu txikiak zuriarekin konbinatuak izaten ziren. *En jeneralin, mantelak eta serbilletak, kolorik eta dibujuk iual-iualak eukitten zittuen* (Gehienetan, zamauek eta ezpain-zapieak, kolorea eta marrazkia berdina izaten zituzten). *Saturrango abaren bat ero osaba Andoni bera, Ondarruko elixan mezi emon, da ixiko Klaranea armozuta etortzezanin, arei atakotzan puntillarun serbilleti edurre baño zurixa plantxa-plantxa eiñddaku* (Saturrarango apaizen bat, edo gure osaba Andoni, Ondarroako parrokiaren meza eman, eta izeba Klararen etxera gosaltzera etortzen zenean, hari aterako zion farfildun ezpain-zapia elurra baino zuriagoa oso ongi lixatua).

Gure etxean *serbilletarik* nik ez nuen ezagutu; inguruko beste etxeetan ere ez. Txipiroiak tinta beltzarekin edo ezpainak oso zikin uzten zizkigun saltsaren bat jaten bagenuen, hantxe egongo zen oso hurbil, beti prest, esku-trapua nahiz xukadera. *Serbilletaiek ez geunkan da eskuko trapuaz ero pañuaz ezpanak garbittu te iñok igarri-bez ze jan gendun. Ezpanak garbi-garbi eiñdde kalea. Bañe, a pañu, gerua ta zikiña, danok aetteaz garbittuko genduzen ezpanak-eta; ata kontu. Olan, geuk eta inguruko beste guzti-pe bai* (Ezpain-zapirik ez genuen, eta esku trapuaz edo xukaderaz ezpainak txukundu, eta inork antzeman ez zer jan genuen. Ezpainak ondo garbitu eta kalera. Ordea, xukadera hura geroz eta zikinago, denok harekin garbituko baikenituen ezpainak; atera kontuak. Horrela, guk eta inguruko beste guztiek). Ikus, *pañu*.

SERENU

Gauzaina (“sereno”). Hiztegiak dakarren definizioa: “gauez kaleak zaintzen eta auzokoei ateak irekitzen zizkiena”. Hori da garai batean hiri handietan zuten eginkizuna. Ondarroan ez. “Ordena publikoa” zaindu bai, eta gaueko hamarretatik aurrera kantatzen ez zuten uzten, batez ere euskaraz bazen; eta abertzale kutsukoa bazen, deskuidatzen bazinen salaketa jarri.

Egunez aguazilek eta gauez *serenuk* eginkizun bera zuten: Francoren erregimenaren morroi zintzoak izan. Aguazilak banaka ibiltzen ziren; *serenuk* binaka edo hirunaka. Aguazilak erretiratzen zirenean, gaueko hamarretan, *serenuk* kalera “herria zaintzera”. Guk oso gutxitan ikusten genituen; inoiz oso berandu portura errekaduren bat egitera joan (arrainak etxera eramatera-edo) eta gauzainekin egiten genuen topo. Ezagutzen genituen nortzuk ziren: “*Sereno Txikixe*” (*Zelestino Bedialauneta*), *Manuel Andixe antiojorune*, *Pio Txikixe eta Benitto sankristau*. Jantzia aguazilen berdintsua zuten: traje urdin iluna eta txapel gorria. Aguazilek eskuan makila, eta “*serenuk*” borra (*porri*). Beraiek ziren gauez jaun eta jabe. *Guk andrazko serenoik ez gendun ezautu* (Guk, emakumezko gauzainik ez genuen ezagutu).

Aurreko gauzainen berri zehatzik ez genuen izan, baina, aitari behinik behin, bi gauzainen izenak entzun izan nizkion: *Garate* eta *Kastro*.

SERGERATU

Itsas plataforma batean finkatu den hegaluze edo hegalabur sarda handia, janaria (arrain txikia: gehienetan antxoa) itsas sakonetik azalera atera eta jaten hasten denean, *sergeratu* egin dela esaten da, hots bidean martxan zetorren hegaluze multzo handia (*barbala*), janaria topatu duelako geratu eta jaten hasi: *sergeri* bihurtu, *sergeratu*. Ikus, *sergeri*.

“Atune gure ingurun agertzen danin, en jeneral barbaletan ikusten da. Atune birin an dator lepoz martxan arrañik topabaik. Atune iual iru brazan du, eta bera eztozu ikusten, bañe, beran uberi ur gañin lagaten dau. Martxan dun atun masa andixan koxki ero ubille ikusten da aparteti-pe. “Andu barbala”. Ba, asentaten danin plataforma baten, amen inguruko kantillin, arutzaua ero onutzaua, orrek atun masiorrek janaxe topa eta arrañe azalea ataten dau. Arrañe (en jeneral antxobi) azalea ata eta jaten asten da. Ur azalin arraiñ txikixe jaten asti: *sergeratu*. *Barbala sergeratu*, *sergeri biurtu*”. (Bedialauneta Laka Luis Mari).

(Hegaluzea gure inguruetan agertzen denean, gehienetan, *barbaletan* (martxan doan multzo handietan) ikusten da. Hegaluzea han dator bizkarra erakutsiz martxan arrainik aurkitu gabe. Hegaluzea agian ur azaletik hiru braza beherago doa, eta bistan ez doan arren bere ubera ur gainean uzten du. Martxan doan hegaluze multzo handiaren koska edo zurrunbiloa ikusten da urrutitik ere. “Han doa *barbala*”. Ba, itsas plataforma batean finkatzen denean harantzago edo honantzago, hegaluze multzo handi horrek janaria aurkitu eta arraina, janaria, azalera ateratzen du. Arraina (gehienetan antxoa) azalera atera eta jaten hasten da. Ur azalean arrain txikia jaten hastea: *sergeratu*. *Barbala sergeratu*, hots, *sergeri* bihurtu).

SERGERI

Hegaluze nahiz hegalabur sarda handia, ikaragarria, ur azalean jaten ari denean (“banco enorme de peces túnidos comiendo en la superficie del mar”). Arrain multzo horrek ikaragarria behar du izan, baldin eta txikia bada *sardi* deitzen baitzaio. Ikus, *sardi* eta *barbala*.

“Atun *sardi* ero zimarroi *sardi*, andixe bara *sergeri* esateako. *Sardi txikixauai*, eta andixeranin *sergeri*. *Barbala ostea*, atunak eta zimarroik, martxan duzenin ataten daben koxki. Apartetik, eurak ikusibaik, eurak ataten daben ur-moimentu, koxki ikusten da. *Barbala ikustezozunin*, an arraiñ askoru-e. Oixera *barbala*: “an *barbala*!”. (Markuerkiaga Aranbarri Domeka).

(Hegaluze sardari edo hegalabur sardari, handia bada, *sergeri* deitzen zaio. *Sarda*, multzo txikiagoari, eta handia denean *sergeri*. *Barbala* berriz, hegaluzeak edo hegalaburrak, martxan doazenean ateratzen duten koska. Urrutitik, beraiek ikusi gabe, beraiek ateratzen duten ur mugimendua, olatu txikia bezalako koska. Baldin eta *barbala* ikusten baduzu, han arrain asko doan seinale. Horixe da *barbala*: “han *barbala*”).

SERMÓI

Sermoia (“sermón”). *Sermoi luzeik entzuti ez gakon iñoi gustaten* (Sermoi luzea entzuterik ez zitzaion inori gustatzen).

Ordun semoi guztik kulpitutik ettezin, eta mikrofobaik. Gauza onak dotore esan arren sermolaxak boz potenteik ezpaeukan, alperrizan. Don Jesusei asko ezgakon entzuten, da Don Germanei ba-pe; Donimilioi bai, te Domanuelei-be bai. Onei, iñuzentekexa andixena esatebenin-be, argi te garbi entzuteakuen. Don Pedroi, bikaxuai, erderaz ettebanin, fuerte ta gustoa etteban da ondo entzuteakon.

(Garai hartan sermoi guztiak egiten ziren pulpitutik, eta mikrofonorik gabe. Gauza onak dotore esan arren, sermolariak ahots indartsua ez bazuen alferrik zen. Don Jesusi asko ez zitzaion entzuten, eta Don Germani batere ez; Don Emiliori bai, eta Don Manueli ere bai. Azken hauei, inozokeria handiena esaten zutenean ere argi eta garbi entzuten zitzaien. Don Pedrori, parrokoari, gaztelaniaz egiten zuenean, ozenki eta gustura egiten zuen eta ondo entzuten zitzaion).

Igandeetako meza guztietan egiten zuten sermoia. Aste egunetan ez zen sermoirik izaten. Apaiz batek ematen zuen meza, eta beste batek sermoia, pulpitutik. Mezak ez ziren, ez euskaraz eta ez gaztelaniaz, latinez baizik. Sermoia gaztelaniaz egiten zen mezagatik esaten zen gaztelaniaz zela meza. Beste meza guztietan (mezak euskaraz) sermoia euskaraz. Ordea, igandeetan hamarretako meza nagusian zer gertatzen zen? Herriko “agintariak” hartzen zutela parte “ofizialki”. Tartean izaten ziren, guardia zibilen kapitaina eta udaletxeko idazkaria (*sekretaxu*) ere. Haiei “errespetuz” sermoia “gaztelania batuan”. Parrokoa (Don Pedro Arakama, zegamarra) ez zen txukun moldatzen gaztelaniaz, baina, “fuerte”. Don Jesusek (Don Jesus San Miguel) aldiz, gaztelania euskara baino askoz hobeto menderatzen zuen, eta hark gustura eta dotore. Hark erabiltzen zituen berba asko guk ez genituen ulertu ere egiten. Baina, “*kapittanak*” eta “*sekretaxuk*” ongi jasoko zuten mezua.

Horietaz aparte, egun bereziatarako, kanpotik etortzen ziren sermolariak. Andre Mari egunean *Antiguan*, San Iñazio egunean, “misioak” zirenean eta abar. Gehienak fraideak izaten ziren: Aita Lasa, Aita Agirretxe eta abar. Sermolariak ahots ona izan behar zuen, berba ozenki eta gauzak “klaru” esan. Zarataka hasten zirenean, infernua gora eta infernua behera, beldurra sartuz, eta pulpituari ukabilkada sendoak emanez, eliza osoan ez zen inoren arnas hotsik entzuten. *Kulpituai-be saki eratteotzen* (Ematen zioten ukabilkadekin pulpituia dantzan jartzen zuten). Esaten zuenak ez zuen hainbesteko garrantzirik. *Nik eztatt ze esandaben, bañe, sermoi-be sermoi eiñddau arek!* (Ez dakit zer esan duen, baina, a zelako sermoia egin duen!).

SERMOLAXE

Sermolaria (“predicador”). Baziren, trebeak izan eta horretan aritzen zirenak herriz herri. Tartean apaizak ere bai; baina, sona handikoak Arantzazuko fraideak. Kaputxinoen artean ere bazen bat edo beste. *Andramai eguneako sermolaxe ekarrikorabe Antiuian sermoi etteko* (Andre Mari egunerako sermolaria ekarriko dute *Antiguan* sermoia egin dezan).

SERORI

1.- Elizako lanez arduratzen den emakumea (“mujer que cuida de la iglesia”, “sacristana”). Hitza, frantsesetik datorrela ematen du. Izan ere frantsesez moja “*soeur*” esaten da, eta Ipar Euskal Herrian mojari serora. Garai batean mojak ziren elizaren kargua (garbitasuna, eta gainontzeko guztia) zutenak. Moja izan gabe lan horretan hasi zirenei ere serora (guk *serori*). Zer egiten zuten? Eliza guztia, ahal zuten neurrian garbi mantendu; baina, batez ere sakristia, aldare inguruak eta aitorlekuak. Apaizek erabiltzen zituzten zeremonietako jantzi guztiak garbi eta txukun, ongi lisatuta gorde. Sakristiako komuna ere garbi eduki.

Hiztegiak beste adiera bat ere badakar. “Serora: sakristauaren emaztea”. *Eusebi Bolero zan serori, bañe eztot uste sakristauaz ezkondu zanik* (Eusebi “*Bolero*” zen serora, baina ez dut uste

sakristauarekin ezkondu zenik). Leonita ere serora zen. Honek bazuen zerikusirik Domingo sakristauarekin: hauek neba-arrebak ziren.

2.- Kaio mota bat (“clase de gaviota”). Guk denei *kalatxoixe* esaten genien, ordea, gure aurrekoek hegazti berdintsuen arteko desberdintasunak bereizi egiten zituzten, eta bakoitzari izen desberdinez deitu.

“Serorire kaxu. Kaxuk amentxe ibiltendi-be? Serori, axe piko orixe ta gañi baltza eukitten dabena, da azpaxe zuri-zurixe. Orrettei esateako serori”. (Basterretxea Irusta Jon).

(*Serori* da kaio mota bat. Hemen ibiltzen diren kaioak. *Serori*, moko horia eta gaineko aldea beltza izaten duena, azpiko aldea, berriz, zuri-zuria. Horri deitzen zaio *serori*).

SERRALLI

Sarraila (“cerradura”). *Serrallin zulutik eskatz guzti ikustezan* (Sarrailaren zulutik sukalde osoa ikusten zen). *Ordun giltzak andixazin-de serralla-pe bai* (Garai hartan giltzak handiak ziren eta sarrailak ere bai).

SERVIDOR DE USTED

Horixe zen, maisuak eskolan zerrenda irakurtzean, bakoitzaren izena aipatu ahala erantzun behar zitzaiona. Horrelaxe erakutsi ziguten eta kito. *Javier Landaribar, Juan José Arrizabalaga, Jesús María Arrizabalaga....*. Bakoitzaren izen-deiturak esaten zituenean, zutitu, “*servidor de Usted*” esan eta eseri. Gehienei genien gorrotoa barrenean gorde, eta morroi zintzo bezala agertu. Zer erremedio!

Neskek ere gauza bera egingo zuten *maistrik* zerrenda pasatzen zuenean. Noski generoa aldatuta: “*Servidora de Usted*”.

SETENTZIXI

Gurasoen ahotan, semeari nahiz alabari, tokatzen zitzaiona ematea izaten zen; gehienetan, kontuak eskatu eta jipoia eman. *Jakinddot ze eiñddaben. Etxeaatorrenin dauke arek setentzixi* (Jakindut zer egin duen. Etxera heltzen denean emango diot nik merezi duena).

Bermeon, “*sententzije atara*” (astindu, bero-bero egin, ederrak eman): “*Hori etxen bazu sententzije atakotsut*” (Antonio Pérez Bilbao: “Bermeoko herri hizkera”).

SETIENBRI

Iraila (“septiembre”). Hilabete hau, marea biziakin lotzen genuen: *setienbrin mare bizixak* (irailean marea biziak). Marea oso gora igotzen zen, eta jaitsi ere ikaragarri. Hilabete horretako egun batzuetan harrapatzen zuen urak herriko kale bat: *Molli* (Nasa Kalea). *Setienbrin mare bizixak zinin, eun bat ero bixin, mare punti tokatezanin, mollik flot etteban. Goikalekuk-eta ezin entera-be etten, bañe, gu bai* (Irailean, marea biziak izaten zirenean, egun batean edo bitan, itsasgora zenean, Nasa Kalea urak harrapatzen zuen. Goiko Kolean bizi zirenek ez zuten ikusten baina, guk bai). *Setienbrin olato andiko euna-pe ixatezin* (Irailean olatu handiko egunak ere izaten ziren).

Udako garairik onenak eta herriko festak bukatu ondoren, iraila oraindik garai polita zen guretzat, eguraldia lagun, igerian segi egiten baikenuen. Gainera, itsasoa sarri gori-gori egoten zen: marea biziak eta olatu handiak.

SIDOLA

1.- Pertsona adarjotzailea, zirikatzailea, ziria sartzen ahalegintzen dena (“azuzador/a”). *Orrek esaten dabennai kasoi-pe;* *ori beti ixanda sidola* (Horrek esaten duenari kasurik ere ez, hori beti izan baita zirikatzailea).

2.- Metal eta kobrezko materialez eginiko etxe tresna eta altzariak garbitzeko produktua. Garbigarri horrek *Sidol* zuen izena. Gaur egun (2007) ere badago horretarako saltzen den *Sidol* izeneko produktua.

SIETÉ PLÁIAS

Saturrarango hondartzatik kostaz Mutrikura bitartean dauden hondartza txikiak. Marea behean dagoenean agertzen dira; goian dagoenean, berriz, ez da hondarrik bistan geratzen, haitzak besterik ez. *Mari beian dala junga Siete Plaiazentzir, bañe, gero marik gorutz eiñddau te ezin pasata ibilliga* (Marea behean zegoela joan gara *Siete Plaias* ingurura. Ordea, gero marea igo egin da eta larri ibili gara *Saturrarango* hondartzara heltzeko).

SIESTI

Siesta (“siesta”). *Geuk ezkendun siestaik etten, bañe bagenkixen siesti zertzan: gau guzti itxosun biarrin pasa ta goxin etxea etortezin maiñelak bazkaldute gero etteben lue* (Guk ez genuen siestarik egiten, ordea, bagenekien siesta zer zen: gau osoa itsasoan lanean igaro eta goizean etxera etortzen ziren arrantzaleek bazkal ostean egiten zuten lo kuluxka).

Arrantzaleek, etxera goizean goiz heldu zirelako, edo arratsaldean gau osorako itsasora joan behar zutelako, gehienek egiten zuten siesta baldin eta “guk uzten bagenien”. Ordu horretan inguruan bagenbiltzan emakumeren batek lehenbizi leunki emango zigun aholkua: “*Txo-txo zaataik ez ata gixonak itsosa jun birdabe-ta, siestan daz-da*” (Mutiko, isilik ibili, gau osorako itsasora joan behar duten gizonak siestan baitaude). Horrek ez bazuen balio izaten, errieta egin eta airean bidaltzen gintuen haizea hartzera; eta orduan egiten genuen alde.

SIFÓI

Sifoia (“sifon”). *Neuri bentzat, utsik erateko sifoi baño limonari gexa gustaten gaztan* (Niri, behinik behin, hutsik edateko, sifoia baino limonada gehiago gustatzen zitzaidan).

Alkoholik gabeko edariak, ura aparte utzita, hiru ziren: *esni, limonadi te sifoi*. Esnea nahikoa eta gehiegi edaten genuen. Limonada (*limonadi*, gaseosa) ardoaz nahastuta ematen ziguten txiki-txikitatik. Eta beti bezala, gutxitan edaten genuena izaten genuen nahiago, *sifoi*. Baina, ez, edateko; izan ere gaseosa baino mikatzagoa izaten zen. Gaseosa bera edateko gozoagoa izan arren, botila ez zen hain erakargarria. Sifoi botila “jostailutzat” hartzen genuen, bere mekanismoak jolaserako ematen zuen aukeragatik: gakoa sakatu, beste hatz batez muturra erdi itxi eta ikaragarritzko presioan irteten zen sifoia; eta parean zegoena blai utzi. Hura eskuartean hartzea gozamenen zen. Baina, beldurra sartzen ziguten eta une baterako behinik behin jolaseko gogoak berehala joaten zitzaizkigun. *Kontuz! Sifoi botilliaz olgetan ez ibilli, errementa leike-ta. Lena-be neska batei pasaakon gero: sifoi botilliaz olgetan ebillela errementa, ta botillin kristalak sartuakozen beixetan da arpexan* (Kontuz! Sifoi botilarekin jolasean ez ibili, lehertu daiteke-eta. Neska bati gertatu zitzaion horixe: sifoi botilaz jolasean ari zela lehertu eta kristalak sartu zitzaizkion begietan eta aurpegian). Horrelakoak kontatuta nola ez ginen ba beldurtuko! Guk ez genuen horrelakorik nahi: aurpegia kristalez beterik etaitsu gainera. Berehala uzten genuen botila bere lekuan.

Kresala tabernako mostradore inguruan beti egoten zen sifoi botilaren bat. Inguruetara ongi begiratu, eta bistan inor ez bazegoen, hartu botila, muturra eztarriko zintzurreraino sartu eta gakoa gogor sakatu: *belarrixetatik, surretatik eta beixetati-pe sifoik urteteozkun; auan onduko zulo guztixetatik* (belarrietatik, sudur zuloetatik eta begietatik ere sifoia ateratzen zitzaigun; aho inguruko zulo guztietatik). Gure artean, maniobra hori lehenbizi egiten zuenari, aldamenekoak berehala eskatzen zion txanda: *on laga neuri* (orain utzi niri). Eta besteak ere operazio bera. Baina, gauzak azkar. Ondoren, botila bere lekuan utzi eta ospa.

Guk etxean sifoi botilarik ez genuen sekula ikusten. *Goiko Torre* dendan izaten ziren. Tomas Burgoa (gure auzokidea) ikusten genuen eskaileretan gora eta behera sifoi botilak garraiatzen, “*Jalisco no te rajes*” abestuz. Dendara sifoi botila hutsak eramane eta botila beteekin etxera. Kapazuan botila hotsa! Hura inbidia! Tomasek ongi kantatzen zuen; izan ere auzoan beraiek baizik ez zeukaten irratia. Baina, guk ez genion arretarik jartzen Tomasen abestiari, berak zeraman kapazu barruko sifoi botilei baizik: “*klin-klan, klin-klan...*”. Geroago beraiek ipini

zuten denda, eta ez zen gehiago “Goiko Torre”ra sifoi bila joan. Ordea, guk aurrerantzean ere sifoiaren inbidiatan jarraitu genuen.

SIFONERI

Guk Miren Aldarondo Zelaia ikusten genuen sifoiak banatzen. Gu inguru hartan bizi ez ginen arren, bagenekien non aritzen zen lanean, sifoi botilak betetzen. Inguru hartan bizi zirenek ikusiko zuten lantegira sartzen eta handik irteten, baina guk ez. Neska zelako *sifoneri* esaten zioten, eta Miren zeritzanez, “*Miren Sifoneri*”. Mutila izan balitz, *sifoneru*. Sifoi botilari buruz esaten zizkiguten guztiak entzunda (arriskutsua zela, leher zitekeela, istripuak gertatzen zirela...) sifoi botilak betetzen jardutea beste lanbide guztiak baino arriskutsuagoa iruditzen zitzaigun. “*Miren Sifoneri*” beti sifoi botilaz inguratuta ikusten genuen. Horregatik uste genuen negozioa berea zela; edo gutxienez bere familiarena.

“Zubi Barrittik arriskellaretan baja ta pare-parin euan Txokunekun-de entradi, eta gu bixi giñan, matadeirutz segi bixkat, eta trabes, beste entrada bat; antxe. Lelengoko pisun, Zerafi sifoik eukazena eta gixona: Zerafi Azpiazu Plaza, berrittuarra, eta gixona, ondarrutarra, Frantzisko, “Zaldupe” esateotzena. Biarren pisun Taborzia eta beran familixi; eta iruarrenin geu. Zubi barrittik matadeiko zerka juteko arriskillarak baja, ta ezkerreta lelengoko ati zan borei, eta biarrena sifoneixaku. Gero euan entrada bat. Or entradan bixi zin Maiñela-ta, atzanengoko pisun; Antonio Zarraga-ta; Kasimira “Andixe” esateotzena, geure ixiko bat, attan arrebi. Korpeoneneku-pe antxe entradan. Zubi barriko arriskillaretatik baja eta biarren atin eukan Zerafik sifoneixi. Sifoneixi Zerafine zan da berak biarra antxe etteban. Lelengo, ori sifoneixioi konpañin eukiben beste bateaz. Bañe, gero eurok geldittuzin sifoneixiaz. Da artuban loba bat, gixonan loba bat biarreako, launtzeko-ta partiu te... Gero gaxotu te ill eiñtzan. Eta gero, ba neu sartu nittan. Nik eztaitt zemat urte eukiko nittun... amalau bat urte-ero. Lobi illgakonin neuk ikasi neban sifoik etten. Zerafi bera-be antxe ibilltzezan: botillak garbittu-te jarabi prepara-ta, berak etten zittuzen. Sifoik bete, neuk. Ibilli zan mutil gaztetxu zala Jabier Urrutxe-be, Herminio-be bai. Jabier Urrutxe denpora askun ibilli zan, da Herminio-be bai. Da neure aizta gaztiena Sagrario-be ibilli zan. Bañe, iñoi eztotzen diar etten “sifoneri”; bakarrik neuri. Berai Zerafi- bez. Zerafi “Sifoneri” eztotzen diar etten. Sifoik eiñ dde, partiu-be etteneban. Eran-be bai! Akabo ba! Taberneta ta dendeta partiuten genduzen. Karruaz da karretilliaz an ibilltten giñan gu; olanttenik. Kirruneku-pe biarra etteben sifoi-az. Boluneku-pe bai (Reginak-eta); eta gero Jose Lakak artuban. Euazen bestik Abadeanekuk. Naibeste sifoneixa euan. Limonadi te sifoi, bixak gasaz ettenzin. Bañe limonadik eukitteban preparau. Zerafi-be antxe ibilltzezan, bañe, sifoik beteten ezeban ikasi berak. Makiñak zarrazin de eukitten zittuezen aberixa-pe. Olakutan Jose Benturo eta Jose Alli etortezin. Bañe azkanin arreglaten-be neuk ikasi neban. Ni gañea, gero beraz bixi ixanittan. Gure atte ta ama iruarrenin, de lelengoko pisun bera neuaz. Eurak ezeben seme-alabaik euki. Azkanea sifoik ezeban ixte emoten. Urtebenin kasak eta orreik-eta... danak lagaben”. (Aldarondo Zelaia Miren).

(Zubi Berritik harmailak jaitsi eta pare-parean zegoen “Txoku” deitzen zioten familia bizi zen etxeko ataria. Eta gu bizi ginen, hiltegirantz apur bat aurrera joan eta ezkerretara hartu ondoren zegoen atarian, hantxe. Lehen solairuan Zerafi, sifoiaren negozioa zeukana eta bere senerra: Zerafi Azpiazu Plaza, Berriatukoa, eta gizona, ondarrutarra, Frantzisko, “Zaldupe” esaten ziotena. Bigarren solairuan Tabortzia eta bere familia; eta hirugarrenean gu. Zubi Berritik hiltetik kale bitartera joateko harmailak jaitsi, eta ezkerretara lehen atea sotoa zen, eta bigarrena sifoi-lantegikoa. Ondoren atari bat zegoen. Atari horretan “Maiñela” eta bere familia bizi ziren, azken solairuan; Antonio Zarraga-eta; Kasimira “Andixe” deitzen ziotena, gure izeba bat, gure aitaren arreba. Korpeon familia ere atari hartan. Beraz, Zubi Berriko harmailetatik jaitsi eta bigarren atean zeukan Zerafik sifoi-lantegia. Sifoi-lantegia Zerafirena zen, eta berak ere han egiten zuen lan. Lehenbizi, sifoi-lantegi hori beste batzuekin batera eduki zuten. Ordea,

gero beraiek gelditu ziren sifoi lantegiarekin. Eta hartu zuen iloba bat, senarraren iloba bat lanerako, laguntzeko, banaketak egiteko eta abarrerako. Gero, hura, gaixotu eta hil egin zen. Ondoren ni hasi nintzen han lanean. Ez dakit zenbat urte izango nituen; hamalau urte gutxi gorabehera. Iloba hil zitzaionean nik ikasi nuen sifoiak egiten. Zerafi bera ere hantxe aritzen zen: botilak garbitu, xarabeak prestatu eta.... berak egiten zituen. Sifoiak bete, ordea, nik. Jardun zuen han, mutil gaztetxo zela Jabier “*Urrutxe*”k, eta Herminiok ere bai. Jabier “*Urrutxe*” luzaroan aritu zen, bai Herminio ere. Nire ahizpa gazteena Sagrario ere aritu zen. Ordea, beste inori ez zioten “*Sifoneri*” deitzen; niri bakarrik. Zerafiri berari ere ez. Zerafi “*Sifoneri*” ez zioten esaten. Sifoiak egin ez bakarrik, banatu ere egiten nituen. Edan ere bai! Jakina ba! Tabernetara eta dendetara banatzen genituen. Gurdiaz eta orgatxoaz han ibiltzen ginen gu; horrela. “*Kirru*” familiakoek ere lan egiten zuten sifoiak. “*Bolu*” familiakoek ere bai (Rejinak-eta); eta ondoren Jose Lakak hartu zuen. “*Abadea*” familiakoak ere baziren horretan jarduten zutenak. Sifoi-lantegi ugari zegoen. Limonada eta sifoiak biak gasaz egiten ziren. Ordea limonadari prestaturiko hauts bereziak botatzen zitzaizkion. Zerafi ere han aritzen zen, ordea, sifoiak betetzen berak ez zuen ikasi. Makinak zaharrak ziren eta izaten zituzten matxurak. Horrelakoetan Jose Benturo eta Jose “*Alli*” etortzen ziren. Baina, azkenean, konponketak egiten ere nik ikasi nuen. Ni gainera, ondoren, berarekin bizi izan nintzen. Gure aita eta ama hirugarrenean, eta lehen solairuan bera nirekin. Beraiek ez zuten seme-alabarik izan. Azkenean sifoiak ez zuen ezertxo ere ematen. *Kas*-ak eta horrelako edariak atera zituztenean, denek utzi zuten sifoi-negozioa).

SIKANTZI

Lehortea (“sequía”). Testuinguru desberdinetan baliatzen dugu. Batez ere zentzu alegorikoan. *Amen zikantzira ta ekarri arda ardurabaik* (Hemen lehortea dago eta ea ardo pixka bat ekartzen duzuen). *Sikatu* berbatik, *sikantzi*. Kartetan ere berdin: *Auxea sikantzi!* *Kartaik ezgazta allaten* (Hau da hau lehortea! Ez zait batere kartarik etortzen).

SIKATU

1.- Lehortu (“secar”). *Ontxe letteik ordun-be bustitzezan guzti sikatu enbirrixatezan* (Orain bezala, orduan ere, bustitzen zen guztia lehortu egin behar izaten zen).

Arropak lehortzeko, eguzkia eta hego haizea. *Trastik iseitteanu, oneaz erreaxe epeloneaz seixan sikatukori-te* (Arropak eskegitzera noa, hego haize epel honek berehala lehortuko baititu). Presa zuen prenda, sukaldean suaren ondoan. Osterantzekoak lehortzeko: *arriko trapu, eta trapo* siku. Batela lehortzeko, zurezko forma berezidun ontzitxo bat (ikus, *maustako baldi*) eta lanbasa. *Ekatzu lanbasa paelan azpitan geaturan ur apurre sikatzeko* (Emadazu lanbasa panelen azpian geratu den ur apurra lehortzeko).

Udan igerian ibili ondoren uretatik irten eta gu nola lehortzen ginen? *Igaire gixuzenin guk ez gendun pañoik eruten. Uretatik urteten gendunin, euzkittan eon etzindde sikatu arte. Pañu zelan erungoendun ba, etxin paño bat ero bi eongo zin-de, danok arpexe-ta, eskuk-eta sikatzeko.* (Igerian egitera gindoazenean, guk ez genuen xukaderarik eramaten. Uretatik irtendakoan eguzkitan etzaten ginen lehortu bitartean. Xukaderarik ezin eramanez, etxean bat edo bi genituen eta, denok aurpegia eta eskuak lehortzeko).

2.- Akabatu, hil (“morir”, “matar”). *Perrotxiko jana eukiben da bixamonin danak sikatuzin* (Perrotxiko jana izan zuten eta biharamunean denak hil ziren). *On atrapako baneu sikatu engoneuke* (Orain harrapatuko banu akabatu egingo nuke). *Axe neuk emonetzan ur tragu eñ dde segixan sikatu zan* (Nik eman nion ura edan eta laster hil zen).

Anjel Lertxundik, 2005eko irailaren 21ean, “Berria” egunkariko *Hitz beste* txokoan dioenez, bere adiskide batek bere eskelan “*pausatu zen*” jar dezatela agindu die beretarrei. Baina, hori adierazi orduko hil aditzaren sinonimoak izendatzen ditu: zendu, joan, zerura igo, azkenak egin, halakoarenak egin du, agur esan, kukutu, itzali, arimak egin, amaitu. Bere adiskideak *pausatu* baino ederragorik ez omen du aurkitu.

Gure artean berriz, heriotzari errespetu gutxi dion berba hau maiz entzuten da: *sikatu. Ori gixonoi ezta ondo. Ori laste sikatukora* (Gizon hori ez dago ondo. Hori laster hilko da). *Gexa sufriutekotan, sikatu te kittu* (Gehiago sufritzea baino, hobe behingoz hiltzea).

Mehatxu gisa ere erabiltzen zuten guraso batzuek. *Gaur etxea zatozenin sikatu engozattut* (Gaur etxera zatozenean akabatu egingo zaitut). Zorionez, gure garaian, behinik behin mehatxu hauek ez ziren osorik betetzen. Baina, bai erdizka, alegia, pasada ederrak emanda.

SIKATU PLÁNA

Bainuko arroparik eduki ez eta galtzekin igeri egin zenuelako, edo olatuak harrapatu gintuelako, etxera joan aurretik, nola edo hala, arropak lehortu behar ziren. Modurik azkarrena: arropa bustia, eguzkitan egondako harri beroaren kontra kolpatu abesti “magiko” hau kantatzen zen bitartean: *Sikatu plana, Maria Santan, sikatzemara zeure, ezpara sikatzen inpreñure*. Uste genuen hori kantatuz lehortze prozesua azkartu egiten zela. Harri lehorrean arropa busti arrastoak utziz marrazki bitxiak egiten genituen. *Sikatu plana* kantatuz jo eta jo. Apur bat busti kolorea joaten zitzaionean, uste genuen lehortuta zeudela. Etxera heltzean amak aski izaten zuen “interrogatorio” labur bat. Ondoren berak ematen zigun guri erratz kirtenez (*eskoba kirtenez*) “*sikatu plana*”.

Batzuetan, segun eta non, biluzik ere igeri egiten genuen. Beste batzuetan galtzekin. Eta galtzontziloak zer? *Kantzontzilluk nun euazenba? Guk ez gendun kantzontzilloik jazten. Beste batzuk jantzikoben iual, bañe guk ez* (Galtzontziloak non zeuden ba? Guk ez genuen galtzontzilorik erabiltzen. Beste batzuek agian erabiliko zituzten, baina, guk ez). Ondoren, galtzak erantzi, alkandora lehorra gerrian lotu ipurdia estaltzeko eta *sikatu plana*. *Artu praka bustixak eta sikatu plana kantauaz eraiñ trastiai* (Hartu eskuan galtza bustiak eta *Sikatu plana* kantatuaz, jo eta ke!).

Augustin Zubikaraik dioenez, gure aurrekoek, busti berdinean egiten ziren, baina, era honetara abesten zuten: “*Sikatu plana, querida Santana, sikatu papel querido San Miguel. San Miguel eutsi neure bustixa, ekarri zeure sikua*”.

SIKIRA

Bederen, gutxienez, sikiera, behintzat (“si quiera”, “al menos”). *Sikira* edo *sikiran*, bietara. *Etorrire ta, sikiran bat laakoban-ba! Danak eruttuz* (Etorri da eta, sikiera bat utziko zuen ba! Denak eramanez ditut). *Sikira gaur ia antxobi atrapatzen daben* (Gaur, bederen, ea antxoa harrapatzen duten). Zenbaitetan “*be*” (ere) eranstean zaio: *sikiran-be*. *Gaur sikiran-be umik pure jan dau* (Gaur, behintzat, umeak purea jan du).

SIKOTAN

Lehorrean (“en tierra firme”). Itsasoko ura heltzen ez den lekuan, edo marea jaitsi delako urak ukitzen ez duen tokian. *Batela sikotan da. Trankill ararte urik ezta allako* (Batela lehorrean dago. Lasai, haraino urik ez da helduko). *Mari beruzkun bafora sikotan geatukora* (Marea jaistean, txalupa lehorrean geratuko da).

SIKÚ

1.- Lehorra (“seco/a”). *Au ogixau ezta gaurku; au sikura* (Ogi hau ez da gaurkoa, hau lehorra dago).

Neguan jateko, balkoietan eskegita ikusten genituen arrainak, kolaioak (“*kolaxu*”: marrazo mota bat) eta bakailaoak izaten ziren. Luzaroan izaten zituzten lehor-lehor eginda. Horregatik konparaketetan agertzen ziren bi arrain horiek: *kolaxu baño sikua, makallau baño sikua*. Beste hau ere bai: *tabarkilli baño sikua*.

2.- *Sikú ibilli*. Sabela lehor, obratzeko gaizki (“estar estreñado/a”). *Ongun siku nabill. Gabonak aurretik ostea eun batzutan beruzkotan ibilli nittan. Eztai ze pasateaztan* (Oraingoan tripak lehor ditut. Gabonak aurretik, berriz, beherako galanta izan nuen. Ez dakit zer gertatzen zaidan).

Beruzkotan eoti ezta ederra, bañe siku ibilltti-bez (Beherakoa ez da ederra, baina, lehor egotea ere ez).

3.- *Sikuri*. Idorreria (“estreñimiento”). *Eztai zeattik bañe, jun dan aspaldixan sikuriaz nabill* (Ez dakit zergatik baina, aspaldi honetan idorreria dut). *Attak esateozkun, atuneta jutezinin, eunero atun erri te marmittaku jaten sikuriaz etortezile etxea* (Aitak esaten zigun, hegaluzetara joaten zirenean, egunero atun errea eta marmitakoa janez, azkenean idorreriak jota itzultzen zirela etxera).

SIKÚ ATÁ

1.- Txikitu, jipoia eman (“propinar una paliza”). *“Siku atakotzut”, anuntzixatebenin, sarri askotan ezan ixebe pasaten. Beste askotan aurretik abisabaik atateben siku benetan* (“Ikaragarriak hartuko dituzu”, iragartzen zutenean, sarri ez zen ezertxo ere gertatzen. Beste askotan aldeztu aurretik iragarri gabe ikaragarriak ematen zituzten).

Batez ere bi erataraz erabiltzen da: gehienetan betetzen ez den mehatxu gisara, eta sekula gerta ezin daitekeen baldintza hipotetiko moduan. *Attittai zertzuk esatzazuz? Etxea zatozenin siku atakotzut* (Etxera zatozenean txikitu egingo zaitut). Berotasunean mehatxua egiten zuena (gehienetan ama) gauera orduko hotsuz joaten zenez, sarri hortxe bukatzen zen arazoa. *Orduan atrapa ixan baneu siku atakoneutzan* (Orduan harrapatu izan banu txikitu egingo nuen). Jotzeko baldintza bat behar zen “harrapatzea”; baina ez zuen harrapatu, beraz jo ere ez.

Gertatutako zerbait kontatzean ere erabiltzen da. *Atzo etxea berandu junittan da attak siku ataztan* (Atzo etxera berandu heldu nintzen eta aitak txikitu egin ninduen). Hau erreala gertatzen da, batez ere, jipoia jaso duenarentzat.

2.- *Sikuk partíu*. Jesukristoren jipoia eman, ederrak eman (“dar una somanta”). *Etxin kristalen bat apurtzen gendunin ero auazile etxea multiaz etorrenin, amak sikuk partitueozkuzen* (Etxean kristalen bat apurtzen genuenean, edo okerkeriaren bat egin genuelako aguazila etxera isunarekin etortzen bazen, amak ederrak ematen zizkigun). Beste gauza asko errazago barkatzen zigun, baina, ondorioa dirua ordaintzea zenean ez ginen libratzen.

SÍLLI

1.- Bizkarraldedun aulkia (“silla”). Sukaldekoak, *bankilluk* izaten ziren, bizkarralderik gabeak. *Gure etxin eztot uste sillaik euanik; bañe bigendunin, segixan ekarten gendun ixiko Klaranetik* (Ez dut uste gure etxean bizkarraldedun aulkirik zegoenik; ordea, behar genuenean berehala ekartzen genuen izeba Klararen etxetik). Aldamenean bizi ginen, eta etxe barrutik zegoen bidea.

2.- *Elixako sílli*. Oso berezia zen. Berez belaun-aulkiaren egitura (“reclinatorio”) zuen; belauniko egoteko erosoia, baina, esertzeko ez. Jarlekua oso behean zuten; belaunak ipintzeko neurri egokian, baina ipurdiarentzat beheregi. Belauniko, aldarera begira egoteko, aulkia era batera ezartzen zuten, eta eseri behar zirenean aulkiari bira eman. Oso arinak ziren eta gaitzerdi. Meza garaian, mugimendu horiek maiz samar egin behar izaten zirenez, izaten zen han aulki zarata eta zalaparta. *Elixako sillak andrantzakozin; gixonak bankutan* (Elizako aulkiak emakumeentzat ziren; gizonezkoak jarleku luzeetan).

3.- *Silladarra*. Aulkiaren bizkarraldea (“respaldo de la silla”). Juan Martin Elexpuruk, bere hiztegian, “silla-espalda” dakar. Egun batean gure arteko batek “*sillin respaldu*” bota zuen, eta han hurbil zegoen katalan batek berehala aitortu, horrela hitz eginda euskara berak ere ulertzen zuela. *Silladarra* ez zuen harrapatuko. *Silladarrin lagatzuaz prakak plantxata* (Aulkiaren bizkarraldean utzi dizkizut galtzak lixatuta). Argi samar dago garai hartan hori nork nori esango zion, eta gaur egun ere bai, emakumeek galtzak jantzen dituzten arren.

4.- *Sillá-pópi*. “Aulki-ipurdia”. Emakumeek elizan izaten zituzten aulkien “ipurdiaren” berdintsua izaten zen: zurezko egitura, lastoaren antzeko landare lehorrez jantzia. Hitzak berak dioen bezala, “aulkiaren ipurdia” (*silla-popi*). Sare konpontzaileek zoruan eserita egiten zuten lan, ipurdipean *silla-popi* ipinita. *Silla-popi bitt biarrea juteko* (Aulki-ipurdia behar dut lanera joateko). Sare konpontzaileek, beraien lanerako behar zituzten nahitaezko tresnez (*sareorratza*,

arixe/soki, artaïxak, metru, amantal urdiñe ero baltza bañe patrikara ederrakiñ, batzuk antiojupe bai) aparte, *silla-popi* zuten premiazkoa.

SIMAURRE

Simaurre (“*estiércol*”). Zer zen bai, baina zertarako? Arrastorik ere ez. *Burgoko baserrixan aurrin simaur muntu euan* (*Burgo* baserriaren aurrean simaur pila zegoen). Usainak berehala salatzen zuen simaurra non zegoen.

Simaurre pila handiari bagenekien *simaurtzi* esaten zitzaiola. *Ikatxaneko kortan demasara simaurtzi* (*Ikatxa* baserriko kortan ikaragarritzko simaurtza dago).

Eskolako gure kide ziren baserritar mutikoek (neskek ere bai) nahitaez ekarri behar zuten simaur usaina, baina, ez naiz gogoratzen bereziki horregatik burlarik egiten genienik. Beraiek ere, antxoia sasoian, kontserba fabrikara lanera joaten ginen garaian, behinik behin, nabaritutako ziguten antxoia eta kresal usain galanta.

SIN FÁLTA

Ahaztu gabe, halabeharrez (“sin falta”). Zerbait “*sin falta*” agintzen zuenak, agindua beteko zen ziurtasuna eskatzen zuen. *Niri ez esan iual ekarrikozule; sin falta ekarribizu* (Niri ez esan agian ekarriko duzula; halabeharrez ekarri behar duzu). Agindua ematea aski ez eta “*sin falta*” eransten zen; agintzen zuenak bazekielako bete behar zuenari agian ahaztu egingo zitzaiola. *Ixikonea sin falta jun-e, arrañak antxeraz-da* (Ahaztu gabe joan izebaren etxera, arrainak hantxe baitaude).

SIÑISTU

Sinetsi (“*creer*”). *Siñistu! Batzuei sekule-bez, beste batzuei tamañun, eta batei ero birei ixte beti* (Sinetsi! Batzuei inoiz ere ez, beste batzuei tamainan, eta gutxi batzuei ia beti). Gure denboran, beti egia esaten zuenik ez zegoen. Izan ere, ezin da pentsatu ere egin, gezurra esateagatik zenbat jipoi hartu gabe libratu ginen. *Orrei entzuten zaz? Orrei ez siñistu ixte-be* (Horri entzuten al zaude? Horri ez sinistu ezertxo ere).

Erlijio gaiei zegokienez dena sinistu behar zen, esaten zizkiguten moduan ezer zalantzan jarri gabe: *Jangoiku, Ama Berjiñak, santuk eta santak, apostoluk, millagruk, ebanjelixu, zeru, inpreñu, purgatoxu, linbo, Josafateko zelaxe, Adan da Eba, mundun asieri tte amaxeri, eta fedeko beste egi guztik* (Jainkoa, Ama Birjinak, santuak eta santak, apostoluak, mirariak, ebanjelioa, zerua, infernua, purgatorioa, linboa, Josafateko zelaia, Adan eta Eba, munduaren sorrera eta amaiera, fedeko gainontzeko egi guztiak).

SIÑISMENA

Sinesmena (“*la fe*”). *Siñismenik ezeukanak jai eukan: illddakun betirako inpreñure ixun* (Sinismenik ez zuenak jai zeukan: hil ondoren betirako infernura).

Munduan bi modutako pertsonak zeuden: fededunak (sinesmendunak) eta sinismenik gabekoak. Zerua sinismendunentzat baizik ez zen. Helburua: sinismenik ez zeukatenak fededun bihurtu. Hori bataioaren bitartez lortzen zen. Baina, sinismendun izatea ez zen aski zerua irabazteko. Fededunak, obligazio guztiak bete behar zituen. *Asko balixotzu sinismena eukittik gero domekan mezata junbaik biarrin bazabiz, ero eun guztin iñoattik txarto esaten bazabiz* (Igandeetan mezatara joan gabe lana egiten baduzu, edo egun osoan hurkoarengatik gaizki esaka ari bazara, sinismendun izateak ez dizu ezertarako balio).

SISANGRI

Abixoia (“*pejerrey*”, “*pez plata*”). Kostaldean bizi den itsas arrain txikia. Antxoaren antzekoa, baina, bizkarrean bi hegal dituen. *Gu arrantza juten giñanin, pantxota guzela esaten gendun, bañe, pantxun orde zisangri atrapatzen gendun. Pantxu atrapati naxe ixaten gendun, bañe pantxuk beste batzuk atrapatzen zittuezen, Karteruk-eta; guk sisangrik bakarrik* (Gu arrantzara joaten ginenean, pantxotara goazela esaten genuen, ordea, pantxoaren orde zisangri harrapatzen

genuen. Pantxoa harrapatzea nahiago izaten genuen, baina, pantxoak beste batzuek harrapatzen zituzten, “*Karteru*”k-eta; guk abixoiak besterik ez).

Gaztelania ez genekien deus; hala ere, gaztelaniako “sin sangre”rekin lotzen genuen, eta inoiz harrapatu ondoren zapaldu ere bai ea odolik zuen. Tantarik ere ez zitzaion ateratzen. *Sisangrik eztauke odolik* (Abitxoiak ez du odolik). Ordea, jakin arren, hurrengo batean ere “operazio” bera egingo genion gure teoria baieztatzeko, alegia, *sisangrik* ez zuela odolik. Antonio Perezek dio (“Bermeoko herri hizkera”) Kantabrian “aguacioso” nahiz “pez sin sangre” deitzen zaiola. Bermeon, berriz, *abuxé*.

Metafora gisara, adore gutxiko pertsonari esaten zaio, gauzak egiteko nerbioa falta zaionari: *Sisangre aluoi! Agarraizu eta ten eitzaxun goor sokiai* (Heldu eta tira iezaiozu sokari gogor, ausardiarik gabeko pertsona alu horrek). Horrelako pertsona parekatu ere egiten da abixoiarekin honen odol falta nabarmenduz. *Sisangripaño odol gitxiaakazu* (Abixoiak baino odol gutxiago daukazu). Zarautzen ere entzun izan dut, energia gutxiko pertsonari “*xixangrea*” deitzen.

SISTIMI

Sistema, modua (“sistema”, “metodo”). *Zelaik lotuzu amu? Amu lotzeko sistima barrixe asmakozu. Lena amuk ezin olaik lotzen* (Nola lotu duzu amua? Amuak lotzeko sistema berria asmatuko duzu. Garai batean amuak ez ziren horrela lotzen).

Juan Martin Elexpuruk (*Bergara Aldeko Hiztegia*) modu honetara dakar: *sistimia*. Hala ere dio “*sistema*” entzuten dela gero eta gehiago. Gure artean gauza bera gertatzen dela aitortu behar. Gure aitak, adibidez, beti “*sistimi*” erabiltzen zuen, ondorengo belaunaldikook berriz, “*sistemi*”. *Batzuk biarrik eñbaik bixitteko sistemi topaten etten dabe alegiñe* (Batzuek lanik egin gabe bizitzeko sistema aurkitzen egiten dute ahalegina).

SÍTSE

1.- Sitsa, pipia (“polilla”, “carcoma”). Gipuzkeraz *pipia* eta bizkaieraz *sitsa*. Garai hartan zikina nagusi zenean, hauek, asko izanik, antolamendu latza izango zuten. *Ordun inguruko egur guztik eotezin sitsak janda* (Garai batean, inguruko zur guztiak egoten ziren pipiak janda). Garbitasunarekin batera horiek ere gainbehera joan ziren. Desagertu ez dira egin baina, bai urritu.

Sitsa bera ez genekien zer zen edo nolakoa, baina, ondorioak ongi ezagutzen genituen. *Ikustezazu zelan dan au egurrau sitsak janda?* (Ikusten al duzu, nola dagoen zur hau pipiak janda?). Sitsak jan egiten zuen. Geu ez gintuen jan eta, pozik.

2.- *Sitsá-bóli*. Sits-bola (“bola de alcanfor”). Sitsaren kontrako bola zuriak arropen patriketan gordetzen ziren. Gure arropetan ez ziren egoten, bestela guk kaniketan aritzeko ere aprobetxatuko genituen. Aitaren trajeko jakan bai. *Sitsa-bolak polittak ixatezin: biribil-biribillak eta zuri-zurixak* (Sits-bolak politak izaten ziren: borobil-borobilak eta zuri-zuriak). *Nik eztatt sitsak berak usañik eukitteban, bañe, bai sitsa-bolik* (Ez dakit sitsak berak usainik izaten zuen; baina, sits-bolak bai).

SÓBRE

1.- Sobera, behar dena baino gehiago (“de sobra”). *Nik iru ultze bittuaz, da lau dakaz; bata amen sobre* (Nik hiru iltze behar ditut, eta lau dauzkat; bat dago hemen soberan). *Diro bille zabiz? Neutakat diru sobre. Neuk emongotzut* (Diru bila zabiltza? Nik dut dirua soberan. Nik emango dizut).

2.- *Sóbre jakíñ*. Zerbait ongi baino hobeto ezagutu. Arazoa ondo baino hobeto ezagutu arren, ezertxo ere ez dakienaren itxura egiten duenagatik esaten da: *sobre daki arek* (ondo baino hobeto daki hark).

3.- *Sobranti*. Soberakoa, hondarra (“sobrante”, “lo que sobra”). Gehienetan testuinguruak berak ematen du aditzera zertaz ari garen. *Sobrantik laga ortxe* (Soberakoa utzi hortxe). Beste zenbaitetan zehaztu egiten da: *Orreik arraiñ sobrantioak zeueik erun* (Soberan geratutako arrainak zuek eraman).

SOBREKAMI

Ohazala (“sobrecama”). Guk bi motatakoak baizik ez genituen ikusten: *kolorezkuk eta zurixak* (kolorezkoak eta zuriak). *Sobrekama zurixe gaxuai ipinteotzen mediku etorrenin; eta umi eukitte oian euan andriai-be bai, bixitta etorteakozen-da. Sobrekamak, edurre baño zurixauak. Alako sobrekama arrimaten eztozkuen lagaten guri, bestelaik otzin baltzittukoendun-de* (Ohazal zuria gaixoari ipintzen zioten sendagilearen bisita zuenean; baita haurra izanda ohean zegoen emakumeari ere, bisita ugari izaten baitzuen. Ohazalak, elurra baino zuriagoak. Horrelako ohazal zurira hurbiltzen ez ziguten uzten, guk berehala belztuko baikenuen). *Gure sobrekamak kolorezkuk ixatezin, de zikiñik igarri-bez* (Gure ohazalak kolorezkoak izaten ziren, eta zikinik nabarmendu ere ez). Amarik bistan ez zegoen guztietan ohe gainean saltoka ibiltzen ginen; beraz atera kontuak.

SÓBRI

Kartazala (“sobre”). Tarteka ikusten eta ukitzen genuen kartazalen bat. Hegazkinekoak ere laster agertu ziren: inguru osoa urdin-gorritz apaindua. Azken hauek zuriak baino dotoreagoak iruditzen zitzaizkigun, gainera “bidaia hegazkinez egiten zuten”.

Ordea, funtsean guretzat bi kartazal (*sobri*) mota baizik ez zeuden: “*totu te meie*” (lodia eta argala). Zineko aktore famatu haiek (Stan Lauren eta Oliver Hardy) bezala: *totu te meie* (“*el gordo y el flaco*”). Garai hartan hileko soldata kartazalean ematen zen. Kartazal lodiak soldata sendoa esan nahi zuen, eta kartazal meheak soldata txikia. Horixe zen gure inguruan entzuten genuena. *Ongun arraiñ gitxi atraparou te sobri totu ezta ixango* (Hilabete honetan, arrain gutxi harrapatu dugunez, soldata txikia izango dugu, kartazal mehea, alegia).

SOKALI

Tretzekin batera buiak botatzen ziren. Buia batetik bestera zihoan sokari deitzen zitzaion *sokali*. Ikus, *tirantak*.

SOKAMUTURRE

Sokamuturra (“novillo ensogado”). *Ordun gutzako sokamuturrak, ixte zezenan besteko peligruekan* (Garai hartan sokamuturrak, ia-ia zezenak adinako arriskua sortzen zuen).

Geroago debekatu egin zuten, baina, garai batean ateratzen zuten kalez kale sokamuturra. Horretaz oroimen oso ilunak dauzkat. Horietako egun batean izan zen. Gure aita (Antonio “*Sal (g)asta*”) portutik, lana bukatuta, etxerantz zihoan jaka sorbaldan hartuta. *Kanttope* auzoko bihurgunean (*Kanttope-errebueltan*) sokamuturraren aurretik zihoazenak korrika ikusi zituen aitak. Berehala konturatu omen zen zer zetorren, eta bere kolkorako “*tenta bitt*” (pasetxo bat eman behar diot) pentsatu omen zuen. Ontziolaren parean, garabia eta enborrak zeuden lekuan, topo sokamuturrarekin aurrez aurre. Jaka hartu eta toreatzeko keinua egin omen zion. Zezenak, bere bidea utzi eta gure aitarengana zuzen omen zihoan; baina, bera enbor gainetatik abiatu eta sokamuturra hantxe geratu; horregatik salbatu omen zen. Sokamuturrak segitu balio uretara salto egingo zuela esaten zuen.

Bitartean gure ama (*Mirentxuko Miren*), etxean “aburrituta” (*zortzi ume, gixona ta labadoraik ez*). Baina, Nasa Kanean (*Mollan*) sokamuturra etxepetik igarotzean jendearen zarata sumatu, balkoira irten eta ikusi omen zuen trostan pasatzen. Berehala barrura eta berriro lot lanari. *Alako baten atte dzat etxea, paeta baño zurixa* (Halako batean, aurpegia zuri-zuri, aita etxera sartu omen zen). Aita, bere estutasuna disimulatu nahirik hasi omen zen hizketan, baina, amak zerbait arraroa sumatu. Aurpegira begiratu zionean berehala amak: “*Sokamuturrak segi eitzu*” (Sokamuturra joan zaizu atzetik). Aitak, aulkian eseri, arnasa sakon hartu eta dena kontatu omen zion: “*Auxea estutasune pasatena!*” (Hau da pasatu dudana estutasuna!) Amak esaten zuen, aitari aurpegiko kolorea bere onera zetorkion bitartean berak sekulako barre-algarak egin zituela. *Atte kontaten, detalle guztikiñ, sokamuturraz ze pasaakon, da bittartin ama, errementa barrez* (Aita kontatzen, xehetasunak emanez, sokamuturrarekin zer gertatu

zitzaion, eta bitartean ama barrez lehertu beharrean). Handik aurrera gure aita ez zen sekula sokamuturrarengana hurbildu. Aitak esaten zuen, pena bakarra bertsolaria ez izatea. Bertso paperak atera eta aberastu egingo omen zen, eta gehiago itsasora joan beharrik ez.

SÓKAN

Soka-saltoan (“a la comba”). *Neska batzuk abillazin soka da batzutan geu-be eurai beire geatzen giñan* (Neska batzuk guztiz trebeak ziren soka-saltoan, eta batzuetan gu ere begira geratzen gintzaizkien).

Neskak talde handietan aritzen ziren. Gure garaian, horretan jolasteko kantatzen zituzten abesti asko gaztelaniaz izaten ziren. Mutilok, gure kasa inoiz ez ginen ibiltzen. Neskak ari zirela, salto bat edo beste egin bai. Beste gauza askotan bezala, horretan ere abilak ziren. *Neskak soka ebinzen da geu-be sartu eiñga* (Neskak soka-saltoan ari ziren eta gu ere beraien tartean sartu gara).

SÓKAN LAGÁ

Etxeko atea (edo beste aterean bat) kanpotik sokari tiratu eta irekitzeko moduan, giltzaz itxi gabe, utzi. *Soka* atea lagatzen zen, etxeko atea: *ati soka laga*. Barrutik, ateak zuen mekanismoari soka lotzen zitzaion, eta ateari eginiko zulo txoko batetik, sokaren muturra kanpora pasa, kanpotik sokari tira egin eta besterik gabe irekitzeko moduan. Sokak barrura alde egin ez zezan, atearen zulo parean sokari korapilo lodi bat egiten zitzaion. Horrela kanpoko aldean sokaren muturra zintzilik geratzen zen erraz tiratzeko. *Ati soka lagatzut. Sokiai ten eiñ dde listoakazu* (Atea giltzaz itxi gabe, sokari tira egin eta sartzeko moduan utzi dizut).

SOKÍ

1.- Soka (“cuerda”, “soga”). Txalupetan soka ugari erabiltzen zen; lehorrean ere edozer lotzeko behar izaten zen soka. Makina bat arazo erremediatzen ziren sokaz. *Sasoi baten askorentzat gerriku soki ixantzan* (Garai batean askok eta askok gerrikotzat soka zati bat erabili izan zuten). Txalupa handiak eta batelak lotzeko ere behar zen. Sareek ere soka luzeak eramaten zituzten. Soka mota asko zegoen eta tamaina desberdinetakoak. Lodiena *braelaku*. Aparailuetan, aldiz, oso soka meheak erabiltzen ziren. *Ordun eronun topatezan soki. Sokioi obeto euan. Soki jateku ixan balitt, salbata!* (Orduan nonahi aurkitzen zen soka. Soka ugari zegoen. Soka jatekoa izan balitz, orduantxe ondo!).

2.- *Soká-obillu*. Soka-harilkoa (“ovillo de cuerda”). Besteak beste soka “txukun” gordetzeko modu bat horixe zen: pilota handi baten antzera bilduta.

Gure aitak kontatzen zuen Ondarroako arrantzale batek (Kasinto Txakartegi) baxura utzi eta Pasaia arrastera joatea erabaki zuela diru aldetik apur bat lasaiago ibiltzeko asmoz. Soldatetik beretzat hiru edo lau duro hartzen zituen eta ondo gorde. Andreak, ordea, premia zuenean diruok aurkitu egiten zizkion. Gizonak ongi ezkutatu baina, emazteak aurkitu. Andreak (“*Maitxu Azal*”) sumatu ere egingo ez zuen lekuan ezkutatu behar zuela pentsatu zuen. “*Ongun eztozta-ba topako*” (Oraingoan ez dit aurkituko) esan eta paperezko hamar durokoekin hiru soka-pilota (*soka-obilluk*) egin zituen. *Premiñi eukibanin andri asi zan gixonan dirun bille, bañe, iñundik iñoa ezin topa* (Premia heldu zitzaionean emaztea hasi zen senarraren diru bila. Hala ere, inondik inora ezin aurkitu). *Ama Birjiña Antiuku bajaben urti zan. Prozeziñoi euneako jantziben erri guzti arkoz beteta. Soka asko bizan, da Maitxu Azalek, “sokioi obetota gurin”, esanda emon zittuzen obilluok eta sokok* (Antiguako Ama Birjina herrira jaitsi zuten urtea zen. Prozesio egunerako herri osoa belarrez eta adarrez eginiko uztaiez jantzi zuten. Soka asko behar zen eta Maritxu “*Azal*”ek etxean zituen soka guztiak eman zituen). Kasinto itsasotik etxeratu zenean, hasi zen andreari galdezka ea sokak non ziren. Herria jantzeko behar izan zirela eta denak eman zituela. Zer gertatu zen argitu zenean, hasi ziren soka haien arrastoaren atzetik baina, alferrik.

3.- *Sokín arimi*. Sokaren arima (“madre”). Soka lodiek barruan izaten duten gunea, soka. *Txikotan arimi* ere deitzen zitzaion.

Beakatzak barrun axe beran gauzi, berdi, eukitten daben morun txikota-pe eukitteban barrun arimi. Arimi soka lorixak eukitteben. (Basterretxea Irusta Jon).

(Berakatzak barruan bere gunea, berdea, izaten duen bezala, soka lodiek ere barruan gunea, arima, izaten zuten).

“Arimire, sokin barruko axe gauzi. Bai, ori berbioi ibilltten da. Lena gexa. On gexa etorten da soki orreipaik, arixetan eiñdde, lau kordoiku ero bost kordoiku, arimabaik. Inox sokak ezauturouz arimarunak”. (Markuerkiaga Aranbarri Domeka).

(Arima da, sokak barruan izaten duen zera hura. Bai, hitz hori (*arimi*) erabiltzen da. Lehen gehiago. Orain soka horrelakorik gabe, arimarik gabe, harietan eginda etortzen da, lau edo bost kordoiduna. Inoiz, sokak ezagutu izan ditugu arimadunak).

SOKORROKO AMABERJÍÑI

Sokorroko Ama Birjinaren egunik ez zen igarotzen aipamena egin gabe. Amari ahazten bazitzaion, izeba Klarak gogorarazten zigun. *Ama Berjiña Sokorroku* ere esaten zen; bietara. Estampa bat behintzat bagenuen, Ama Birjina gora begira, begiei buelta emanda. *Sokorroko Ama Berjiñin eunera ta erresaxu erreza biou* (*Sokorroko* Ama Birjinaren eguna da eta arrosarioa erreztatu behar dugu). Egunero erreztatzen genuen, baina, egun horretan horixe hartzen zen aitzakiatzat.

SOL

Goiz samar ikasi genuen eguzkia gaztelaniaz “sol” esaten zela; seguru asko, eskolan hasi ginenean. Musikako nota bat zela (*do, re, mi, fa, sol*) beranduago ohartu ginen; izen hori zeraman “klabea” (*sol* klabea) zegoela ere bai. Lehen eta bigarren ahotseko tipleen (*primeruk eta segunduk*) partiturak *sol* klabean izaten genituen; orde a bagenekien hirugarren ahotsekoek (*tertzruk*) *fa* klabean izaten zituztela. Hori guztia, Don Segundo Egañak erakutsi zigun.

Gure lehengusu-lehengusinen lehengusina zenez, berehala ezagutu genuen *Mai Sol* zeritzan neska bat: Maria Soledad Landaribar. Neska haren izenak ez zuen eguzkiarekin zerikusirik baina, guk *Mai-Sol* interpretatzen genuen.

SOLDATI

Soldata (“sueldo”). Gure inguruan bestelako ogibidea zuten gizonak baziren (*arotza, mekaniku, ieltseru, maxu, eskribienti, rederu, lateru....*”), baina, gutxi batzuk besterik ez. Ehunetik laurogeita hamarretik gora arrantzaleak. Horregatik, hauen gorabeherak ezagutzen genituen hurbiletik. Beraz, soldata, arrantzaleei lanaren truke (“itsasora joan eta arraina ekartzeagatik”) ematen zitzaion dirua zen. Hilero, astero, hamabostean behin, edo bi hilabetekoa: arrastekoa, antxoatan, atunetan, bisigutan... Antxoatan astero egiten zuten diru banaketa, eta atunetan, berriz, ekainaren bukaera inguruan irteten baziren, abuztuko Andre Mari festetan partila. Desberdin izaten zen. Gainera, soldata finkoa barik, harrapatzen zutenaren arabera. Tartean, baziren soldatan zerikusi handia zuten gorabeherak: eguraldi txarra medio itsasora irten gabe, matxurak, istripuak (gizonen bat galdu), arrain asko harrapatu arren prezio txikia egin...

Baxurako txalupetan soldata desberdinak izaten ziren. Arrantzale soilak jasotzen zuen soldatarekin parekatuz, patroiak hartzen zuen soldata eta erdi (bi ere bai), patroilaguntzaileak (*sotapatroi*) soldata eta laurden, makinistak soldatatik aparte hileko finkoa, eta gazte sartu berriek soldataren erdia; hasiera-hasieran batzuek laurdena ere bai.

“Ni itxosun sartu nittanin, lelengo itsosatin soldata laurena emozten, bañe amai ezkakon eretxi eta amak berba eiban da segixan erdixe emozten. Juniuan sartu nittan, da Gabonetan diropartiu e mozkun. Ordun soldata erdixe eukanak diropartiu-be erdixe artzeban, eta oixe dala ta eztala orduntxe mozkun soldata osu”. (Basterretxea Irusta Jon).

(Ni itsasoan hasi nintzenean, lehen itsasoratzean soldata laurdena eman zidaten, baina, amari ez zitzaion ondo iruditut, eta amak jabearekin hitz egin zuen; eta berehala eman zidaten soldata erdia. Ekainean hasi nintzen eta Gabonetan izan zen kofradiaren diru-partiketa. Orduan soldata

erdia zuenak diru-partiketa horretan ere erdia jasotzen zuen. Hori zela eta ez zela, orduantxe eman ziguten soldata osoa).

SOLDAU

1. Soldadua (“soldado”). Filmetan ikusitakoez at, soldaduska egiten ari ziren herriko mutilak izan ezik, beste soldadurik ez zegoen guretzat. Batzuetan, etxera “baimenaz” zetozenean, soldadu jantzita (*marino*) agertzen ziren. *Soldau ikusirot; eta usteot Piperraneku zala* (Soldadu bat ikusi dut; uste dut “Piperra” familiakoa zela).

2.- *Soldáu jantzitte*. Armadako uniforme jantzita (“con uniforme militar”). Soldadu zeuden herriko mutilak, etxera etortzean nahiz joatean ikusten ziren horrela. *Beko mutille an ixun Ferrolea soldau jantzitte* (Beheko mutila, armadako uniforme jantzita Ferrolera zihoan). Gehienak itsas armadakoak zirenez, uniforme ere halakoa izaten zuten.

3.- *Sóldau jun*. Soldaduska egitera joan, soldadu joan (“ir al servicio militar”). Soldaduskara zihoana, auzoko etxeetatik pasatzen zen agur esatera, eta hauek diru apurra, bakoitzak ahal zuena, ematen zioten. *Soldaudu-te, Bizkaianeko Iñaki etorrre agur esatea* (Soldaduskara doa, eta “Bizkaia” familiako Iñaki etorri da agur esatera). *Beko Iñaki-be laste jungora soldau* (Beheko Iñakik ere laster joango da soldadu).

Joaten zena, *soldau e(g)on* egiten zen. *Andoni Afrikan da soldau* (Andoni Afrikan dago soldadu). *Prieto Ferrolen eontzan soldau* (Prieto Ferrolen egon zen soldadu).

SOLDAUTZI

Soldadutza (“servicio militar”). Ia bi urte irauten zuen, eta itsasokoak oso gazterik joaten ziren. *Soldautzi eibenak esateben, soldautzi luzi ixatezala, ta etxekuntzako karu. Zea baño sasoi ederrauako mutille Jangoikutakixen lekutan irabazirik ekarribaik, eta gañea, lantzin-lantzin diro apurre, al zana, bixaldu enbir. Soldautzik, gauza onik ix-bez, danak okerrak* (Soldaduska egin zutenek zioten, soldaduska luzea gertatzen zela, eta etxekoentzat, berriz, garestia. Mutila, sasoirik ederrenean, etxetik urruti irabazirik ekarri gabe, eta gainera, noizetik noizera diruaren beharrean. Soldadutzak, alderdi onik bat ere ez; dena okerrerako).

SOLFEU

Solfeoa (“solfeo”). *Solfeye* ere entzun zitekeen. Helburua zera zen, musika idatzia, hots, pentagrama batean idatzita zeuden notak irakurriaz, doinua, melodia, ateratzeko gai izatea. *Gutzako solfeu jakitti inportanti zan* (Guretzat garrantzizkoa zen solfeoa jakitea).

Solfeoa hitza bera etxean ikasiko genuen, baina, horri buruz zertxobait gehiago osaba Andoniri (Andoni Basterretxea) eta osaba Prudeni (Prudencio Landaribar) entzuten genien. Bata, abesti zaharrak berreskuratzeko lanetan-eta aritzen zelako, eta bigarrena, berriz, elizako koruan eta abesbatzetan kantatzen. Horien inguruan beti zegoen partituraren bat.

Ez dakit norengandik ikasiko zuen hau gure amak; nik berari entzun nion: “*Do, re, mi, anka oker ori. Fa, sol, la, zuzendu zaiola*”. Seguru asko bere anaiari (Don Andoni) entzungo zion.

Ordea solfeoko lehen nozioak eta solfeoa bera Don Segundo Egañarekin hasi ginen ikasten. Iruñean kanoniko izan eta erretiroa hartu ondoren herrira etorri bezain pronto umeen (mutilak bakarrik) abesbatza eratu zuen: hirurogei mutiko inguru. Aukeran gehiegi. Erotu gabe iraun zuenean pozik. Solfeoarekin batera abestiak prestatzen hasi ginen. Gogoratzen naiz emanaldi bat Ermuan eman genuela.

Abestiak prestatu eta solfeoko saioak *Don Sekundinoneko eskolan*, udaletxearen azpian burutzen genituen, elizako zimitorioaren gaineko aldean. *Guk antxe ikasten gendun solfeu, bañe an bestelai-pe musika usañe eotezan, bandaku-pe Izetaz antxe goxan, Rosarioneko eskolan etten zittuezen entsaxuk; musika-pe antxe eotezin* (Guk hantxe ikasten genuen solfeoa; dena den, han musika usaina egoten zen, hirugarren solairuan, Rosarioren eskolan egiten baitzituzten bandakoek saioak Izeta zuzendariarekin; musika tresnak ere bertan zeuden). Udaletxea hurbil zegoelako-edo, orduan alkate zena (Jose Mauel Agirre) noizbehinka azaldu egiten zen guri

entzutera. Astean pare bat saio izaten ziren. Gaueko bederatziak aldera irten, apur bat kalean ibiltzea luzatu, eta entseguen aitzakiaz berandu samar etxera.

Don Segundo Egañarekin abesti errazen partiturak irakurtzeko adina solfeo ikasi genuen. Gero berehala azaldu zen Don Imanol. Hark “*linpiezi*” egin zuen eta hirurogeitik hogeita hamar besterik ez ginen geratu. Solfeoa ere apur bat gehiago sakondu genuen.

Garai hartan musikaren eta solfeoaren inguruko terminologia eta kontzeptu berri ugari barneratu genituen denbora laburrean; guretzat gehiegi. Jakina, terminologia guztia gaztelaniaz. Guk, ordea, dena euskaratzen genuen zuzenean: “*solfeu (ero, solfeue), silentzixu, redondi, blanki, kortxei, semikortxei, tiempu, notak, klabi, konpasa, sostenidu, bemola, bekuadru, tono erdixe, tono osu, tonalidad, armonizaziñoi, partituri, kartapaxu, direktori, tonu emoti, tonu artzi, sarreri, amaxeri, kalderoi, krescendo, diminuendo, fuerti, suabi, pentagrami, destiempu...*”. Zenbat gauza berri!

Oraintsu jakin dut neskek ere jarduten zutela solfeoa ikasten.

“*Mojetan gebizela, Maite ta ni, eurdixetan eskola barrixeta juten giñan solfeu ikastea. Drogexako Kotsuelok emoteozkun. Kantaten urteten gendun: “do, re, mi, fa, sol me canso ya de solfean no puedo más cantar el do, re, mi, fe sol, me canso...” Oixe kantioi errepetiu te errepetiu. Gerua Lurdes da Karmele-be jutezin geure morun Kotsueloana*”. (Arrizabalaga Basterretxea Imanole).

(Mojen ikastetxean genbiltzala, Maite eta ni eguerdietan eskola nazionaletara joaten ginen solfeoa ikastera. Drogeriako Consuelok irakasten zigun solfeoa. Kantatzen irteten ginen: “do, re, mi, fa, sol me canso ya de solfean no puedo más cantar el do, re, mi, fa, sol me canso...”. Kanta hori behin eta berriz erreplikatu. Geroago Lurdes eta Karmele ere joaten ziren gu bezala Consuelorengana).

Ez nekien garai hartan neskek ere solfeoa ikasten aritzen zirenik. *Guk pentsaten genduk solfeu te olako gauzak mutillan kontuk zile. Elixako korun gixonezkuk bakarrik ibilltzezin, eta umin koru-be mutillana zan, neskanik ezeuan!* (Guk uste genuen solfeoa eta horrelako gauzak, mutilen kontuak zirela. Elizako koruan gixonezkoak baizik ez ziren aritzen, eta umeen abesbatza ere mutilek osatua zen, nesken abesbatzarik ez zegoen).

SOLISONBRA

Anisa eta koñaka nahastuz osatzen zen edariari deitura arrunt hau ematen zitzaion. *Ordun gixon askok erateban solisonbra* (Garai hartan gizon askok edaten zuen anisa eta koñaka nahastuta).

Gure aitak, berriz, *nastau* deitzen zion. *Aide Goiko Torre a ekarri nastau* (Zoaz Goiko Torre dendara eta ekarri *solisonbra*).

SOLOMU

Solomoa (“solomillo”, “lomo de cerdo”). Belarri finak genituen eta entzun ongi egiten genuen *solomu* berba. *Bañe, solomu ikusi, Ejuenioneko karnazeixan odolosteta juten giñanin* (Baina, solomoa, ikusi, Ejuenioren harategian odolkia erostera joaten ginenean). Egia esan entzun ere, *solomu* hitza soilik baino maizago *txarri-solomu* edo *txarrixan solomu*. *Solomu etxin ikusten ez baendun, jan zelan engoendun-ba!* (Solomoa etxean ez bagenuen ikusten jan nolatan egingo genuen ba!).

SÓLTA

Askatu (“soltar”). Lotuta zegoen oro aska zitekeen: botoiak, oinetakoen lokarriak, batela, txalupa, astoa, txakurra... *Ori bateloi solta ta saka eizu auna* (Batel hori askatu eta bultza egiozu honantz). Gixonezko helduek txiza egiteko galtzetako bragetako botoiak eta galtzontziloetakoa askatu behar izaten zituzten. *Guk ez gendun ixe solta biarrik eukitxen txixe etteko; braetaik ez gendun eukitxen, da kantzontzilloi-pe. Braeti euki baendun-be iual-iual zan. Praka zabal-zabalak ixatezin; alderdi batetik praki altza ta listo, ixe solta biarripaik* (Guk ez genuen ezer askatu beharrik izaten; bragetarik gabe izaten genituen galtzak, eta galtzontzilorik ez. Brageta eduki bagenuen ere berdin-berdin zitzaion. Galtza zabal-zabalak izaten ziren; alderdi batetik

galtza jaso eta kito; ezer askatu beharrik ez). *Erresaka andixe ebillen da bafor bat soltarala esan dabe* (Erresaka gogorra zebilen, eta txalupa bat askatu dela esan dute).

SÓLTE

1.- Askatuta (“suelto/a”). Berez, lotuta egon behar zen zerbait (*botoi, alkondari, axueti, batela, bafora, txakurre...*) askatuta zegoenean esaten genuen. *Zeñek lagarau txakurre solte?* (Nork utzi du txakurra askatuta?). *Batelaakazu solte* (Batela lotu gabe daukazu). Eten gabe ura mugimenduan, gora edo beheara, dabilenean, batela ezin da lotu gabe utzi. Izan ere marea goian (“pleamar”) edo behean (“bajamar”) dagoen une laburretan izan ezik, erreka ura gorantz eta behearantz ibiltzen da marearen arabera.

2.- *Sóltin*. Askatuta (“suelto/a”). *Solte* berbaren sinonimoa. *Ori astuoi lotute eoten da, bañe, on soltin dabill* (Asto hori lotuta egoten da, baina, orain lotu gabe dabil).

3.- *Sóltin*. “Kontrolrik gabe, mugaz edo neurritz kanpo” ibiltzea adierazten du. *Oixe mutilloi, aspaldixan naiku soltin dabillega pentsateot* (Uste dut, mutil hori aspaldian nahiko “libre” dabilela).

4.- *Sóltin*. Suelto. Diru txikia, txanponak, ematen zuen (du) aditzera. *Mille pezetakuakat eta, soltin ixte baakazu?* (Mila pezetakoa dut eta, ba al duzu diru txikiagorik niri uzteko moduan). *Soltin eztakat nik ixte. Berrotamar eurokuakat* (Ez dakat diru txikirik. Berrogeita hamar eurokoa daukat).

SOLTERU

1.- Gizonezko ezkongabea (“soltero”). *Lena, abare ero fralle juten ezinak, ezkondu aurretik ero mutilzar geatu aurretik danak ixatezin solteruk* (Garai batean, apaiz edo fraide joaten ez zirenak, ezkondu aurretik edo mutilzahar geratu aurretik, denak izaten ziren ezkongabeak).

Ezkongabea neska baldin bazen, *solteri*. Neskek, mutilek baino aukera gutxiago zeukaten. *Ezkontzen ezan neski, moja jun bizan ero neskazar geatu* (Ezkontzen ez zen neskak, moja joan behar zuen edo neskazahar geratu).

2.- *Solteratan*. Ondoren ezkondu zen emakume bat, soltera zenean. Gizonezkoagatik ari baldin bagara, *solterotan* (*soltero* zegoenean). *Solteratan, domekan-domekan, sartu korriuan da juten giñan Durangoa baltziuan ettea. Ezkondu nittan da, kittu! Antxe amattuzin gure dantzak* (Ezkondu aurretik, igandero, autobusa hartu eta Durangora joaten ginen dantza lotuan jardutera. Ezkondu nintzen eta kito. Hantxe bukatu ziren gure dantzak). *Solterotan, sapatun-sapatun parrandi* (Ezkondu aurretik, larunbatero parranda).

3.- *Solteratan eukí*. Soltera zela, hots, ezkondu aurretik, umea eduki. *Pilarrek solteratan eukiban Iñaki* (Pilarri, Iñaki semea, soltera zela jaio zitzaion).

4.- *Solterataku*. Ezkondu aurretik izaniko haurra (neska nahiz mutila); hots, oraindik soltera zela izandakoa. Beraz, horrek esan nahi du, soltera zela haurra izan ondoren ezkondu egin zela. Haurra eduki ondoren soltera jarraitu duenagatik ez zen holakorik esaten. *Ezkontute gero iru ume euki zittuzen; bañe, zarrena solteratakurau* (Ezkondu ondoren hiru haur izan zituen; baina, zaharrena, ezkondu aurretik).

5.- *Solterotako kóntuk*. Gizonezko bati, ezkondu aurretik, gertatutakoak. Emakumea zenean, *solterotako kontuk*. *Solterotako kontukiñ asiko banitt, bixar arte-be eneukez amattuko* (Ezkondu aurreko kontuekin hasiko banintz, bihar arte ere ez nituzke bukatuko).

SÓLU

Bakarlariaren saioa, soloa (“solo”). Jai egun sonatueta elizako koroak meza-abesti bereziak ematen zituen. Horietako abestietan bakarlariak hartzen zuen parte. *Gaur elixan sólu, enu esatea zeñek eiñddaben, bañe, neure gustoa eztau kanta* (Gaur elizan bakarlariaren saioa, ez dut esango nork burutu duen, baina, ez du nire gustura kantatu).

Gizonezkoek adi egoten ziren *solu* nork eta nola kantatzen zuen. Aparte zeuden beste batzuk, “asko zekitenak” (beraiek uste baino gutxiago). Hauek ñabarduretan sartzen ziren: “*Sólu ondo kantarau, bañe, aetteik goiko notak, eztottuz ondo emon, justuei ibillire*” (Soloa ongi abestu du,

baina, goiko nota haiek ez ditu ongi eman, justuegi aritu da). *Gaur sólu Boni Txikitok kantarau. Arepai kanta, ez beste batzuk* (Gaur solu “Boni Txikito”k abestu du. Hark bai kantatzen duela ondo, ez beste batzuek).

SOLÚ

Sorora, baratza (“campo de cultivo”, “tierra sembrada”, “huerta”). Guk nola bereiztu sorora eta baratza? Baserritarra lurlean lanean ikusten genuenean, “*baserritxarra solun ebillen*”. Eta inork galdetzen bazigun, zertan? *Atxurraz biarrin* (Aitzurraz lanean). Gu ez ginen konturatzen patata ateratzen ala artajorran ari zen. *Atxurraz biarrin ebillena egixe ezanela?* (Ez al zen ba egia aitzurraz lanean ari zela?).

Askoz geroago ohartu ginen tomateak, letxugak eta piperrak *ortun* (baratzean) egoten zirela. Baina, orduan alferrik zen! *Lazkanao jun giñanin, ordun bai entera giñan solú te ortu zertzuzin; batte lurrin biarra etteko tresna (iritaxe, segi, sardi, atxurre...) bakotxe zer zan da zetako. Frallik erakutsizkuen itxuran* (Lazkaora joan ginenean, orduan bai ikasi genuela ondo sorora eta baratza zer ziren; baita ere lurlean lana egiteko tresnak (igitaia, sega, sarda, aitzurra...) bakoitza zer zen eta zertarako. Fraideek irakatsi ziguten itxuran).

SOLTSOLLEKUK

1.- Diru handia barik txanpon txikiak (“calderilla”). *Nik eztakat diroik; nik, soltsollekutakaz bakarrik* (Nik ez dut dirurik. Nik, hiruzpalau txanpon sueto besterik ez ditut). Orduan maiztasun handiz erabiltzen zen; gehienek, diru handia baino *soltsollekuk* sarriago izaten zituztelako poltsikoan. Esango nuke gaur apenas erabiltzen dela berba hau.

2.- *Soltsollin*. Soilean, soilik. Jatorria aski argia da: *soill-sollin* (soil-soilean). *Dirun bixkat baakat soltsollin* (Diru apur bat badut txanponetan).

Sollin berba testuinguru honetatik aparte, gure aurrekoek, kartetan ari zirenean baizik ez zuten erabiltzen: *Bateko urri sollin dakat* (Bateko urrea dut soilean).

SOMANTI

Jipioa, egurra (“tunda”, “zurra”, “somanta”). *Larrak ostea etorriri Astilleruko mutill bi. Danonartin somanti emotzau* (Astilleru auzoko bi mutil etorri dira laharrrak lapurtzera. Denon artean jipoi ederra eman diegu). *Akillako Antoniok atrapatemagattu, somanti emongozku* (Akilla baserriko Antoniok harrapatzen bagaitu egurra emango digu).

SOMATENAK

Somatenak (“somatenes”). Guk beti pluralean entzuten genuen (*somatenak*), beti taldean aritzen baitziren. Miguel Primo de Riveraren diktadura garaian (1923-1930), zibilez osaturiko milizietako partaideak ziren. Bakoitzak bere arma etxean izaten zuen. Katalunian sortu ziren eta berba ere katalanetik hartua da (“sometent”). Noizbehinka aitari entzuten genizkion hauen kontuak: “*Somatenak etortezinin kontuz ibilli birrixatezan. Areikiñ ezeuan bromaik. Areik jota apurtu etteben*” (Somatenak etortzen zirenean kontuz ibili behar izaten zen. Haiekin broma gutxi. Etortzen zirenean jo eta txikitu egiten zuten).

Beraz, inguruko beste herri batzuetan bezala, Ondarroan ere baziren somatenak, geroago (Francoren garaian) frankista porrokatuak izango zirenak.

“Primo de Riveran denporan somatenak eontzin, guardia nazionalak, boluntaxuk, maiñelak; armi eukitteben orreik etxin. Ondarrun zin... (ixenak emoteottuz). Da eun baten juntzin malutata A.B.J.T. eta B.B.T. (somatenazinak). Da eztaitt Urkixaku ala Artetaku, Artetaku usteot... Sartuzin sallea ta asizin grik eta grak, da esatzen Artetakuorrek: “Ze! Eroze etti librera emen-ero. Etorri zeueik eta iñoi ix e sanbaik malutak artzen”. “Artu engouz guk malutak”. “Zueik gure sallin malutak artu!”. Esku artea ezin alla bañe, eukiben peloteri. Ordun somatenak: “Ikusikou!”. “Zea ikusi zueikiñ”, baserritarrak. Ze eiben baakixu, areik?: etorri etxea, artu fusill bana, jun baserrire, ta, “auntxe ikusikou ia malutak zeñek

artzeottun”; baserritarra deteniute ekarri eta kartzelan sartu. Orretteik eiben ori, B.B.T.k eta A.B.J.T.k. Somatenakiñ ordun kontuz ibilli bizan. Nai dan guzti etteben. Berba erdika bat eiñ orduko: “Zaataik baabizu-e!”. Dardaraka eonbir. Ordun pistoli-te, fusille-ta etxin eukitti baakixu zer zan? Artu eiben orreik launtzarra; artu eiben axe-be”. (Arrizabalaga Badiola Antonio).

(Miguel Primo de Riveraren garaian somatenak egon ziren, guardia nazionalak, boluntarioak, marinela; horiek arma izaten zuten etxean. Ondarroan ziren... (izenak ematen ditu). Eta egun batean joan ziren malutatara A.B.J.T. eta B.B.T. (somatenak zirenak). Eta ez dakit *Urkixakoa* ala *Artetakoa*, uste dut *Artetakoa* zela... Sartu arta sorora eta hartzen hasi ziren, eta *Artetakoak* esan zien: “Zer! Hemen edozer egitea libre al da? Etorri hona eta inori ezer esan gabe malutak hartzen”. “Hartu egingo ditugu guk malutak”. “Zuek gure sailean malutak hartu!”. Eskuetara ez ziren heldu, baina, izan zuten liskarra. Orduan somatenek: “Oraintxe ikusiko dugu”. “Ez pentsa zuengatik beldurtuko naizenik”. Ba al dakizu haiek zer egin zuten?: etorri etxera, hartu fusil bana, joan baserrira, eta, “oraintxe ikusiko dugu malutak nork hartzen dituen” esan, baserritarra atxilotuta ekarri eta kartzelan sartu. Horiek egin zuten hori, B.B.T.k eta A.B.J.T.k. Somatenekin orduan argi ibili behar zen. Nahi zuten guztia egiten zuten. Hitz erdi bat esan orduko: “Kontuz gero zer esaten duzun!”. Beldurrez egon behar. Garai hartan pistola edo fusila etxean edukitzea ba al dakizu zer zen? Horiek armak hartu zituzten; armak etxean).

SONDÁ-BURDIÑAK

Kordekin arrantzan aritzean (batez ere bisigutan), ur sakonera neurtzeko sokaz lotuta botatzen ziren burdinak. Izan ere, tertzak (aparailua) jaurti bitartean patroiak ur sakonera zehaztasun handiz jakin behar zuen.

“Sonda-burdiñak ixatezin, besiuta-ta kaleta juten giñanin (papardotan ezan birrixaten; papardu goraua ibiltzen da), jakittek zemat braza euazen. Patroik erlojuaz ibilttezin, de enjeralin jakitteben nun euazen da zelako son-di euan. Bañe ze pasatezan? Iparra euanin-de denpora gexa birrixatezan kala allateko. Axiaz nekeza allatezaz arrantza lekure. Da ziur jakittek eun braza ero eun de ogei braza euazen, burdiñi botateben sokiaz amarratute. Kandelaru-be botatezan; bañe, orretako apropos eiñddako burdiña-pe eotezin”. (Basterretxea Irusta Jon).

(*Sonda-burdiñak* izaten ziren bisigutara kaletara (papardotan ez zen horren beharrik; papardoa hondoan barik gorago ibiltzen zen) joaten ginenean, jakiteko ze ur sakonera zegoen. Patroiek, ordulariarekin ibiltzen zirenez, gehienetan jakiten zuten non aurkitzen ziren eta nolako sakonera zegoen. Ordea, zer gertatzen zen? Ipar haizeak jotzen zuenean denbora gehiago behar izaten zen kalara heltzeko; haize horrekin nekezago iristen zara arrantza lekura. Eta ehun ala ehun eta hoge-i braza zeuden ziur jakiteko, burdina jaurtitzen zuten sokaz lotuta. *Kandelabru* deritzona ere botatzen zen; baina, izaten ziren horretarako propio egindako burdinak).

SONDÍ

1.- Uraren sakonera (“profundidad”). *Or sonda txikixera; batelak ondu jokorau* (Hor rur sakonera txikia dago; batelak hondoan joko du).

Nonahi zelarik ere, uretan sartzen ginen bakoitzean, lehenbiziko gauza, *sondi* (sakonera) neurtu; kontu handiz ala lasaiago ibili jakiteko. *Ezta sonda andirik. Beatu, tentena; okotzearte allaten gazta ure* (Ez dago sakonera handirik. Begira, zorua ukitzen ari naiz; kokotseraino baizik ez zait heltzen ura). Ur sakonera, gure altuera baino handiagoa bazen, luze-luze jarri eta beherantz gindoazen bitartean besoa luzatzen genuen goraka, kanpoan zegoenak ikus zezan zenbaterainoko sakonera zegoen. Ordea uretan zegoenak kanpokoa aise engaina zezakeen; horregatik norbera sartu eta egiaztatzea gustatzen zitzaigun.

Hiztegieta berba hau aurki dezakegu, baina, ez justu guk ematen diogun esanahi berberaz. “Zunda: berunezko pisu bat duen haria, itsasoaren sakonera edo hondoaren nolakotasuna

jakiteko erabiltzen dena”. Esanahi honekin edo antzekoarekin gaztelaniaz ere badugu barbarik: “sonda”, “sondar”. “Sonda: sitio o paraje del mar cuya profundidad es comunmente sabida”.

Orain, garai moderno hauetan (2007), beste testuinguru batean ere agertzen zaigu *sondi* (zunda: “sonda”) berba. *Txarto euan da aringaingan erun dabe Galdakanoa. Segixan sondi ipiñi birrixatze* (Gaizki zegoen eta presaka eramán dute Galdakaora. Zunda ipini behar izan diote berehala). Garai hartan horrelakorik ez genuen entzuten.

2.- *Sóndan*. Ur sakoneran. *Ogei brazako sondan ibilliga txibittan* (Hogei brazatako ur sakoneran aritu gara txipiroitan). *Zelako sondan ibilli ziñan igaxan* (Nolako ur sakoneran aritu zinen igerian).

SOÑEKU

1.- Soinekoa (“vestido de mujer”). *Soñeku* soilik, neskato eta ume oso txikien (neska nahiz mutila) arropari zegokionean. *Zeñek ekarritzu soñeko barrixe?* (Nork ekarri dizu soineko berria?). *Zelako soñeko politte eukan Garbiñen umik* (Garbiñeren umeak oso soineko polita zuen).

2.- *Soñeko erropi*. Emakume nagusien arropaz ari zirelarik. *Gaur estreñarot soñeko erropa barrixe* (Gaur estreinatu dut soineko berria).

SÓÑA

1.- Absolutibo kasuan edo ergatiboan berba hau ez dugu inoiz erabiltzen; beste kasu batzuetan ordea, bai: *soñin*, *soñetik*. *Ori soñin daruzun alkondarioi nundik noakurozu?* (Soinean daramazun alkandora hori nondik norakoa duzu?). *Soñin jantzirau eta kittu! Gexa erantzi-bez* (Soinean jantzi du eta kito! Kendu ere ez gehiago). *Orreik prakok kenduxuz soñetik garbittu enbittuaz-da* (Galtza horiek ken itzazu soinetik garbitu egin behar baititut). *Ontzungo baten erozittako jaki soñin ekarriban* (Aurreko batean erositako jaka soinean ekarri zuen).

2.- *Soñin-soñekuk*. Egoera latz eta beltzen batean, beste arropak ezin eskuratu izan zirenean erabiltzen zen. *Gosikan baserrixere zane, aringainga baten urten birrixaben. Eurak erre ezinin, pozik. Ixe ezeben ata alixan. Soñin-soñekuk geatuzin. Ostontzeko erropa guztik, danak erreakeuzen* (Gorozikan baserria erre zenean, arrapaladan irten behar izan zuten. Beraiek erre ez zirenean, pozik. Ezin izan zuten ezer atera. Soinean zituzten arrokekin geratu ziren. Gainontzeko arropa guztiak, denak erre zitzaizkien).

SÓÑU

1.- Zarata ozen eta zolia (“ruido muy agudo”). *Aurixe txapioi makila bateaz jo ta ikusikozu zelako soñu ataten daben* (Txapa hori jo ezazu makila batekin, eta ikusiko duzu nolako zarata ateratzen duen). *Señeruk goxin goxa matralluaz boreetako atik jotén zittuezenin, soñu demasa atateben* (Bisigu garaian itsasorako deigileak mailuez sotoko atea jotzen zituztenean, ikaragarritzko zarata ateratzen zuten).

Horretaz aparte bada beste soinu mota bat: *mekauen-soñu* (etengabe, segidan maldizio erretolika botatzen duenarena).

“Alain, andaluz batzuk euazen txalu jo ta kantaten. Fausto Campos-be antxe, txikitu artuaz eurái beire. Alako baten kuadrilla andi bat sartu zan. Antxe kuadrillan sartu zan batek Faustoí atzetik txapela kendu te beangañea botatzan. Faustok ataban mekaúen soñuaz, andaluz guztik dardaraka eskapaben”.

(Alai tabernan andaluz batzuk zeuden txaloa jo eta kantatuz. Fausto Campos ere hantxe basoerdia eskuan zuela euren begira. Halako batean koadrila handi bat sartu zen. Koadrila hartako batek Faustori atzetik txapela kendu eta lurrera bota zion. Fausto hasi zen ozenki eten gabe biraoka, eta beldurtuta alde egin zuten andaluz guztiak).

2.- *Musika sóñu*. Musika hotsa, musika soinua (“sonido de la música”). Gure gurasoen garaian maiteen zutena, *tanboliñ soñu* (txistu eta danbolin soinua), dantzan egiteko noski.

“Oneik, Jose Pandeitto-ta Fausto Pandeitto-ta, tanboliñ soñu entzun orduko astezin dantzan. Areik dantzan astezinin, mundo guzti geatu te eurai beire korru eiñdde aue zabalik. Areik etteben dantzan!” (Basterretxea Irusta Miren).

(“Pandeitto” anaiak, Jose eta Fausto, danbolin soinua entzun bezain pronto hasten ziren dantzan. Haiek dantzan hasten zirenean, beste guztiak geratu, eta korrua eginda eurei begira egoten ziren aho zabalik. Izan ere, haiek egiten zuten dantzan!).

SOO!

Herrian zehar ibiltzen ziren animaliei (asto eta idi) jabeek batez ere bi agindu ematen zizkieten, eta gehienetan animaliak agindu horiek bete egiten zituzten: “arre!”, abian jartzeko, eta “iso!” (entzun “soo!” baizik ez zen egiten). Kalean zehar jabearekin (Jon Mirena edo Jose “Gorra”) zihoan astoari guk ere ematen genion geratzeko agindua (“soo!”, ozenki), baina sekula ez zigun kasurik egiten. Geldirik zegoen astoari “arre!” esan bai baina, astoak zirkin ere ez, baldin eta aginduarekin batera makilakadaren bat ez bagenion ematen. *Inox Boni Gixonaneko ganaruai-be (irixai) bai; bañe alperrik* (Inoiz, “Gixonaneko” baserriko idiei ere ematen genizkien aginduak, baina, alferrik). Nagusiari kasu egiten zioten, guri, ordea, ez.

SOPETOIÑ

Ezustean (“de sopetón”). *Sopetoiñ atrapaneban gabeako gordeta neukan arrozkoletxe jaten* (Gauerako gordeta neukan arroz-esnea jaten ezustean harrapatu nuen).

SOPLAMOKU

Zaplaztekoa (“bofetada”, “soplamos”). “Soplamos: golpe que se da en la cara, especialmente tocándole en las narices”. Egia esan, gure garaian ume eta gazteei, noiznahi, edonork ematen zion (zigun) zaplaztekoa; baina, mukiak ere sarri izaten genituen zintzilik. Beraz, makina bat bider zaplaztekoa eman zuenak garbitu behar izango zuen eskua. *Ume lotsagalduku! Kontestaziñoi txarrak emoten beti. Emoizu soplamoko bat* (Ume lotsagabea. Erantzun txarrak baizik ez ditu ematen. Emaiozu zaplazteko bat). Pertsona helduen artean, norbait umeekiko samurragoa zela ikusten bazuten, hura berotu eta animatu egiten zuten umea jotzera. *Bestelai-pe ez gendun naiku artzen-ba!*. (Horren beharrik gabe, nahikoa hartzen genuen).

SORBALDI

Sorbaldia (“hombro”). Eguneroko berbeta arruntean *lepu* (bizkarra) eta *sorbaldi* nekez bereizten genituen. Hizkuntza formalean, sendagileari xehetasunak eman behar zitzaizkionean, agian bai. *Amentxe sorbaldan arteot miñ* (Hementxe sorbaldan hartzen dut min).

SORGINKEXI

1.- Normaltasunetik kanpoko ekintza edo gertaera; ezkutuko alderdiren bat duena, ulergaitza (“dícese de las cosas o sucesos inexplicables”). *Zeñek entendiñ orreik gauzok. Orreik sorginkexatiz* (Ez dago gauza horiek ulertuko dituenik. Horiek sorginkeriak dira). *Sasimediko bateana juna ta eizta arek naiku sorginkexa* (Sasimediku batengana joan naiz, eta egin dizkit hark makina bat sorginkeria).

2.- *Sorginkexatan*. Sorginkeriak eginez (“haciendo brujerías”). *Orrek andriorrek gauza normalik ettendau ala? Ori betiabiñ sorkinkexatan* (Emakume horrek egiten al du ba gauza normalik? Hori beti ari da sorginkerietan).

SORGIÑE

1.- Emakume tranpatia, mila trikimailu erabiltzen dituen ingurukoei agintzeko edo ingurukoak engainatzeko (“bruja”). *Sorgin madarikature ori neskiñ. Beste guztik berak esaten dabena enbir beti* (Sorgin madarikatua da neska hori. Beste guztiek, berak esaten duena egin behar

izaten dute beti). *Orrek sorgiñorrek tranpi besteik eztau etten* (Sorgin horrek tranpa besterik ez du egiten).

2.- *Sorgiñ kóntuk*. Gu txikiak ginenean, sorgin kontuak indarra galtzen ari ziren, baina ohartzen ginen, gure gurasoen eta haien aurrekoen belaunaldian indarrean bizi-bizi egon zirela. Izan ere, argindarra eta bonbillak hedatu ahala sorginen mundua (iluntasunekoa) gainbehera joan zen. Dena den gure garaian oraindik entzuten zen sorgin konturik. Eibarren oster, *eskopetia* agertu ahala desagertzen joan omen ziren sorginak.

Honako hau Andoni Basterretxeak dakar bere *Ene Ondarru* liburuan:

“Etxeko meñajan zan. Atte ta beste mariñelak etxeratuta ta gero, jun zan atzekun (lemazaina) semi txalopi garbitzera. Bere zereiñak einde gero, ontzitik urtetera ixule, hiru lau andra ikusi zitun molla gañin meñajan sartu naxan.

Euretariko bat bere ama zala eretxi jakon eta txopa azpitan ezkuta zan aretxeik zer eiteben ikusteko. Gaba eiñ zanin danak sartu zin txalopan eta tosta gañetan jarri ta erramuk artu ta euretariko batek esan exeban:

- *Una palada y cien millas paalante.*

- *Bai -erantzun bestik- ; olatu gañetik eta odeien azpitik.*

Kuba alla ta beste andrak beste toki batera jun zin bitartin, mutillak urten txalupatik eta Kubako kañabera zati bat artu ban. Urrengo egunin errira etorrita beste barik kontatzen aita berak ikusitaku, bañe aita ez eutsan siñistu.

Orratiok semik Habanako kañaberi erakutsi tzanin dudan geatu zan. Gero semik esatzen: aitte, gañea entzutet esaten txalopa au ondora botako dabela olatu biurtute. Umiai ez-entzun eitzan arren, aita bada ezpadan be iru-lau arpoi prepara zitun.

Urten da laster, oraindik erritik urrin eguazela ta itxasu bare, asi zan txalopi txurlaka (balantzaka). Lenengutan ez arren, olatu geitzen ixule ikusirik eta mariñelak billurtuteesan eban atzekuk (lemazainak):

- *Artu arpoi eta bota itxasora.*

Lenengo arpoik ura ikutu einde barik ubera guzti odolez gorritu zan eta erabatea itxasubaretu. Au ikusite billurtute etxea etorri zin. Aite etxin sartu zanin ama oian eguan azkenak ematen arpoi dindilizke ebala”. (48 urteko Rafael Burgoak kontatua, 1944an).

SORKIXE

Sorkia (“rodete”). Buruan emakumeek jartzen zuten oihalezko bigungarria, edarra edo beste pisu batzuk eramateko. Zer eramaten ikusten genituen? Etxean urik ez zegoenean, iturritik zinkezk balde handietan ura eramaten zuten buru gainean sorkia zutela. Pausoak urari eragiten zion balantza, (*txurli*) handia izan arren, bi eskuak gerrian ipinita, harrigarria zen zein dotore joaten ziren lepoari zirkinik eragin gabe. Bidean norbait aurkitzen bazuten (emakumea, noski), geratu eta kontuak esan lasai asko buru gaineko kargari jaramonik egin gabe. *Errekatik* (“labaderotik”) eramaten zituzten zinkezko ontzi zabal-zabalak (*zinke*) garbituriko arropaz beteta; ikatza, arrainak eta abar ere garraiatzen zituzten modu horretan. Beraiek jaso ahal zutena baino askoz karga handiagoa eramateko gauza izaten ziren. Noski, beste pertsona bat edo biren laguntza behar izaten zuten karga burura jasotzeko, eta jaisteko. *Ekatzuz baldi te sorkixe uretanu-te* (Emazkidazu baldea eta sorkia uretara noa-eta).

SÓRRA

Sorra (“torpe”). *Au atiau sorrara. Onek gustoa artuko leuke orixun bixkat* (Ate hau sorra dago. Honek gustura hartuko luke olio apur bat).

Berba hau gizonezko helduei entzungo genien orokorki, eta bereziki arotzen bati edo mekanikoren bati.

Pertsonen hezurrengatik ere entzuten genuen zaharren ahotan: *“Nire azurrak, ogei urte neukazenin baño sorrauataz”* (Nire hezurak, hogeitau urte neuzkanean baino sorragoak daude). Ikus, *zorra*.

SOSEA

1.- Lasaitu, sosegatu, baretu (“sosegarse”, “calmarse”). Sosegatzeko premia duena beti beste bat izan ohi da, norbera inoiz ere ez. *Euneroabiz batea ta bestea. Ezti geatzen. Eunen baten soseakori* (Egunero dabilta batera eta bestera. Ez dira gelditzen. Egunen batean sosegatuko dira).

Gurasoren batek seme edo alabari “hegoak mozteko” erabakia hartzen duenean maiz erabiliko du aditz hau: *Edertoabill ori, bañe, neuk soseakot* (Ederki dabil hori, baina, nik baretuko dut).

2.- *Eziñsoseae*. Sosegatu ezina. *Len antomobille eukan, da on furgoneta andixe. Orrettetabill eziñsoseae* (Lehen auto bat zuen eta orain furgoneta erosi du. Horrek du sosegatu ezina!).

SOSPRESI

1.- Ezustekoa (“sorpresa”). *Sospresak* hartu edo eman egiten dira. Kontrakorik adierazi ezik *sospresi* beti ona izaten da. *Gaur be niri semik sospresi emozta: etxeko biar guztik eiñdde lagatzaz da bazkaxe prest* (Gaur ere niri ezusteko ona eman dit semeak: etxeko lan guztiak eginda utzi dizkit eta bazkaria prest).

2.- *Sospresan atrapa*. Ezustean harrapatu (“pillar de improviso”). *Armaxo gañea altsata txokolati artzen euala sospresan atrapa neban* (Armairu gainera igota txokolatea hartzen ari zela ezustean harrapatu nuen). *Semi te nobixi geure oian sartute euazela sospresan atrapa nittuzen* (Semea eta andregaia, gure ohean sartuta zeudela ezustean harrapatu nituen).

SOSTENA

Bularretakoa (“sostén”). Singularrean nahiz pluralean erabiltzen: *sostena, sostenak*. *Gure inguro guzti andrazkoz da neska gaztez beteta euan, bañe, guk sostenik ez gendun mapan-be ikusten. Da, “sostena” berbi, ostea, esaten-be ez giñan atrebiuten. Bagenkixen ori berbioi esati pekatu ezana, bañe, urrin, ixex-ixe pekatu* (Gure inguru osoa emakumez eta neska gaztez josita zegoen, ordea, guk bularretakorik ez genuen inondik inora ikusten. Eta *sostena* berba, berriz, esaten ere ez ginen ausartzen. Bagenekien hitz hori esatea ez zela bekatu, baina, hurbil, ia-ia bekatua).

SOTANAK EMÓN

Jipoi galanta eman (“sacudir de lo lindo”). *Gure sasoiñ maxuk emoten zittuzen sotanak, eta abare batzu-pe bai; areik emon eta guk artu* (Gure garaian maisuek ematen zituzten jipoi galantak, eta apaiz batzuek ere bai; haiek eman eta guk hartu). *Sasoi baten gixon batzuk andrai-be emoteotzezen sotanak; eta len baño gitxia, bañe ontxe-be bai* (Garai batean gizon batzuek emazteei ematen zieten jipoi galantak; eta lehen baino gutxiago, baina, orain ere bai).

Berba hau Trini “*Karrill*”i entzun nion, baina, honen alaba Rakelek egiaztatu zidan beraiek ere erabiltzen dutela.

SOTAPATROI

Patroi-laguntzailea (“sotapatrón”). Txalupako arrantzale bat izaten zen, lemazainaren konfiantzazkoa, behar zenean patroiari txanda egiteko. Patroiak atsedean hartzen zuenean patroi-laguntzaileak hartzen zuen txaluparen gobernua eta erantzukizuna. Soldata ere besteei baino gehiago ematen zitzaion; laurden bat gehiago. *Gure txalopan Kepa ibilli zan sotapatroi* (Gure txalupan Kepa aritu zen patroi-laguntzaile). *Patroi lota jutezanin sotapatroik artzezan lemi* (Lemazaina lotara joaten zenean patroi-laguntzaileak hartzen zuen lema).

SOTERA MÓNU

Sotera zeritzon emakumeari, eta “*Monu*” familiakoa zenez (*Monuneku*), “*Sotera Monu*”. Jospa *Monu*”ren (*Rafel Monun-de ama*) ahizpa. Egun batean Soterak (zortzi edo bederatzi urte izango nituen) zerbait eman zidan gure izeba Klarari entregatzeko: “*Txo-txo! Zu Mirentxukuza ezta? Erun auxe ixiko Klarai. Sotera Monuk emotzule esan*” (Mutiko! Zu *Mirentxuku* zara ezta? Eramaiozu haxe izeba Klarari. Sotera “*Monu*”k eman dizula esan). Izebari eraman nion etxera: “*Ixiko, amen. Sotera Monuk emozta*” (Izeba, tori. Sotera “*Monu*”k eman dit). Izebak

honela galdetu zidan: “*Berak esatzu olaik, Sotera Monu?*” (Berak esan al dizu horrela, Sotera “*Monu*”?). Eta nik, “*Bai olatteik esazta*” (Bai horrela esan dit), erantzun nion. Hori, gure etxeko sukaldean izan zen, eta gure ama ere bertan zegoen; ondo gogoan dut. Izeba Klarak honela esan zion gure amari: “*Arei ezkako-ba, Sotera Monu esateik gustaten*” (Hari ez zaio gustatzen inork Sotera “*Monu*” dei diezaion). Nik, berriro: *Berak esazta Sotera Monuk emoztala esateko* (Berak esan dit Sotera “*Monu*”k eman didala esateko).

SOY CRISTIANO

Dotrinan irakasten ziren nozio eta kontzeptuak liburuxka mehe batean (“*Catecismo*”) zeuden: gaztelaniaz txukun idatziak. Gaztelania zekitenek ulertuko zuten, baina, guk erdirik ere ez. Beraz, handik gauza ugari buruz ikasten genituen, ulertu gabe. Ordea, lehen galdera, sinplea eta erraza zen, bai ikasteko eta baita ulertzeko ere: *¿Eres cristiano? Sí, soy cristiano por la gracia de Dios. “Por la gracia de Dios”* esaten genuenean ba ote genekien zertaz ari ginen? Galdera horri erantzuten ia denok genekien. Horregatik, gutxi zekienagatik esaten genuen “*Soy cristiano*”rik ere ez zekiela: *Orrek “Soy cristiano”i-pe eztaki*.

SUBÍ

1.- Sugea (“culebra”, “serpiente”). *Subi ezan parte oneku, te ikusten gendun guztin, albaendun ill enbizan* (Sugea ez zen parte onekoa, eta ikusten genuen bakoitzean, ahal izanez gero, hil egin behar zen).

Aingirak bai ikusten genituen tamaina guztietakoak, baina sugerik ez. Elizan ikusten genuen Ama Birjinak sugeari burua zapaltzen, eta irudietan (*estanpetan*) ere bai. Sugeagatik berriz, entzun, ikaragarriak. Jatorrizko bekatuaren (*pekato orijinala*) erruduna ere bera izan zen; Eba engainatu zuena ere bai. Sugea pozoiarekin eta heriotzarekin lotzen genuen; baita deabruarekin ere.

2.- *Subejanaxe*. Suge-belarra (“aro”). Ale gorritz osaturiko artaburuaren antzekoa. Sugeen janaritzat genuenez, sugea bera bezala pozoitsua zela uste genuen, beraz, ukiturik ere ez. *Batzuk esaten dabe, subik benenu eukitten dabela subejanaxe jaten dabelako* (Batzuek esaten dute, sugeak pozoia duela, suge-belarra jaten duelako).

3.- *Subekaji*. Suge-kaxa. Kartoizko kaxa borobil batean suge formako irudiak mazapanez eginikoak. *Puri* dendako erakusleihoan egoten zen horrelako kaxa handia. *Purineko denda aurretik pasaten giñan bakotxin geatzen giñan, Gabonetan an eskaparatin eotezan subekaja andixai beire; surraz kristala joten eoten giñan, da beti etten gendun an-be lurrune* (*Puri* denda aurretik pasatzen ginen bakoitzean geratzen ginen, Gabonetan erakusleiho hartan egoten zen suge-kaxa handiari begira; sudurrarekin kristala ukitzen egoten ginen, eta beti egiten genuen han ere lurrune). *Errege eunin geuri-be erregik botateozkuen subekaji. Bañe, Purinin eotezan moruku ez txikixe baño. Geure zapatan kabiateko moruku. Beti-beti eztozkuen botaten, baño, batzutan bai. Zapatan euazen gauzetatik, subekajaik baeuan, axe jaten gendun lelengo, eta gero maspasak-eta, konpittak-eta orreik.* (Errege egunean, guri ere erregeek ekartzen ziguten suge-kaxa. Beti-beti ez, baina, batzuetan bai. Ordea, ez *Puri* dendan egoten zen bezalakoa, txikiagoa baizik. Gure zapatan kabitze modukoa. Beti-beti ez ziguten ekartzen, batzuetan bakarrik. Zapatan zeuden gauzetatik, baldin eta suge-kaxarik bazegoen, huraxe jaten genuen lehenik, eta gero mahaspasak-eta, konfiteak-eta horiek).

SUBILLE

1.- Bisigutarako, papardotarako, eta batzuetan txitxarro handia harrapatzeko aparailuaren (*tretza*) kordel nagusia (“*cuerda larga del palangre o aparejo de pesca del besugo*”). *Potxerak lantzin-lantzin barriztu enbirrixatezin, baño, subille nekez estropeatezan* (*Potxerak* noizbehinka berritu egin behar izaten ziren, baina, *subille* nekez hondatzen zen).

Soka nagusi honetatik (*subilletik*) zintzilik joaten ziren, muturrean amua zeramaten soka txiki eta meheagoak (*potxerak*).

2.- *Subill-masoti*. *Subille* erabili aurretik, ongi bildutako eta loturiko multzo ordenatuan irteten zen kordel fabrikatik. *Subillaz* eginiko multzo ordenatu horri deitzen zaio *subill-masoti*.

SÚE

1.- Sua (“fuego”). Inork kontrolatzen ez duen sua ikusten denean botatzen den oihua horixe izaten da: “*sue, sue, sue...*”. Garai bateko etxeko andereek, beste ezer baino lehen, jaiki bezain pronto burutzen zuten lana: *sue biztu* (sua piztu). *Esnatu orduko sue biztu bizan* (Esnatu bezain pronto sua piztu behar zen).

Sue eiñ, sue biztu, sue bizittu, sue makaldu, suak inddarra artu, sue amata, suak artu, sue emon. Buru galduban, da baserrixai sue emotzan (Burua galdu zuen eta baserria erre zuen). *Suak inddarra anrtubanin, iñundik iñoa surik eziñ amata* (Suak indarra hartu zuenean, inondik inora ezin izan genuen sua itzali).

2.- Sukaldea, ekonomika (“cocina de leña y carbón”). Honen sinonimoa, *koziñi* berba ere erabiltzen zen. *Sue ortxe ezkiñak geunkan, eta eiñ gendun erdiratxua ekarri; eta orduntxe ipiñiendun butanu* (Ekonomika hortxe ertzean geneukan, eta erdirago ekarri genuen; eta orduantxe ipini genuen butanoa).

3.-*Su*. Zenbait lokuziotako osagai hau, “*jota su, etxik su artuban (su artu), baforai su emotzan (su emon)*”, agertzen zaigu soilik, beste osagaiaren elipsia egiten delarik. *Danakin euan asarratute. Eun baten juntzan barra, ta baforai su* (Denekin zegoen haserre. Egun batean joan zen portura eta txalupari su eman zion).

4.- *Bekó súe*. Beheko sua (“fuego bajo”). Juan Martin Elexpuruk honen sinonimotzat, “*su-bajua*” berba ere badakar.

Gogoratzen naiz, beheko sua, baserriren batetan-edo ikusia nuela, baina, Ondarroako etxeetan, gu jaio ginenerako beheko suak kendutan zeuden. Ordea, gure aurreko belaunaldiko batzuek ezagutu zuten etxean *beko sue*. Miren Kantalekok, behinik behin, ezagutu zuen *beko sue* bere etxean, *Iperkalin* (Ipar Kanean).

“Guk, koziñibaik beko sue eukiendun. Beko sue ezautu neban nik etxin. Neu neska bastante troku nittala ipiñiendun koziñi. Gañea eukitten genduzen aulkixak polittak aettek Zabaletak Nikolasek eiñddakuk. Txikixak giñanin, neun, ortxe tximinixan ondun ipiñi aulkixak, eta ortxe jarritte eoten giñan anaxi te bixok. Da tximinixak kati eukitteban goittik bera, da an katin inkatezin lapikuk, katik puntan eukitteban gantxun. Laatza esateakon arei. Eukitten gendun lapikuntzako axe; da beian, olantteik, parrilla baten morun, da kazularak-eta antxe. Enda, azpixan, olan, sue: egurrak eta ikatza, bañe, arrikatza ez, egurrikatza. Gure beko suak, beran buelta guztin, goxan eukan estara bat, tela bateaz, puntilliaz-da; eta an eotezin katilluk eta platerak. Gutzako axe zan arasi. Beste batzuk, arasi andixaua-ero, beste era batea eukikoben. Gure beko suak eukan gero olakoxe burdiñazko zer bat egaletan, eta aurrin eukazen agarradero urre kolorekuk. Olanttenik, kendu nai gendunin ero garbittu-ero etteko. Eta beian-be eukan plantxi. Gure beko sue zan kategorixaku. Dolos Ortzeriako esateotzen neskazar bat bixi zan ortxe Goikalin, de guk beko sue kenduendunin aettei emon geuntzan. Ondioik ordun beko sue leku batzutan baeuan. Arek, Dolos Ortzeriakok bentzat baeukan; bañe amen ingurun, Iperkalin, beko suak kendute euazen. Geu ixan giñan atzanengokutakuk beko sue euki gendunak. Ori Dolos Ortzeriako bixi zan Klaudian-da ondun; Klaudia ta Josu Artetxe. Goikalin konpitxeixi? Ba konpitxeixin ondun entrada bat euan, da aren ondun etxi eurona; arrizko eskillara batzuk altsa ta eurok Klaudia-ta... balkoirik ezeuken, alakoxe bentana andi eder bat, on-be segiuten dau. Aettek, Dolosek, artuban gure beko sue”.
(Arrizabalaga Aranburu Miren).

(Guk, ekonomika barik beheko sua eduki genuen. Beheko sua ezagutu nuen nik etxean. Ni neska koskorra nintzela ipini genuen ekonomika. Gainera, aulki politak edukitzen genituen Nikolas Zabaletak eginak. Txikiak ginenean, neguan, hortxe tximinia ondoan aulkiak ipini, eta hortxe eserita egoten ginen anaia eta biok. Eta tximiniak katea edukitzen zuen goitik behera, eta kate hartan zintzilikatzen ziren lapikoak, kateak muturrean izaten zuen kakoan. Hari laratza

deitzen zitzaion. Lapikoentzat huraxe edukitzen genuen; eta behean, holaxe, parrilla baten antzekoa, eta kazolak-eta hantxe. Eta azpian, horrela, sua: egurrak eta ikatza, baina, harrikatza ez, egur-ikatza baizik. Gure beheko suak, bere inguru guztian, goian, apal bat zeukan, ehun batez apaindua, farfaila eta guzti; eta apal hartan egoten ziren katiluak eta platerak. Guretzat huraxe zen arasa. Beste batzuek, arasa handiagoa-edo, beste era batera edukiko zuten. Gure beheko suak zeukan gainera horrelako zera bat hegaletan, eta aurrean zeuzkan urre koloreko heldulekuak. Horrela, kendu nahi genuenean edo garbitu-edo egiteko. Eta behean zeukan burdinazko xafla. Gure beheko sua bikaina zen. Dolores “*Ortzeriako*” esaten zioten neskazahar bat bizi zen hortxe Goiko Kanean, eta guk beheko sua kendu genuenean hari eman genion. Oraindik orduan beheko sua etxe batzuetan bazegoen. Dolores “*Ortzeriako*”k behinik behin, bazeukan; baina, hemen inguruan, Ipar Kanean, beheko suak kenduta zeuden. Gu izan ginen azkenetakoak beheko sua eduki genuenak. Hori Dolores “*Ortzeriako*” bizi zen Klaudiaren-eta ondoan; Klaudia eta Josu Artetxe. Badakizu non zegoen Goiko Kanean denda? Ba, dendaren ondoan atari bat zegoen, eta haren ondoan euren etxea; harrizko eskailera batzuk igo eta eurok, Klaudiak-eta... balkoirik ez zuten, baina bai leiho handi eder bat, eta oraindik ere hantxe dago. Hark, Doloresek, hartu zuen gure beheko sua).

5.- *Súak*. Berba honek (pluralean) bi testuingurutarako balio zigun: San Joan bezperako gaueko suak eta Andre Mari jaietako su artifizialak adierazteko. *San Junetako suak gabeko amarretan biztutezin* (San Joan bezperako suak gaueko hamarretan pizten ziren). *Andramai eunin suak ikustea gurasukiñ juten giñan* (Andre Mari egunean su artifizialak ikustera gurasoeekin joaten ginen). Gurasoek horrela esaten zuten (*suak*); guk, berriz, *fuego artifizialak*. Ikus, *San Juan suak*.

6.- *Sutako áutse*. Sutako hautsa (“ceniza”). Egun osoan sua piztuta eduki ondoren hauts dezente pilatzen zen. Hura garbitu egin behar, eta ondo itzali gabe bazegoen kontuz nora botatzen zen. *Sutako autse zamar poture botatezan, da gero ureta* (Sutako hautsa zakar ontzira botatzen zen, eta ondoren errekarra).

7.- *Sutako burdiñi*. Sutako gakoa (“gancho de la cocina”). Sua astintzeko eta ekonomikaren burdinazko estalkiak mugitzeko gakoa. Aiztoekin batera, sukalde inguruan zegoen tresnarik arriskutsuena. Gainera sua piztuta zegoenean, gehienetan beroa egoten zen; batzuetan gori ere bai. *Ama asarratuakon da sutako burdiñiaz eitzan segi* (Ama haserretu zitzaion, eta sutako gakoa eskuan zuela atzetik segi egin zion). Etxean gerta zitezkeen animaliak ere, behar zenean sutako gakoaz astintzen ziren. *Katu esni eraten atrapa neban da sutako burdiñiaz emonetzan* (Katua esnea edaten harrapatu nuen eta sutako gakoaz astindu nuen). *Komuneko zulun arratoi euan*. *Artuneban sutako burdiñi te arratoi jotea nule, komune jo neban, da grak komune* (Komuneko zuloan arratoia zegoen. Hartu nuen sutako gakoa eta arratoia jotzen hasi, baina, arratoia ordez komuna jo eta komuna puskatu nuen).

SUELORRASU

Igeltsuzko sabaia (“cielo raso”). Ohola igeltsuz, besterik gabe, hartuta egoten zen. *Etxe guztittan euan suelorrasu*. *Goikuk eta bekuk danak entzutezin* (Etxe guztietan sabaia igeltsuz harturiko oholezkoa zen, eta goikoa nahiz behekoa, dena entzuten zen).

SUERTI

Zortea (“suerte”). Batek zorte ona edo txarra izan dezake. *Ongo marin suerte txarra eukirou: arrañik atrapa ez eta sare guzti trixa* (Itsasoratze honetan zorte txarra izan dugu: batetik arrainik harrapatu ez, eta bestetik sarea txikitu).

Zenbaitetan soilik erabiltzen da. *Nik biarrin suerteik eztot euki* (Lanean zorte txarra izan dut). *Koñatuk-eta, makaleko suerti ezeben euki: eun baten amar mille kilo atun atrapaben* (Koinatuak-eta, ikaragarritzko zortea izan zuten: egun batean hamar mila kilo hegaluze harrapatu zituzten).

SUERTOSU

- 1.- Zorte oneko gizonetzkoa (“hombre que goza de mucha suerte”). Emakumea, berriz, *suertosi*. *Garbiñe beti ixan da suertosi: iru-lau bidar toka ixan gako loteixi, eta kineli-be bai birritan* (Garbiñe beti izan da zorte oneko: zozketa hiruzpalau aldiz tokatu zaio, eta kiniela bi aldiz).
- 2.- *Suertoso(a) ibilli*. Zorte oneko ibili. Berez zorte onekoa ez izan arren, aldi batean zorteak jota ibili. *Aspaldixan Iñaki suertosoabill: iru-lau gauza tokaakoz ontxe segixan* (Aspaldi honetan Iñaki zorte oneko dabil: hiruzpalau gauza tokatu zaizkio segidan). Neska balitz *suertosa ibilli*.

SUÉSTA

Itsasoan arrantzaleek euritatik babesteko janzten zituzten (dituzten) arropa berezien burukoa, txanoa. *Ziezko erropak, prakak eta jaki jantzi, eta gero burun suesta*. (Euritarako arropak jantzi eta gero buruko txanoa). Ikus, *ziezko erropak*.

Gaztelaniaz ere badugu berba hau. “Sueste: Sombrero impermeable cuya ala, estrecha y levantada por delante, es muy ancha y caída por detrás”.

SUGELANDARI

Sugandila (“lagartija”). *Subelandari* ere entzungo dugu. Gaztelaniaz badute gurearen antzeko berba gauza bera adierazteko. “Sogalinda: lagartija”. *Uran sugelandari eronun ikusten gendun* (Udan sugandila nonahi ikusten genuen).

SUJUNTIBU

Subjuntiboa (“subjuntivo”). Eskolan ikasi genituen gaztelaniako aditzetan indikatiboa eta subjuntiboa. Subjuntiboko formak gutxiagotan erabiltzen ziren eta ezezagunagoak egiten zitzaizkigun; zailagoak ere bai ikasteko. Askoz geroago ohartu ginen euskararen aditzean ere bereizten zirela “modu” (indikatiboa eta subjuntiboa) horiek.

Aditz laguntzailearen forma eta pertsona jakin batzuetan baizik ez dugu erabiltzen subjuntiboa. Maizenik NOR eta NOR-NORK, pluraleko lehen pertsonan (gu/guk) batez ere. *Amatturouen (amatturoun) ontxe biarroi te olan bixar etorri biarrik eztou eukiko* (Buka dezagun oraintxe lan hau eta horrela bihar etorri beharrik ez dugu izango). *Banaka junbaik jun gattin danok batea* (Banaka joan gabe joan gaitezen denok batera).

SÚMA

Sumatu (“sentir”). *Ori bart berandu etorriko zan bañe, nik eztot suma* (Hori bart berandu etorriko zen, baina, nik ez dut sumatu). *Aztuazkun guri ze ordu zan-be, ta otzin asi giñan zaataka. Berbaru sumabanin alboko andri etorriazkun* (Ahaztu zitzaigun guri ze ordu zen ere, eta berehala hasi ginen ozenki hizketan. Berbaroa sumatu zuenean aldameneko andrea etorri zitzaigun).

SUMARRA

Batuketa (“suma”, “operación de sumar”). *Eskola jun aurreti-pe numero txikixakiñ bagenkixen sumarra etten, bañe, andixakiñ ez. Erozeiñ numeroaz sumarra etten eskolan ikasi gendun. Gero, restarra, mutplikarra eta dibisiñoi etorrikozin* (Eskolara joan aurretik ere, zenbaki txikiekin batuketa egiten bagenekien. Zeinahi zenbakirekin batuketa egiten eskolan ikasi genuen. Gero, kenketa, biderketa eta zatiketa etorriko ziren).

SÚÑE

Suhia (“yerno”). Alabaren senarra. *Goiko gixonan alabi atzo-be ikusi neban, bañe, orren suñe aspaldixan eztot ikusi* (Goiko gizonaren alaba atzo ere ikusi nuen, baina, horren suhia ez dut aspaldian ikusi). *Pedron suñak-eta atun asko atrapa eidabe* (Pedroren suhiak-eta, hegaluze asko harrapatu omen dute).

SUPERMERKAU

Supermerkatua (“supermercado”). Elikagaiak, garbigarriak eta bestelako produktuak saltzen dituen denda. Garai hartako denda guztiak ziren “supermerkatuak”: *Goiko Torreku, Serreruneku, Pazeneku, Orixipotoneku, Purineku, Kosmeneku, Lakaneku, Karmen Baltzaneku...*

SURESTA

Hego-ekialdeko haizea. *Surestekoa axi* ere deitzen zaio. *Au erreka xe garbixe ezta. Gaur dabillena surestara* (Hau ez da hego haize garbia. Gaurkoa, hego-ekialdeko haizea da).

SÚRRE

1.- Sudurra (“nariz”). *Surra danak ezti bardiñak ixaten. Batzuk eukitten dabe luzi, eta beste batzuk motza. Zabalak eta zorrotza-pe baraz* (Sudurrak denak ez dira berdinak izaten. Batzuek izaten dute luzea eta beste batzuek motza. Zabalak eta zorrotzak ere badira).

2.- *Súrrak*. Usaimena (“sentido del olfato”). *Surra ederrata kazuzela bañe nik zupaño lena artuttuaz amengo usañak* (Usaimen ona omen duzu, baina, nik zuk baino lehenago hartu ditut hemengo usainak).

3.- *Surpin*. Sudurpean (“bajo la nariz”). *Gure umiai surpin granuk urtetza ta egunetan dauke ortxe; ezkako osatzen* (Gure umeari sudurpean granoa irten zaio, eta egunetan dauka hortxe; ez zaio sendatzen).

SURTZILLUK

Sudur zuloak (“orificios nasales”). Gehienetan zikinak izaten genituen eta garbitu egin behar. *Erdu ona orreik zurtzilluok garbitzea* (Zatoz ona sudur zulo horiek garbitzera). Kanean ikusi eta horrela deitzen zigun izebaren batek. Gehienetan izeba Klarak.

SÚSMU

1.- Susmoa (“sospecha”, “recelo”, “mala espina”). *Susmu arturot neuk, aettek gauzonik eztabela enbir* (Susmoa hartu dut, hark gauza onik ez duela egin behar).

2.- *Súsmu eukí*. Susmoa izan (“recelar”, “sospechar”). *Seguru-seguru eneuan bañe baneukan zeozarren susmu* (Oso seguru ez nengoen, baina, baneukan zerbaiten susmoa). *Bageunkan susmu or enpresan zeoze goorra pasatezana* (Bagenuen enpresa horretan zerbait gogorra gertatzen zenaren susmoa).

SUSPENTZUN

Ezustean (“de improviso”). *Suspentzun atrapa nau te ukabilkari emozia arpexan* (Ezustean harrapatu, eta ukabilkada eman dit aurpegian).

SÚSTA

Beldurtu (“asustarse”). *Umiai eztoizu olakoik konta, umi sustabaik* (Umeari ez iezaiozu horrelakorik kontatu, umea beldurtu gabe).

SÚSTU

Sustoa (“susto”). Garai hartan sustoak hartu eta eman ugari egiten ziren, iluntzen zenean leku askotan argirik ez baitzen egoten. *Entradan Pedro euan etzindde ta sartu gazenin sustu arturou* (Atarian Pedro zegoen lurrean etzanda eta sartu garenean sustoa hartu dugu).

SUSUNKÓRDAN

Zirkinik egin gabe, geldirik, aho zabalik, harrituta. *Eon* (egon) nahiz *geatu* (geratu) aditzak izaten ditu lagun. *Amak belarrirre zeoze esatzan da susunkordan geatu zan* (Amak belarrira zerbait esan zion eta harrituta ahozabalik geratu zen). *Susunkordan eonbaik agarraizu kajiai*

(Geldirik egon gabe hel iezaiozu kaxari). Latinean du jatorria. Gaur egun (2007) mezatan apaizak “*Gora bihotzak*” esaten du; baina orduan latinez esaten zuen: “*Sursum cordam*”.

Anjel Lertxundik (323) honela dio: “Azkueren esanetan, harrituta begiak zabalik geratzeari esaten zaio Lekeition *sunsunkorda* egotea. Abadeek hori esaterakoan begiak gorantz jasotzen dituztelako ote zen galdetzen zuen Azkuek”.

SUZ DE BITS

Gorputz eta anima, jo eta su, eginahalak eginez. *Suz de bits ebizen etxi garbitzen* (Jo eta su ari ziren etxea garbitzen). *Suz de bits asi zan txibixak jaten, da attiaren eiñ orduko amattuban platerkara txibixe* (Jo eta su hasi zen txipiroiak jaten, eta amen batean irentsi zuen platerkada txipiroi.

SUZKÚ

Suzkoa gauza bakarra ezagutzen genuen: zezena, “*zezen suzku*” (suzko zezena: “toro de fuego”). Behin edo birritan ikusi nuela gogoratzen naiz; entzun, sarriago. *Gaur zezen suzuk urtengorau* (Gaur suzko zezena irtengo da). Festetan izaten zen.